

EKONOMİ MALİYE İŞLETME DERGİSİ (EMİD)
JOURNAL OF ECONOMICS PUBLIC FINANCE BUSINESS (JEPFB)
CİLT:4-SAYI:1 / VOLUME:4 ISSUE:1
Haziran-2021 / June-2021
<http://dergipark.gov.tr/emid>

Sahibi / Owner

Doç. Dr. Adil AKINCI

Baş Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Adil AKINCI

Editör / Editor

Prof. Dr. Niyazi KURNAZ

Öğr. Gör. Erkan BİLGE

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Niyazi KURNAZ / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Doç. Dr. Adil AKINCI /Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Doç. Dr. Esra N. KILCI / İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa

Doç. Dr. Barış YILDIZ / Gümüşhane Üniversitesi

Öğr. Gör. Erkan BİLGE/Kırklareli Üniversitesi

Kapak Tasarımı / Cover Design

Dr. Eren GÖRGÜLÜ / Kırklareli Üniversitesi

Yazışma Adresi / Correspondence Address

adilakinci@gmail.com

E-ISSN

2667-4378

***Ekonomi Maliye İşletme Dergisi (EMİD)**, yılda bir cilt ve iki sayı olarak (Haziran ve Aralık) yayımlanan, çift-körleme hakemlik süreci yürüten uluslararası akademik bir dergidir. Dergide yayınlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına ait olup Dergimizin kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır. Yazılar yayıncı kuruluştan izin alınmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayımlanamaz.*

***Journal of Economics Public Finance Business (JEPFB)** is a double blind peer-reviewed academic journal which is published twice per year (June and December). All the responsibility for the content of the papers published here belongs to the author/authors, and does not express the official view of the Journal. Without getting permission of the journal, papers published here cannot be published partially or totally on other media.*

EKONOMİ MALİYE İŞLETME DERGİSİ (EMİD)
JOURNAL OF ECONOMICS PUBLIC FINANCE BUSINESS (JEPFB)
CİLT:4-SAYI:1 / VOLUME:4 ISSUE:1
Haziran-2021 / June-2021
<http://dergipark.gov.tr/emid>

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Abdulvahap ÖZCAN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Burçin YERELİ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Cem TANOVA	Doğu Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Filiz EKİNCİ	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim KIRCOVA	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Sani MERT	Antalya Bilim Üniversitesi
Prof. Dr. Mecit EŞ	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hasan EKEN	Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Mitch Charkiewicz	The City University of New York, York College
Prof. Dr. Muharrem ÖZTEL	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa AYKAÇ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Nilgün ÇİL	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Andrei NESTIAN	Alexandru Ioan Cuza Üniversitesi
Doç. Dr. Aysun ÇETİN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Derya ÖZTÜRK	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. G. Serap ÇEKEROL	Eskişehir Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim DURAK	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Resul KURT	İstanbul İstinye Üniversitesi
Doç. Dr. Selim TÜZÜNTÜRK	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Valerij DERMOL	International School for Social and Business Studies
Dr. Öğr. Üyesi Boren SARGON	Kıbrıs Bilim Üniversitesi
Dr. Luan VARDAR	Kolejji Universum
Dr. Sevim ÖZTİMURLENK	SUNY College at Old Westbury

Ekonomi Maliye İşletme Dergisi (EMİD), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Index Copernicus, Asos Indeks, Scientific Indexing Services, InfoBase Index, Eurasian Scientific Journal Index, Directory of Research Journals Indexing, Academic Resource Index, Journal Factor Root Society for Indexing tarafından indekslenmektedir.

Journal of Economics Public Finance Business (JEPFB) is indexed by *Directory of Open Access Journals (DOAJ), Index Copernicus, Asos Indeks, Scientific Indexing Services, InfoBase Index, Eurasian Scientific Journal Index, Directory of Research Journals Indexing, Academic Resource Index, Journal Factor, Root Society for Indexing.*

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 1.Hale Nur GÜLER.....1-17**
Bankaların İnsan Kaynakları Alanında Instagram Paylaşımları Üzerine Bir Araştırma
Banks Human Resources Management Related Instagram Posts
Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.931412>
(Araştırma Makalesi/Research Article)
- 2.Gülşen ÇETİN AYDIN.....18-36**
İnsana Yakınsır İş ve Çalışan Yoksullar: İşgücü Piyasası Çerçevesinde Bir Değerlendirme
Decent Work and the Working Poor: An Assessment within the Framework of the Labour Market
Doi: <https://doi.org/10.46737/10.46737/emid.860621>
(Araştırma Makalesi/Research Article)
- 3.Feride Gülsüm GÜMÜŞSOY.....37-55**
Kuru Soğan Üretimi ve Fiyat İlişkisinin ARDL Sınır Testi ve Almon Modeli ile Tespit Edilmesi: Örümcek Ağı Teoremi
Relation of Onion Production and Price Determination with ARDL Boundary Test and Almon Model: Cobweb Theorem
Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.794094>
(Araştırma Makalesi/Research Article)
- 4.Nermin GÜNEY&Sertaç HOPOĞLU.....56-74**
COVID-19 Salgınının Uluslararası Sermaye Hareketliliği Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği
Impact of COVID-19 Pandemic on International Capital Mobility: The Case of Turkey
Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.870510>
(Araştırma Makalesi/Research Article)
- 5.Arzu AL&Bilal AKGÜNDÜZ.....75-86**
Uluslararası Politik Ekonomi Açısından Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Önemi ve Bilgi Yedieminliği Kavramı
Understanding Information and Communication Technologies from a International Political Economy Perspective and the Concept of Information Fiduciary
Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.934562>
(Araştırma Makalesi/Research Article)

6.Zeki YILMAZ&Betül SABANCI.....87-100

Bir Kuşak-Bir Yol Projesi Kapsamında Akdeniz Ticaret Limanlarında Türkiye Fırsatları

Project One Way-One Generation: Turkey's Critical Opportunities in the Commercial Ports of Mediterranean Sea

Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.938391>

(Derleme Makale/Review Article)

7.Oğuzhan ÖZÇELİK&Elçin AYKAÇ ALP.....101-114

Ekonomik Entegrasyonlara Katılımın Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Panel Veri Analizi

Effects of Participation to Economic Integrations on Foreign Trade of Turkey: Panel Data Analysis

Doi: <https://doi.org/10.46737/emid.862423>

(Araştırma Makalesi/Research Article)

EKONOMİ MALİYE İŞLETME DERGİSİ (EMİD)
JOURNAL OF ECONOMICS PUBLIC FINANCE BUSINESS (JEPFB)
CİLT:4-SAYI:1 / VOLUME:4 ISSUE:1
Haziran-2021 / June-2021
<http://dergipark.gov.tr/emid>

CİLT:4 SAYI:1 HAKEMLERİ / REFEREES of VOLUME:4 ISSUE:1

Prof. Dr. Ahmet ŞAHBAZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Cem TANOVA	Doğu Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma Füsün İSTANBULLU DİNÇER	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim GÖNEN	Niğantaşı Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Sani MERT	Antalya Bilim Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan KALAYCI	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERYILMAZ	Bursa Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Cüneyt ÇETİN	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Arif SALDANLI	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Arzu AL	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan DURAN	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. İclal ÜNÜVAR	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet ŞENGÜR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Muharrem Hilmi ÖZEV	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuz BAŞOL	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Veli SIRIM	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÖKÇE	Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Boren SARGON	Kıbrıs Bilim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burcu AVCI ÖZTÜRK	Bursa Uludağ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cem GÖKÇE	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gizay DAVER	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hacı Bayran İRHAN	İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ARIDEMİR	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İnci Merve ALTAN	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ATALAY	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seda BAŞAR YILMAZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seher UÇKUN	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serdar YILMAZ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Emrah Sofuoğlu	Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Gökmen DURMUŞ	Leicester Üniversitesi
Dr. Hakan GÜNEŞ	Bartın Üniversitesi
Dr. Salim Sercan SARI	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Serkan GÖKSU	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Tunahan HACİİMAMOĞLU	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

BANKALARIN İNSAN KAYNAKLARI ALANINDA INSTAGRAM PAYLAŞIMLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Hale Nur GÜLER¹

Öz

Bu çalışmada Türkiye’ de faaliyetlerini sürdüren özel ve yabancı sermayeli beş bankanın insan kaynakları alanında Instagram üzerinden paylaşımlarının anlaşılması amaçlanmıştır. Sektörde yetkin insan kaynağının temini ve mevcut çalışanların elde tutulabilmesi için etkin insan kaynakları uygulamaları önemlidir. Bunun yanında kurumların tercih edilebilirliğini artırmak için sosyal medya platformları üzerinden kurulan iletişim etkili olmaktadır. Araştırmanın verileri belirlenen bankaların resmi insan kaynakları Instagram hesapları aracılığı ile elde edilmiştir. Nisan 2021 dönemi itibari ile elde edilen veriler için nitel bir araştırma yapılmış olup içerik analizi ile paylaşımlar gruplandırılmıştır. İncelenen beş bankanın insan kaynakları için oluşturdukları hesaplarda hesabın açılışından itibaren 1.518 adet ile en fazla sayıda paylaşımı olan banka Denizbank A.Ş. olup 25.300 adet ile aynı zamanda en fazla takipçisi bulunan bankadır. Bankaların incelenen 100 adet paylaşım içeriklerinin %40’ ının etkinlik haber ve duyurular konusunda olduğu bunu %15 oranında iş ilanlarına dair içeriklerin takip ettiği görülmektedir. Bankaların aldıkları beğeni sayılarına bakıldığında ise %43 oranında etkinlik haber ve duyuru içeriklerinin en çok oranda beğeni aldığı bunu takiben yarışma içerikli paylaşımların da aldıkları beğeni oranının %23 olduğunu ifade etmek mümkündür. Bankaların paylaşımlarının %63’ ünün fotoğraf olarak yapıldığı görülmektedir. Çalışmanın alanla ilgilenen araştırmacı yönetici ve çalışanlara yararlı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Banka, İnsan kaynakları, İşveren markası, İletişim, Instagram, Sosyal medya
JEL Kodları: M100, M120, M190

BANKS HUMAN RESOURCES MANAGEMENT RELATED INSTAGRAM POSTS

Abstract

The human resource related Instagram posts of five privately held and foreign banks operating in Turkey were analyzed. Effective human resources practices are important for the supply of competent human resources in the sector and retention of existing employees. Additionally, communication established through social media platforms also increase the preferability of institutions. Data were obtained through the official human resources Instagram accounts of the banks in the sample. A qualitative research was conducted for the data obtained as of April 2021, and the posts were grouped by content analysis. Among the accounts the five banks examined, Denizbank A.Ş. had the highest number of posts, with 1,518 since the opening of the account. It was also the bank with the highest number of followers with 25,300. It is seen that 40% of the posts were about event news and announcements, followed by the job postings at the rate of 15%. When we look at the number of likes received by the banks, it is possible to say that the event news and announcement contents received the highest rate of likes with 43%, followed by 23% of the posts that were providing interactive competitions. It is seen that 63% of the posts of the banks were photographs. It is thought that the study will be beneficial to researchers, managers and employees who are interested in the field.

Keywords: Bank, Human resources, Employer brand, Communication, Instagram, Social media
JEL Codes: M100, M120, M190

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, glrhalehur@gmail.com,

Makalenin Geliş Tarihi (Received Date): 02.05.2021

Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 20.06.2021

Atıf (Citation): Güler, H. G. (2021), “Bankaların İnsan Kaynakları Alanında Instagram Paylaşımları Üzerine Bir Araştırma”, Ekonomi Maliye İşletme Dergisi, 4(1):1-17.

Giriş

Kurumların bugün ve gelecekte başarılı olmak ve içinde buldukları sektörde rekabet güçlerini koruyabilmeleri için etkin insan kaynağına ihtiyaçları bulunmaktadır. Gerek aday çalışanlar tarafından tercih edilebilirlik gerekse çalışanların ihtiyaç duydukları eğitim gelişim ve kariyer imkanlarının sağlanması için kurumların insan kaynakları politikaları oldukça önemlidir. İşe alım aşamasından başlayıp işten ayrılma aşamasına kadar insan kaynakları alanında kurumların etkinlikle yönetilip bu bağlamda paydaşlarla etkili iletişim içinde olunması gereklidir. İşveren markası kurumlar ve insan kaynaklarının çalışmalarının sonucu olarak meydana gelmekte ve nitelikli çalışanların işyerine kazandırılmasına, işyerinde tutulmasına ve kurumların sektörde rekabet gücü elde etmelerine olanak sağlamaktadır. İşveren markası çalışanlara sağlanan fonksiyonel, ekonomik ve psikolojik faydalar bütünü olarak bilinmekte olup mevcut çalışanların, potansiyel çalışanların ve paydaşların kuruma olan farkındalıklarının ve algılarının yönetilmesi için oluşturulan stratejilerdir.

Kurumsal iletişim faaliyetleri ile kurumlar belirledikleri amaç ve hedefler doğrultusunda paydaşlara ulaşılmaktadır. Kurumsal iletişim ile kurumun kendisi faaliyetleri tüm paydaşlara anlatılmakta ve kurum için olumlu tutumların oluşması hedeflenmektedir. Kurumsal iletişim faaliyetleri ile aday çalışanlar ve çalışanlara da ulaşılmaktadır. Kurumların iletişim çalışmaları sırasında seçecekleri yöntem oluşturulan içerik kurulacak etkileşimin başarısı açısından oldukça kritiktir.

İnternet teknolojilerinin kullanımının artışı ile gelişen yeni medya uygulamaları ve sosyal medya kullanımı artmıştır. Bu açıdan kurumlar iletişim kurarken sosyal medya uygulamalarını da sıklıkla kullanmaktadır. Kurumlar Instagram, Facebook, Twitter gibi sosyal medya uygulamalarını kullanarak yüksek hızla iletişim, etkileşim, daha düşük maliyet, yüksek kalitede görsel ve işitsel içerik paylaşımı yapabileceği gibi avantajlara ulaşabilmektedir. Yaşanan gelişmelerin ışığında sosyal medya uygulamaları kurumsal iletişim araçları arasında vazgeçilmez unsur olmaktadır. Bankacılık sektöründe de sosyal medya kullanımının oldukça yoğun olduğu görülmekte, bankaların Instagram, Twitter, Facebook gibi uygulamalarla tüm paydaşları ile etkileşim kurdukları görülmektedir.

Bankaların sosyal medya kanalları işveren markası imajını güçlendirmek için insan kaynakları yönetim süreçleri ile işe alım, eğitim ve gelişim faaliyetleri gibi çalışmaları da duyurulmakta ve bilgilendirme yapılmaktadır. Çalışmada özel ve yabancı sermayeli bankaların insan kaynakları alanında Instagram üzerinden paylaşımlarının anlaşılması için çalışmaya dahil edilen paylaşımları sınıflandırılmıştır. Bankaların insan kaynakları alanındaki faaliyetlerine yönelik Instagram paylaşımlarında içeriklerinin belirlenmesi ve bankalar arasındaki farklılıkların da anlaşılmasına olanak sağlanması nedeniyle çalışmanın alanla ilgilenen araştırmacı, yönetici ve çalışanlara yararlı olacağı düşünülmektedir.

1. İşveren Markası, İnsan Kaynakları, Kurumsal İletişim ve Sosyal Medya

Kurumların yetenekli ve bilgili beşeri sermaye ihtiyacı bilgi toplumuna geçişle birlikte artmıştır. Kurumlar sürdürülebilir rekabet avantajı yaratabilmek için potansiyel çalışanları çekebilmek ve mevcut çalışanları da elde tutmanın yollarını aramaktadır (Hillebrandt ve Ivens, 2012: s.52). Nitelikli işgücüne ulaşabilmek için işveren markası kavramı ile kurumlar tercih edilebilir olmak istemektedir. Sadece mevcut çalışanlar açısından olmayıp potansiyel çalışanlar açısından da daha yetenekli olanların çekilmesine çalışmak kurumlar açısından zorunlu hale gelmiştir (Sharma ve Prasad, 2018: s.537; Deepa ve Rupashree, 2017: s.769). Simon ve Borrow tarafından 1990 yılında İngiltere’ de incelenen işveren markası pazarlama ilkelerinin insan kaynakları yönetimine uygulanması ile gündeme gelmiş ve çalışanların iş yeri seçimine ilişkin yapılan çalışmalar ile gelişmiştir. Ambler ve Barrow (1996) işveren markasını istihdamın fonksiyonel, ekonomik ve psikolojik faydaları olarak ifade ederek istihdam eden kurum ile özdeşleştirmiştir (Urbancova ve Hudakova, 2017: s. 42). Fonksiyonel ve ekonomik faydalar fiziksel çalışma ortamının iyileştirilmesi ücret ve diğer hakların adil olması, sosyal imkanları ifade etmekte, psikolojik faydalar çalışanların özdeğerlerinin korunması kendisini özgür şekilde ifade edebilmesi kişisel gelişim ve imaj oluşturma gibi çalışanların ihtiyaç ve beklentilerine cevap verebilen duygusal yararlar olarak ifade edilmektedir. İşveren markası rakipler arasında kurumun imajını ve itibarını da yükseltmektedir (Yorulmaz ve Yavan, 2018: s.1013; Köse

2017: s.168). İşveren markası potansiyel çalışanların ve ilgili paydaşların belirli bir kuruma ilişkin farkındalıklarının ve algılarının yönetilmesi için hedeflenen uzun vadeli strateji olarak belirtilmiştir (Backhaus ve Tikoo, 2004: s.502). İşveren markası kurumların potansiyel çalışanlarını çekmek, mevcut çalışanlarını elde tutabilmek için motive etmek amacıyla kurumun değer sistemini politikalarını ve davranışlarını kapsamaktadır (Fernandes Lore vd, 2016: s.122; Bellou, 2015: s.1203). Bellou ve diğerlerinin (2015) yaptığı çalışmada çalışanların işveren seçimi için en önemli kriterlerin ödül ve imkanlar kişisel gelişim fırsatları ve imaj konusuna vurgu yapılmıştır. Kurumun tercih edilebilirliğini kaliteli ve güçlü bir işyeri imajı, iş yaşam dengesi içinde çalışan beklentilerinin karşılanması, ücret olanakları ve yan haklar, ödül sistemi, kişisel gelişimin desteklenmesi, kariyer fırsatları etkilemektedir (Kahveci, 2018: s.25).

Kurumun güçlü bir işveren markası oluşturabilmesi için insan kaynakları fonksiyonlarının etkin şekilde yerine getirilmesi gerekmektedir. Kurumun mevcut çalışanlarının motivasyonlarını yükselterek kuruma olan bağlılıkları artırılmalı işgören devir hızı düşürülmeli ve verimlilik artışı sağlanmalıdır. Potansiyel çalışanların kuruma çekilmesi ve mevcut çalışanların kuruma bağlılığı ile yeni çalışan arama maliyetine katlanmadan finansal açıdan önemli kazanımlar elde edilmektedir (Yorulmaz ve Yavan, 2018: 1013).

İnsan kaynakları kurumların etkin ve başarılı şekilde faaliyetlerinin yürütülmesi için oldukça önemli bir birimdir. İnsan kaynakları yönetimi sanayi devrimi sırasında Amerika Birleşik Devletleri' nde başlamıştır (Richman, 2015: s. 121). Üretimin atölyeler yerine seri şekilde fabrikalarda yapılması ile fazla sayıda kişi istihdam edilmiş olup bu nedenle kompleks iş ilişkileri oluşup insan kaynakları yönetiminin temellerinin atılmasına zemin hazırlamıştır. Kavramsal açıdan 1817' de insan kaynakları Springer tarafından ifade edilmiştir. Çalışanların ekonomik açıdan gelişmelerinin sağlanması ile işverenler ilgilenmiş ve personel yönetimi için başlangıç yapılmıştır (Benligiray, 2007: s. 78). İnsan kaynakları yönetimi emek ve refah yönetimini içine alarak terminolojide yerini almıştır (O'Riordan, 2017: s. 7). Klasik personel yönetimi anlayışına ek olarak bilimsel ve teknik açıdan gelişmelerle insan kaynakları yönetimi daha da önemli hale gelmiş ve işletmenin değerini artıran önemli bir kriter olarak kabul edilmiştir (Yüksel, 2007: s. 43). Stratejik yaklaşım olarak benimsenen insan kaynakları yönetimi 1980'lerin başına gelmektedir. İnsan kaynakları yönetimi teknolojik gelişim ve küreselleşme gibi çalışanları ve kurumları etkileyen birçok faktörün etkisi altındadır (Fleming, 2000: s. 16).

Personel yönetiminden insan kaynakları yönetimine geçiş çağdaş yönetim tekniklerinin doğması çalışanların etkin ve verimli kullanımının hedeflenmesi nedeni ile gerçekleşmiştir. Kurumlar başarılı olabilmek, ayakta kalabilmek, rekabet edebilmek için başarılı çalışanlara ihtiyaçlar duymaktadır. Güçlü çalışanların kurumda olmaları oldukça kritiktir. Değişen ve gelişen ekonomik ve sosyal yapı, teknolojik ilerlemeler müşterilerin de beklentilerini etkilemiş ve artırmıştır. Bu açıdan bakıldığında beklentilere yanıt verebilmesi başarılı süreçlerin oluşturulması ve etkin koordinasyonların oluşturulması için çalışanların potansiyeli ve ortaya koydukları çıktılar değerlidir. Kurumların hedeflerine ulaşabilmeleri çalışanların verimlilik ve motivasyonlarının artırılması insan kaynakları yönetiminin temel amacını meydana getirmektedir. Stratejik planlamadan başlayarak kurumsal imaja kadar insan kaynakları yönetiminde planlaması gereken bir çok süreç bulunmaktadır. İnsan kaynakları kurum çalışanlarının yönetimi ve gelişim faaliyetlerine yönelik düzenlemeler yapan iş kolu olarak ifade edilmektedir. İnsan kaynakları yönetimi kurumların stratejik hedeflerinde ilerlemeleri için çalışanların beklentilerinin karşılanması için beşeri kaynağın etkin kullanımı olarak ifade edilmektedir (Bingöl, 2006: s. 26). Çalışanların işe alınması ve yerleştirilmesi, mesleki açıdan eğitim verilmesi, gelişmelerinin devamlı olarak takip edilmesi insan kaynakları yönetiminin konusunu oluşturmaktadır (Sabuncuoğlu, 2000: s. 17).

İnsan kaynakları yönetimi çalışanların performanslarındaki süreklilikten de sorumludur (Dolgun, 2007: s. 38). Çalışanlarla işveren ilişkisinin yönetilmesi, işe alım, işten çıkarma, performans denetimi, ücretlendirme, iş ortamının geliştirilmesi gibi faaliyetler de insan kaynakları yönetiminin çalışmaları arasındadır (Ahammad, 2017: s. 425 ve Bingöl, 2010: s. 22). İnsan kaynaklarının pek çok açıdan kurumlar ve çalışanlar için önemlidir. Bunlar, insan sermayesi değerinin yükseltilmesi, çatışma yönetimi, bütçe kontrolü, eğitim ve geliştirme, çalışan memnuniyeti, performans iyileştirilmesi, maliyet tasarrufu, işin sürdürülmesi, kurumsal imaj ve güvenilirlik insan kaynakları yönetiminin konuları olarak ifade edilmektedir (Parameswari ve Yugandhar, 2015: s. 62). İnsan kaynakları yönetiminde çalışanın verimli şekilde kullanılması yer aldığı için bu amaçla doğru kişinin belirlenip işe alınması, çalışan beklentilerine yanıt verilmesi, çalışanların kurum amaçları kapsamında yönetilmesi, çalışanların mesleki gelişiminin sağlanması ve iş doyumunu yaratılması, örgüt kültürünün yapılandırılması, toplam kalitenin yükseltilmesi, yenilik ve gelişimlerin sürdürülmesi ve çalışanla kurum arasındaki uyumun sağlanması çalışmaları yer almaktadır (Çoban, 2016: s. 9). İnsan kaynakları yönetiminin örgütsel amaçları arasında iletişim, çalışan bağlılığı yaratmak, yerleştirmek, yönetici geliştirme, başvuru sağlama ve seçim ve planlama faaliyetleri bulunmaktadır (Baykal, 2007: s. 13).

Kurumsal iletişim firmaların hedeflerine ulaşmak için planladıkları iletişim faaliyetlerinin bütünü olarak ifade edilmektedir (Van Riel ve Fombrun, 2006: s. 25). Kurumsal iletişim olumlu bir kurumsal imajın yaratılması ve değişen ve gelişen şartlara bağlı olarak değişiklik yapılması anlamına gelmektedir (Baştak, 2010: s. 10). Kurumsal iletişim uzun vadeli olarak sürdürülen iletişim çalışması ve kamuoyunu etkilemesi için tüm iletişim argümanlarının sistemli şekilde kullanılması olarak ifade edilmektedir (Şimşek, 2006: s. 204). Kurumsal iletişim ile tüm paydaşlara kurum ve kuruluş hakkında bilgi verilmesi, faaliyetlerin denetlenmesi, hedef kitlenin yönlendirilmesi, kurumun duygularının dile getirilmesi, müşterilerle toplumsal ilişki kurulması, olası kriz ve sorunların tespit edilip çözülmesi ve kurumların toplumsal sorumluluklarının yerine getirilmesi için faaliyet göstermektedir. Kurumsal iletişim ile farkındalık yaratılması, bilgi verilmesi, değer kazanılması, katılım ve fikir birliği sağlanması ve anlaşmazlıkların önlenmesi ya da çözülmesi gibi faaliyetlerle kurum performansı açısından yarar sağlanmaktadır (Bat, 2012: s. 105; Özdemirci, 1996: s. 40).

Kurumsal iletişim belirli gruplar için insani ilişkilerin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Kurumsal iletişim mutlu ve sosyal çevre oluşturulması için iç ve dış paydaşları ile uyum içinde temaslarında pozitif olarak kurum ve markanın istenilen paydaşlarla yakınlaşmasını sağlamaktadır (Sabuncuoğlu, 2013: s. 18). Kurumsal iletişim faaliyetleri ile kurumlar hem iç ve hem de dış paydaşları ile etkileşim halindedir (Tüz, 2000: s. 31). İletişim de en önemli amacın bilgi paylaşımı olduğu ifade edildiğinde kurumsal iletişimin de en temel görevinin ilgili birim ya da kişilere bilgi iletilmesinin sağlanması olduğunu ifade etmek mümkün olmaktadır (Çekerol, 2009: s. 229). Kurumsal iletişim iç ve dış etkinliklerin gerçekleştirilmesi, marka ve ürünler için imaj ve kimlik oluşumu, iç ve dış paydaşlara bilgi verilmesi ve sosyalleşmenin sağlanması gibi hedeflerle faaliyet yapmaktadır (Akyürek, 2005: s. 9).

Kurumsal iletişim ile kurum içinde ve kurumlar arasındaki ilişkilerin yürütülmesi, medya hükümet ve bazı gruplarla ilişkilerin sürdürülmesi, kurum içinde hazırlanacak kitap, kitapçık ve broşür gibi kaynakların yayın faaliyetleri, sosyal medya hesaplarının, web sitelerinin yönetimi, kurumsal imaj ve itibar çalışmaları, tanıtım, reklam, hedef kitle ile iletişim ve pazarlama iletişimi faaliyetleri, çalışan iletişimi ve çalışanlar arası iletişim faaliyetleri, finansal iletişimin yönetilmesi, kriz iletişimi gibi faaliyetler gerçekleştirilmektedir (Christensen vd., 2008: s. 19).

Kurumsal iletişim yönetim iletişimi, örgütsel iletişim ve pazarlama iletişimi olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır. Yönetim iletişiminin amacı kurum vizyonunun genişletilmesi misyonun hayata geçirilmesi paydaşlara güven verilmesi çalışanların motivasyonunun artırılması olup bu amaçlar kapsamında faaliyetler sürdürülmektedir. Örgütsel iletişimin amacı kurumun varlığının

devam etmesi ve büyümesi için ihtiyaç duyulan iletişimin sağlanmasıdır. Pazarlama iletişimi ile reklam promosyon sponsorluk faaliyetleri ile müşterilerin ürün ve hizmetleri tercih etmelerine yönelik faaliyetler sürdürülmektedir (Van Riel ve Fombrun, 2006: s. 26-39).

İnternetin gelişimi ile pek çok iletişim aracı kullanılmaya başlamıştır. Sosyal medya iletişim araçları arasında en önemlilerinden biridir (Lester, 2012: s. 118). Sosyal medya reklam, pazarlama, oyun, iletişim gibi pek çok faaliyetin gerçekleşmesi amacı ile sosyal medya kullanılmaktadır (Hazar, 2011: s. 153). Kurumlar geleneksel medya yerine sosyal medyayı tercih ederek etkileşim ağını artırmakta pek çok kişi veya kurum ile etkileşime girebilmektedir. Sosyal medya insanlar ve topluluklar arasındaki işbirliği ve iletişimi hızla kuran internet sitelerince oluşturulan global bir etkileşim ağı olarak ifade edilmektedir (Akar, 2010: s. 17). Sosyal medya Web 2.0'ın ideolojik ve teknolojik temellerine dayalı olarak oluşturularak kullanıcıların içerik üretebilmesine ve değiştirmesine imkan yaratan bir grup internet temelli uygulama olarak belirtilmektedir (Kaplan ve Haenlein, 2010: s. 61). Sosyal medya sosyal etkileşimi topluluk oluşturmayı işbirliği içinde fırsatları ve çalışmalarını desteklemek için oluşturulmuş ağ bilgi hizmetleri olarak belirtilmektedir (Hunsinger ve Senft, 2014: s. 1). Sosyal medya insan hayatının merkezinde olan ve hemen hemen insanların hayat tarzı anlamına gelen sosyal ağ uygulamaları Web 2.0 teknolojisi ve internet aracılığı ile içerik ve etkileşim paylaşımları yapılmasına olanak sağlayan çevrimiçi uygulamaların tanımıdır. Sosyal medya ile insanlar ya da kurumlar istedikleri bilgiyi fotoğraf ya da video olarak paylaşabilmekte, çeşitli konular hakkında bilgi edinebilmekte ve etkileşim sağlayabilmektedir. Kurumlar açısından bakıldığında da sosyal medyanın pazarlama ve iletişim kurabilmek için araç olarak kullanıldığı görülmektedir (Dabner, 2012: s. 69). Sosyal medyanın pek çok benzer tanımı yapılmakla birlikte genel olarak kullanıcılara her ortamda iletişim imkanı sunan, istenilen içeriğin oluşturulmasına olanak sağlayan sözlü ve yazılı iletişim aracı olarak ifade edilmektedir (Bulunmaz, 2011: s. 29).

Sosyal medyanın etki alanının büyüklüğünün farkına varan kurumlar sosyal medya ile ürün ve hizmet pazarlaması yapmaya başlamışlardır. Sosyal medya dünyadaki tüketim ve pazarlama faaliyetlerine hız kazandırmıştır. Sosyal medyanın diğer reklam kanallarına göre maliyetinin daha düşük olması tercih edilebilirliğini artırmaktadır. Kurumlarda sosyal medyanın etkin şekilde kullanılabilmesi için birimler oluşturulmaktadır. Oluşturulan birimler sosyal medyada oluşturdukları içerikler ile iletişim ve etkileşimin artmasına, ürün ve hizmet pazarlamasına yarar sağlamaktadır (Yavuz ve Haseki, 2012: s. 127).

Günümüzde en çok kullanılan pazarlama aracının sosyal medya alanında Intagram olduğu, Facebook, Youtube, Twitter gibi uygulamaların da kullanıldığı ifade edilmektedir (Akkaya, 2013: s. 13). Sosyal medyanın hem kurumlar ve bireyler açısından olumlu etkileri olmaktadır. Bireylerin sosyal medya kanalı ile ürün ve hizmet hakkında bilgi sahibi olduğu, kalite, fiyat kıyaslaması yapabildiği ve diğer kullanıcıların yorumlarına ulaşabildiği ifade edilmektedir (Bat ve Vural, 2010: s. 3351). Sosyal medya üzerinden açılan hesaplar için kurumlar herhangi bir ücret ödememektedir. Sosyal medya ile kurumların sundukları ürün ve hizmetler hakkında bilgi ve müşteri yorumlarına rahatlıkla ulaşılabilen ve bu nedenle kurumların sundukları ürün ve hizmetler için müşteri odaklı yaklaşımlarda bulunmalarına ve kaliteye önem vermelerine gerek bulunmaktadır (Ying, 2012: s. 22-23). Kurumlar da rekabet ettikleri sektördeki diğer kurumların pazarlama stratejilerine sosyal medya kanalları ile erişebilmekte ve bilgi edinebilmektedir (Akar, 2010: s. 117).

Günümüzde en çok kullanılan sosyal medya kanallarından Instagram, Facebook, Youtube ve Twitter ile kurumlar pazarlama ve iletişim stratejilerini sürdürüp geliştirmektedir (Jacobson, 2009: s. 13). Instagram fotoğraf ve video paylaşımları yapılabilen ücretsiz bir uygulamadır. “Instant” ve “telegram” sözcüklerinin birleşimi ile oluştuğu ifade edilmektedir (Sabuncuoğlu ve Gülay, 2016: s. 113). 2010 yılında Kevin Systrom ve Mike Krieger tarafından kurulan Instagramın kullanıcılarına fotoğraf çekme, geniş bir filtre seçeneği sunma, farklı efektlerle fotoğrafların düzenlenmesi imkanlarını sunması gibi özellikleri bulunmakta olup fotoğraf paylaşım platformu olduğu bilinmektedir (Koçak, 2017: s. 10). Instagram görsel temelli bir uygulamadır. Buna göre Instagram önce fotoğraf sonra metin mantığı ile oluşturulmuştur (Yakar vd. 2020: s. 3). Instagram hem akıllı telefonlar ile hem de bilgisayarlar aracılığı ile kullanılabilir (Aslan ve Ünlü, 2016: s. 49).

Instagram resmi sayfasında videolar, hikayeler, mesaj, IGTV, mağaza, ara ve keşfet olmak üzere beş başlıkta özellikleri toplanmış olup “sizi insanlara ve sevdiğiniz şeylere yaklaştırır” açıklaması ile uygulama sunulmaktadır (Instagram, 2021). Videolar ile istenilen şekilde hareketli görüntülerin paylaşımı yapılabilmektedir. Hikayelerde günlük anlık deneyimler metin müzik çıkartma GIF’ ler ile hızlı ve kolay şekilde 24 saat süreli şekilde geçici olarak içerik paylaşımı yapılmaktadır. Direkt mesaj seçeneği ile bir ya da birden fazla kişiye mesaj gönderilebilmektedir. IGTV ile kanal oluşturup 60 dakikalık videolar yüklenebilmektedir. Mağaza ile ürün hizmet ve markaların keşfi yapılabilmektedir. Ara ve keşfet özelliği ile Instagramda kullanıcılar aramak istedikleri kullanıcılara ya da içeriklere ulaşabilmektedir.

Günümüzde pek çok sektörde olduğu gibi bankacılık alanında da bankaların sosyal medya platformları ile paydaşları ile etkileşimde buldukları görülmektedir. Bankaların sosyal medya kullanımlarının incelendiği bir çalışmada Garanti Bankası A.Ş.’ nin sosyal medyanın pek çok özelliğini aktif olarak kullandığını ifade edilmiştir (Işık vd. 2017: s. 41). Bankaların sosyal medyadaki yerlerini araştıran bir çalışmada sosyal medyada en çok var olan bankalar değerlemesinde Garanti Bankası A.Ş., Yapı Kredi A. Ş. ve Akbank T.A.Ş.’ nin olduğu ifade edilmiştir (Korkmaz ve Korkmaz, 2016: s. 79). Kurumsal iletişim için sosyal medya uygulamalarının incelediği bir çalışmada bankalarda Instagram uygulaması aracılığı ile en çok hizmet tanıtımı yapıldığı bunu takiben kurumsal sosyal sorumluluk ve özel günler hakkında bilgilendirme yapıldığı belirtilmektedir (İlgin, Çelik ve Uruç, 2019: s. 73). Bankacılık sektöründe verimlilik için sosyal medyanın öneminin araştırıldığı çalışmada bankaların sosyal medya uygulamalarından en popülerler arasında olan Facebook, Instagram, Twitter ve Youtube üzerindeki faaliyetleri incelenmiştir ve bankaların sosyal medya üzerinden tüketiciye ulaşmaya çabaladıkları ve marka bilinirliklerini artırmaya çalıştıkları sonucuna ulaşılmıştır (Soygür ve Gülmez, 2018: s. 53). Bankaların insan kaynakları faaliyetlerine yönelik oluşturdukları Instagram hesaplarındaki içeriklerin incelenmesi için de bu çalışmanın katkıda bulunması amaçlanmaktadır.

2. Yöntem

Bankaların insan kaynakları faaliyetlerine yönelik Instagram üzerinden paylaşımlarının anlaşılmasına ve farklılıkların belirlenmesine yönelik yapılan bu çalışmada özel ve yabancı sermayeli bankalardan tesadüfen seçilen beş bankanın 20 adet paylaşımları Nisan 2021 döneminden geriye doğru gidilerek sıra ile elde edilmiştir. Buna göre araştırma soruları aşağıdaki gibidir:

- Bankaların insan kaynakları faaliyetleri için paylaşımlarının içerikleri nelerdir?
- Bankaların insan kaynakları faaliyetleri için paylaşımlarının benzer ve farklılıkları nelerdir?

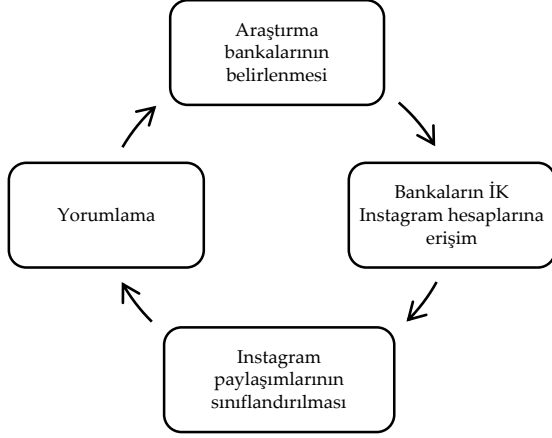
Instagram paylaşımlarının konularının ağırlıklarının anlaşılması için tekrarlanan paylaşımlar veriler arasından çıkartılmadan analize devam edilmiştir. Paylaşımlar konularına göre gruplandırılmış ve ayrılan konuların da alt başlıkları sınıflandırılmıştır.

Nitel olarak tasarlanan araştırmalarda gözlem, görüşme, doküman analizi ile veri elde edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: s. 39). Nitel araştırmalar toplumsal benliğin kabulü, bir bakış açısı benimsenmesi, çalışmanın tasarımı, veri toplama, analiz, yorumlama ve bilgilendirme aşamaları ile tamamlanmaktadır (Neuman, 2012: s. 23). Nitel araştırmalar için verilerin kitap, dergi, makale, anket gibi yazılı ve diğer görsel kaynaklardan elde edildiği ifade edilmektedir (Baş ve Akturan, 2008: s. 118; Coffey ve Atkinson, 1996: s. 101). Nitel araştırmalar için yapılan doküman incelemelerinde araştırma konusunu içeren olgu ve olaylar hakkında bilgi veren yazılı belgelerin analizi yapılmaktadır. Nitel araştırmalar araştırmacılara zaman kazandırmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: s. 188).

Çalışma nitel olarak tasarlanmıştır. Nitel araştırmalar betimsel veya içerik analizi ile yapılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008: s. 223). Betimsel analiz farklı veri toplama yöntemleri ile ulaşılan verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenip yorum yapılması olarak ifade edilmektedir

(Yıldırım ve Şimşek, 2003: s. 105). İçerik analizi veri kaynaklarından ulaşılan verilerin kategorik şekilde sınıflandırılarak, konu bazlı ya da kelime grupları yapılarak sunulması olarak belirtilmektedir (Silverman, 2001: s. 85). Şekil 1’de çalışmanın veri toplama ve akış değerlendirme diyagramı yer almaktadır.

Şekil 1: Veri Toplama ve Değerlendirme Akışı

Araştırmaya dahil edilen bankalara Tablo 1’ de yer verilmiştir.

Tablo 1: Araştırmaya Dâhil Edilen Bankalar

Sermaye Tipi	Banka
Özel Sermayeli Bankalar	Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.
Özel Sermayeli Bankalar	Akbank T.A.Ş.
Yabancı Sermayeli Bankalar	QNB Finansbank A.Ş.
Yabancı Sermayeli Bankalar	Denizbank A.Ş.
Özel Sermayeli Bankalar	Türk Ekonomi Bankası A.Ş.

3.Bulgular

Bankaların insan kaynakları için oluşturulan hesaplarının genel olarak Nisan 2021 itibari ile gönderi adeti, takipçi sayısı ve takip sayıları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Bankaların Gönderi, Takipçi Sayısı ve Takip Sayıları

Banka	Hesap	Gönderi Adeti	Takipçi sayısı	Takip sayısı
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	bizyapikrediliyiz	303	17.1	20
Akbank T.A.Ş.	akbankkariyer	179	8.786	2
QNB Finansbank A.Ş.	qnbfinansbankkariyer	573	11.9	1
Denizbank A.Ş.	denizdekariyer	1.518	25.3	4
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	tebkariyer	1.115	12.2	7

Bankaların İnsan kaynakları faaliyetlerine yönelik Instagram paylaşımlarının dağılımı Tablo 3’te gösterilmektedir. İnsan kaynakları alanında bankaların Instagram aracılığı ile en çok oranda (%40) etkinlik haber ve duyuruları için gönderi paylaştıkları görülmektedir.

Tablo 3: Gönderi İçerikleri

İçerik	Adet	%
Etkinlik haber ve duyuruları	40	40%
İş ilanı	15	15%
Yarışma	13	13%
Tanıtım, ödül, bilgilendirme	12	12%
Özel günler ve haftalar	10	10%
Eğitim haber ve duyuruları	8	8%
Stajyer ilanı	2	2%
Toplam	100	100%

Tablo 4'te etkinlik haber ve duyuruları alanına ait alt temalara yer verilmiştir. Bu alanda seminer, webinar bilgilendirmeleri (%40) ve deneyim paylaşımı toplantıları (%38) için en çok bilgilendirme yapıldığı görülmektedir.

Tablo 4: Etkinlik Haber ve Duyuruları

Alt tema	Adet	%
Seminer, webinar	16	40%
Deneyim paylaşımı toplantıları	15	38%
Zirve toplantıları	4	10%
Spor faaliyetleri	3	8%
Yemek atölyesi	1	3%
Toplam	40	100%

Tablo 5' te eğitim haber ve duyuruları alanına ait alt temalara yer verilmiştir. Bu alanda en çok veri analitiği eğitimi (%38) için bilgilendirme yapıldığı görülmektedir.

Tablo 5: Eğitim Haber ve Duyuruları

Alt tema	Adet	%
Veri analitiği	3	38%
Zaman yönetimi	1	13%
Temel bankacılık eğitimi	1	13%
Kodlama	1	13%
Sunum teknikleri	1	13%
Toplam	8	100%

Tablo 6' da paylaşımlara yönelik yapılan beğenilere yer verilmektedir. Etkinlik haber ve duyuruları için yapılan paylaşımların (%43) en yüksek oranda beğeniyi aldığı görülmektedir.

Tablo 6: Beğeni Adetleri

İçerik	Adet	%
Etkinlik haber ve duyuruları	11.528	43%
Yarışma	6.89	26%
Tanıtım, ödül, bilgilendirme	2.8	10%
İş ilanı	1.888	7%
Özel günler ve haftalar	1.853	7%
Eğitim haber ve duyuruları	979	4%
Stajyer ilanı	836	3%
Toplam	26.774	100%

Tablo 7’de yapılan paylaşımların aldıkları yorumların adetleri görülmektedir. Etkinlik haber ve duyurularına yönelik yapılan paylaşımlar en çok yorumu (%44) almıştır.

Tablo 7: Yorum Adetleri

İçerik	Adet	%
Etkinlik haber ve duyuruları	59	44%
Tanıtım, ödül, bilgilendirme	20	15%
Yarışma	17	13%
İş ilanı	14	11%
Özel günler ve haftalar	13	10%
Eğitim haber ve duyuruları	8	6%
Stajyer ilanı	2	2%
Toplam	133	100%

Tablo 8’de etkinlik haber ve duyuruları konusunda seminer, webinar için en çok beğeni alındığı (%26) ve en çok yorum alındığı (%42) görülmektedir.

Tablo 8: Etkinlik Haber ve Duyuruları Beğeni ve Yorum Adetleri

Etkinlik haber ve duyuruları	Adet	Beğeni	%	Yorum	%
Seminer, webinar	16	3011	26%	25	42%
Deneyim paylaşımı toplantıları	15	2547	22%	20	34%
Zirve toplantıları	4	5173	45%	11	19%
Spor faaliyetleri	3	636	6%	3	5%
Ödül paylaşımı	1	84	1%	0	0%
Yemek atölyesi	1	77	1%	0	0%
Toplam	40	11528	100%	59	100%

Tablo 9’da eğitim haber ve duyuruları konusu için en çok veri analitiği (%33) ve zaman yönetimi (%32) için beğeni alındığı en çok yorum yapılan içeriğin de veri analitiği (%75) olduğu görülmektedir.

Tablo 9: Eğitim Haber ve Duyuruları Beğeni ve Yorum Adetleri

Eğitim haber ve duyuruları	Adet	Beğeni	%	Yorum	%
Veri analitiği	3	324	33%	6	75%
Zaman yönetimi	1	309	32%	2	25%
Temel bankacılık eğitimi	1	105	11%	0	0%
Kodlama	1	126	13%	0	0%
Dijital pazarlama iletişimi	1	62	6%	0	0%
Sunum teknikleri	1	53	5%	0	0%
Toplam	8	979	100%	8	100%

Tablo 10’da paylaşılan içeriklerin görsel tiplerine yer verilmiştir. Paylaşılan içeriklerin %63’ ünün fotoğraf olarak yapıldığı görülmektedir. Etkinlik haber ve duyuruların %80’inin fotoğraf olarak, iş ilanlarının %80’inin, eğitim haber ve duyurularının %100’ünün fotoğraf olarak paylaşıldığı görülmektedir. Paylaşılan yarışma içeriklerinin %69’unun ve özel günler ve haftalar konusunun da %90’ının hareketli görsellerle paylaşıldığı görülmektedir.

Tablo 10: İçerik Görsel Tipleri

İçerik ve alt tema	Genel toplam	Fotoğraf	%	Hareketli görsel	%
Etkinlik haber ve duyuruları	40	32	80%	8	20%
Seminer, webinar	16	13	81%	3	19%
Deneyim paylaşımı toplantıları	15	13	87%	2	13%
Zirve toplantıları	4	4	100%	0	0%
Spor faaliyetleri	3	0	0%	3	100%
Ödül paylaşımı	1	1	100%	0	0%
Yemek atölyesi	1	1	100%	0	0%
İş ilanı	15	12	80%	3	20%
Yarışma	13	4	31%	9	69%
Tanıtım, ödül, bilgilendirme	12	6	50%	6	50%
Özel günler ve haftalar	10	1	10%	9	90%
Eğitim haber ve duyuruları	8	8	100%	0	0%
Veri analitiği	3	3	100%	0	0%
Zaman yönetimi	1	1	100%	0	0%
Temel bankacılık eğitimi	1	1	100%	0	0%
Kodlama	1	1	100%	0	0%
Dijital pazarlama iletişimi	1	1	100%	0	0%
Sunum teknikleri	1	1	100%	0	0%
Stajyer ilanı	2	0	0%	2	100%
Genel toplam	100	63	63%	37	37%

Tablo 11’de etkinlik haber ve duyurular konusunda bankaların benzer ağırlıklarda paylaşım yaptıkları, Türk Ekonomi Bankası A.Ş.’ nin bu konuda en az paylaşımının (%8) olduğu görülmektedir.

Tablo 11: Banka Bazlı Etkinlik Haber ve Duyurular Paylaşimleri

Etkinlik haber ve duyuruları	Adet	%
QNB Finansbank A.Ş.	10	25%
Denizbank A.Ş.	9	23%
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	9	23%
Akbank T.A.Ş.	9	23%
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	3	8%
Toplam	40	100%

Tablo 12.’ de iş ilanı konusunda yapılan paylaşımın en çok (%73) Türk Ekonomi Bankası A.Ş. tarafından yapıldığı görülmektedir.

Tablo 12: Banka Bazlı İş İlanı Paylaşimleri

İş ilanı	Adet	%
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	11	73%
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	2	13%
Akbank T.A.Ş.	1	7%
QNB Finansbank A.Ş.	1	7%
Toplam	15	100%

Tablo 13’te bankaların yarışma konusunda yaptığı paylaşımın ağırlıkları gösterilmektedir. Yarışma için en çok paylaşımı (%38) QNB Finansbank A.Ş.’ nin yaptığı görülmektedir.

Tablo 13: Banka Bazlı Yarışma Paylaşımları

Yarışma	Adet	%
QNB Finansbank A.Ş.	5	38%
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	4	31%
Akbank T.A.Ş.	2	15%
Denizbank A.Ş.	2	15%
Toplam	13	100%

Tablo 14’te en çok (%50) Denizbank A.Ş. tarafından tanıtım ödül bilgilendirme konulu paylaşımların yapıldığı görülmektedir.

Tablo 14: Banka Bazlı Tanıtım Ödül Bilgilendirme Paylaşımları

Tanıtım, Ödül, Bilgilendirme	Adet	%
Denizbank A.Ş.	6	50%
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	3	25%
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	2	17%
Akbank T.A.Ş.	1	8%
Toplam	12	100%

Tablo 15’te bankaların özel günler ve haftalar konusunda paylaşımlarının ağırlıkları gösterilmektedir.

Tablo 15: Banka Bazlı Özel Günler ve Haftalar Paylaşımları

Özel Günler ve Haftalar	Adet	%
Türk Ekonomi Bankası A.Ş.	3	30%
Akbank T.A.Ş.	3	30%
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	2	20%
Denizbank A.Ş.	1	10%
QNB Finansbank A.Ş.	1	10%
Toplam	10	100%

Tablo 16’da eğitim haber ve duyuruları için en çok paylaşımın (%50) Akbank T.A.Ş. tarafından yapıldığı görülmektedir.

Tablo 16: Banka Bazlı Eğitim Haber ve Duyuruları Paylaşımları

Eğitim Haber ve Duyuruları	Adet	%
Akbank T.A.Ş.	4	50%
QNB Finansbank A.Ş.	3	38%
Denizbank A.Ş.	1	13%
Toplam	8	100%

Tablo 17’de stajyer ilanı paylaşımları görülmektedir.

Tablo 17: Banka Bazlı Stajyer İlanı Paylaşımları

Stajyer ilanı	Adet	%
Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.	1	50%
Denizbank A.Ş.	1	50%
Toplam	2	50%

4. Tartışma Sonuç ve Öneriler

Çalışmada bankaların insan kaynakları bölümlerinin Instagram aracılığı ile kurdukları iletişimde paylaşımlarının içerikleri incelenmiş ve farklılıklarının anlaşılması amaçlanmıştır. Özel ve yabancı sermayeli beş banka çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmaya dahil edilen bankalar Akbank T.A.Ş.,

Denizbank A.Ş., Türk Ekonomi Bankası A.Ş., QNB Finansbank A.Ş. ve Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. olmuştur. Bankalardan belirlenen tarih itibari ile insan kaynakları hesaplarına göre en çok paylaşımı 1.518 adet ile Denizbank A.Ş.'nin yaptığı görülmektedir. İkinci sırada en çok paylaşım yapan bankanın 1.115 adet ile Türk Ekonomi Bankası A.Ş. olduğu görülmektedir. Bankaların takipçi sayılarına bakıldığında en çok takipçiye sahip bankanın 25.300 adet ile Denizbank A.Ş. olduğu, ikinci sırada ise 17.100 ile Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.'nin olduğu görülmektedir.

Bankaların insan kaynakları alanındaki paylaşımlarının %40'ının etkinlik haber ve duyuruları için, %15'inin iş ilanı için, %13'ünün yarışma için olduğu görülmektedir. Bankaların etkinlik haber ve duyurular için en fazla seminer, webinar (%40) bilgilendirmeleri yaptıkları daha sonra bu paylaşımları deneyim paylaşımı toplantıları (%38) izlediği görülmektedir. Eğitim haber ve duyurular için yapılan paylaşımlarda en çok veri analitiği konusu (%38) için yapıldığı, diğer eğitim konularının ise zaman yönetimi, temel bankacılık, kodlama, sunum teknikleri eğitimleri olduğunu ifade etmek mümkündür. Bankaların en çok etkinlik haber ve duyuruları için (%43) beğeni aldıklarını bunu %26 oranı ile yarışmalar konusunun izlediğini ifade etmek mümkündür. Bankalar en çok etkinlik haber ve duyurular için (%44) yorum almaktadır. Etkinlik haber ve duyurular konusunda en çok beğeniyi (%45) zirve toplantıları almış, bunu seminer, webinar (%26) ve deneyim paylaşımı toplantıları (%22) takip etmiştir. En çok yorum alan konular ise seminer, webinar (%42) ve deneyim paylaşımı toplantıları (%34) almıştır. Eğitim haber ve duyuruları konusunda en çok beğeniyi veri analitiği (%33) ve zaman yönetimi (%32) almış olup en çok yorum da veri analitiği eğitimi (%75) için yapılmıştır.

Bankaların insan kaynakları alanında paylaşımlarının görselleri incelendiğinde paylaşılan içeriklerin %63'ünün fotoğraf olarak yapıldığı görülmektedir. Etkinlik haber ve duyuruların %80'inin fotoğraf olarak, iş ilanlarının %80'inin, eğitim haber ve duyurularının %100'ünün fotoğraf olarak paylaşıldığı görülmektedir. Paylaşılan yarışma içeriklerinin %69'unun ve özel günler ve haftalar konusunun da %90'ünün hareketli görsellerle ifade edildiği görülmektedir. Banka bazlı sonuçlara bakıldığında etkinlik haber ve duyurular konusunda her bankanın sonuçlarının benzer olmasına karşın Türk Ekonomi Bankası A.Ş.'nin bu konuda daha az (%8) paylaşım yaptığı görülmektedir. Bankaların iş ilanı için paylaşımları açısından bakıldığında en çok paylaşımın (%73) Türk Ekonomi Bankası A.Ş. tarafından yapıldığı görülmektedir. Yarışma konulu paylaşımları ise en çok QNB Finansbank A.Ş. (%38) ve Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. (%31) yaptığı görülmüştür. Instagram paylaşımlarında tanıtım ödül bilgilendirme konusunda en çok paylaşımı (%50) Denizbank A.Ş. yapmıştır. Eğitim haber ve duyurular konusu için en çok paylaşımı (%50) Akbank T.A.Ş. yapmıştır. Yapılan stajyer ilanları ise Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. ve Denizbank A.Ş. tarafından yapılmıştır. Kurumsal iletişim aracı olarak bankaların sosyal medya uygulamalarının bankalar için araştırıldığı bir araştırmada bankaların ilk sırada hizmet için bilgilendirme yaptıkları ikinci sırada ise kültürel sanatsal sportif etkinlik ve duyuru yaptıkları belirlenmiştir (İlgın, Çelik ve Uruç, 2019: 73).

Rekabet koşullarının yoğunluğu, kurumların sayılarının yüksekliği ve müşteri beklentilerinin değişmesi ile kurumların kendilerini farklılaştırmaya ve değişime ayak uydurmaya çalıştıkları bilinmektedir. İşveren markası oluşturma, insan kaynakları yönetimi ve kurumsal iletişim çalışmaları ile mevcut çalışanlar elde tutulmaya ve potansiyel çalışanlar için tercih edilebilir olmak yönünde çalışmalar yapılmaktadır. İnsan kaynakları faaliyetlerinin zenginliği kurumların tercih edilebilirliği açısından oldukça önemlidir. Bankacılık alanında da kurumlar sosyal medya hesapları ile etkileşimde kalmak için iletiler paylaşmaktadır. Bankaların insan kaynakları alanında Instagram üzerinden paylaşımları daha çok yapılan etkinliklerin tanıtımı bilgilendirmesi amaçlı yapılmaktadır. Banka politikaları kapsamında içeriklerin ağırlıkları farklılık göstermektedir. Bankaların yaptıkları yarışmalarda fikir üretimi inovasyon ve yenilikçilik kavramlarına sık rastlanmıştır. Değişen ve dönüşen dünyada sosyal medyanın da etkisi ile bankalar ulaşmak istedikleri hedef kitlelere Instagram kanalı ile ulaşırken içerik açısından kapsamlı içeriklerin sunulması daha yararlı olacaktır. Bankaların deneyim paylaşımlarına verecekleri ağırlık mevcut çalışanları da potansiyel çalışanları da bilgilendirici olacaktır. İş ilanlarının bu kanal üzerinden ilan edilmesi potansiyel çalışanların bu kanallara olan ilgisini yükseltebileceği böylece bankaların bu hesaplarla etkileşimi artırabileceği

düşünülmektedir. Çalışanların gelişim ihtiyaçlarının karşılanması için bilgilendirici olması amacı ile verilen eğitimlerle ilgili bilgiler bu kanallarda artırılabilir. Beğeni sayıları ve yorum sayıları da etkileşimi bu anlamda destekler niteliktedir. Bundan sonraki araştırmalarda farklı dönemler ve bankaların paylaşımlarının incelenmesi insan kaynakları ve işveren markası konusunda anlaşılabilirlik için değer katacaktır. Çalışmanın işveren markası, insan kaynakları ve iletişim alanıyla ilgilenen araştırmacı yönetici ve çalışanlara yararlı olacağı düşünülmektedir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Tek yazarlı çalışmada yazarın katkısı %100'dür.

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest) : Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahammad, T. (2017). "Personnel Management to Human Resource Management (HRM): How HRM Functions?", *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 13(9): 412-420.
- Akar, E. (2010). *Sosyal Medya Pazarlaması: Sosyal Web' de Pazarlama Stratejileri*, Ankara, Efil Yayınevi.
- Akkaya, D. T. (2013). *Sosyal Medya Reklamlarında Tüketici Algılarının Tutum, Davranış ve Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi*. Trakya Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Akyürek, R. (2005), *Kurumsal İletişim Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir.
- Aslan, A. & Ünlü, D. G. (2016). "Instagram Fenomenleri ve Reklam İlişkisi: Instagram Fenomenlerinin Gözünden Bir Değerlendirme", *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3(2): 41-65.
- Backhaus K. & Tikoo, S. (2004). "Conceptualizing And Researching Employer Branding", *Career Development International*, 9(5): 501-517.
- Baş, T. & Akturan, U. (2008). *Nitel Araştırma Yöntemleri NVivo 7.0 ile Nitel Veri Analizi*, Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Baştak, M.B. (2010), *Emniyet Teşkilatı'nın Kurumsal İletişiminin Kurumsal İletişime Etkisi: İstanbul Polis Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Bat, M. & Vural, B. (2010). "Yeni Bir İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma". *Journal of Yaşar University*. 20(5): 3348- 3382.
- Bat, M. (2012), *Dijital Platformda Sosyal Medyanın Stratejik Kurumsal İletişime Etkisi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.
- Baykal, B. (2007). *Uluslararası İnsan Kaynakları Yönetimi Yönelim, Felsefe ve Uygulamalar Bakımından Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Bellou V., Chaniotakis, J., Kehagias, J. & Rigopoulou, I. (2015). "Employer Brand Of Choice: An Employee Perspective", *Journal of Business Economics and Management*, 16(6): 1201-1215.
- Benligiray, S. (2007). "Performans Değerlemesi", *İnsan Kaynakları Yönetimi*, (Ed. Ramazan Geylan), Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No 1747.
- Bingöl, D. (2006). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Arıkan Yayınları, 6. Baskı, İstanbul,
- Bingöl, D. (2010). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Beta Basım Yayıncılık. 7. Baskı, İstanbul
- Bulunmaz, B. (2011). "Otomotiv Sektöründe Sosyal Medyanın Kullanımı ve Fiat Örneği". *Global Media Journal*, 2 (3): 19-50.
- Christensen, L.T., Morsing, M. & Cheney, G. (2008), *Corporate Communications: Convention, Complexity and Critique*, SAGE Publications Ltd., London.
- Coffey, A. & Atkinson, P. (1996) *Making Sense Of Qualitative Data: Complementary Research Strategies*, Newbury Park, CA: Sage.
- Çekerol, K. (2009), "Uzaktan Yüksek Eğitimde Kurumsal İletişim: Anadolu Üniversitesi Uzaktan Öğretim Sistemi Kurumsal İletişim Etkinliklerinin Değerlendirilmesi", *Selçuk İletişim*, 6(1): 227-240.

- Çoban, Y. (2016). *İnsan Kaynakları Yönetiminde Performans Değerlendirme Algısı ve Bir Uygulama*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Dabner, N. (2012). "Breaking Ground'in the Use of Social Media: A Case Study of A University Earthquake Response to Inform Educational Design with Facebook", *The Internet and Higher Education*, 15(1): 69-78.
- Deepa R. & Rupashree, B. (2017). "A Comprehensive Framework For Implementing An Effective Employer Brand Strategy", *Global Business Review*, 18(3): 758-948.
- Dolgun, U. (2007). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Ekin Yayınları, Bursa.
- Fernandez-Lores S., Gavilan,D. Avello,M. & Blasco,F. (2016). "Affective Commitment To The Employer Brand: Development And Validation Of A Scale", *BRQ Business Research Quarterly*, 19: 40-54.
- Fleming, S. (2000). *From Personnel Management To HRM: Key Issues And Challenges*, Erişim https://www.ipa.ie/_fileUpload/Documents/CPMR_DP_16_Personnel_Management_to_HR_%20KeyIssues_Challenges.pdf. (Erişim Tarihi: 29.11.2019).
- Hazar, M. (2011). "Sosyal Medya Bağımlılığı-Bir Alan Çalışması", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 32: 151-175.
- Hillebrandt I. & Ivens, B.S. (2012). "How To Measure Employer Brands? The Development of A Comprehensive Measurement Scale", *Marketing Theory and Applications*, 23: 52-61
- Hunsinger, J. ve Senft, T. M. (2014). *The Social Media Handbook*. Routledge, New York
- İlgin, H.Ö., Çelik, Y. & Uruç, H. (2019). "Kurumsal İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya Uygulamaları; Bankalar Üzerine Bir İnceleme", *Sosyal Bilimler Metinleri*, 1: 64-75.
- Instagram (2021), <https://about.instagram.com>, (Erişim tarihi: 13.04.2021)
- Işık, M., Karaca, M., İspir, İ., Çakı, G. & Yıldırım L. N. (2017). "Sosyal Medya Platformlarının Halkla İlişkiler Amaçlı Kullanımı: Bankalar Üzerine İnceleme", *Middle Black Sea Journal of Communication Studies*, 2(2): 41-51.
- Jacobson, J. (2009). *42 Rules of Social Media for Small Business*. Super Star Press, California.
- Kahveci, N.E. (2018). *Y Kuşağının İşyeri Seçimini Etkileyen Faktörler: İşveren Markası ve Sosyo Demografik Özellikler*, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kaplan, A. M. & Haenlein, M. (2010). "Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media", *Business Horizons*, 53: 59-68.
- Koçak, E. (2017). *The Relationship Between Personality Traits And Behaviors of Instagram Users vs. Non-Users*. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Korkmaz, S.S. & Korkmaz, Ö.F. (2016). "Sosyal Medya ve Türk Bankacılık Sektörünün Sosyal Medya Kullanımı", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(3): 57-84.
- Köse, G. (2017). *Reklam Ajanslarına İşveren Markası Bakışı*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Lester, D. (2012). "Social Media: Changing Advertising Education". *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 2(1): 116-124.
- Neuman,W.L (2012). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımları - II.Cilt* (5.Basım), Yayın Odası, İstanbul

- O'riordan, J. (2017). "The Practice Of Human Resource Management, State of the Public Service Series". An Foras Riarachán Institute of Public Administration, (Erişim: <http://www.microlinkcolleges.net/>).
- Özdemirci, F., (1996), *Kurum ve Kuruluşlarda Belge Üretimini Denetlenmesi ve Belge Yönetimi*, Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınevi, İstanbul.
- Parameswari, B. N. & Yugandhar, V. (2015). "The Role of Human Resource Management in Organizations", *International Journal of Engineering Technology, Management and Applied Sciences*, 3(7), 58-63.
- Richman, N. (2015). "Human Resource Management and Human Resource Development Evolution and Contributions", *Creighton Journal of Interdisciplinary Leadership*, 1(2): 120-129.
- Sabuncuoğlu, Z. (2000). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Ezgi Kitabevi, 1. Baskı, Bursa.
- Sabuncuoğlu, A. & Gülay, G. (2016). "Sosyal Medyada Görsel Paylaşımından Reklamcılığa: Instagram Reklamlarının Genç Kullanıcılar Üzerine Etkisine Dair Bir Araştırma", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 7(15): 108-131.
- Sabuncuoğlu, Z., (2013). *İşletmede Halkla İlişkiler*, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa.
- Sadullah, Ö., Uyargil, C., Acar, A.C., Özçelik, A.O., DüNDAR, G., Ataay, İ.D., Adal, Z., & Tüzüner, L. (2015). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Sharma, R. & Prasad, A. (2018). "Employer Brand and its Unexplored Impact on Intent to Join", *International Journal of Organizational Analysis*, 26(3): 536-566.
- Silverman, D. (2001). *Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*, London: SAGE Publication, London.
- Soygür, İ. C. & Gülmez, M. (2018). "Bankacılık Sektöründe Verimliliğin Artırılmasında Sosyal Medyanın Yeri ve Önemi", *Verimlilik Dergisi*, 2: 53-79.
- Şimşek, M. (2006), *Toplam Kalite Yönetiminde Başarının Anahtarı: İnsan Faktörü*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.
- Türkiye Bankalar Birliği (TBB), (2021). <https://www.tbb.org.tr/>, (Erişim tarihi: 10.04.2021)
- Tüz, M.V. (2000). *Kriz ve İşletme Yönetimi: Uygulamalar İçin Temel Adımlar*, Alfa Aktüel Yayıncılık, İstanbul
- Urbancová H. & Hudáková, M. (2017). "Benefits of Employer Brand And The Supporting Trends", *Economics and Sociology*, 10(4): 41-50.
- Van Riel, C. & Fombrun, C. (2006). *Essentials of Corporate Communication*. Routledge, New York.
- Yakar, F., Jacobs, R. & Agarwal, N. (2019). "The Current Usage of Instagram in Neurosurgery", *Technical Notes & Surgical Techniques*, 19: 1-4.
- Yavuz, M. C. & Haseki, M. İ. (2012). "Konaklama İşletmelerinde E-Pazarlama Uygulamaları: EMedya Araçları Temelinde Bir Model Önerisi", *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2): 116-137.
- Ying, M. (2012). *Sosyal Medya Platformları Üzerinden Pazarlama ve Bu Mecrayı Etkin Kullanan Sektörler*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık. 6.Baskı, Ankara,

Yorulmaz F. & Yavan, Ö. (2018). “Pozitif Psikolojik Sermayenin İşveren Marka Oluşumu Üzerindeki Etkisi: Turizm Sektörü Örneği”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2): 1007-1027.

Yüksel, S. (2007). *Vardiyalı Çalışma Sistemi ve Türk İş Mevzuatındaki Yeri*, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.

İNSANA YAKIŞIR İŞ VE ÇALIŞAN YOKSULLAR: İŞGÜCÜ PİYASASI ÇERÇEVESİNDE BİR DEĞERLENDİRME*

Gülşen ÇETİN AYDIN¹

Öz

İnsana yakışır iş kavramı, bireylere daha iyi bir yaşam sunmayı amaçlamaktadır. Kısaca; özgürlük, eşitlik, güvenlik ve saygınlık koşullarının sağlandığı, insan onuruna yakışan ve üretkenliğin sürekli olması gerektiğini vurgulayan iş olarak ifade edilmektedir. İnsana yakışır iş kavramı; çalışanların daha iyi koşullarda istihdam edilmesi, sosyal korumanın sağlanması, çalışma yaşamına yönelik sahip oldukları temel haklardan faydalanabilmesi ve tüm bunların ancak sosyal diyalog ile gerçekleşebileceği düşüncesine dayanmaktadır. İnsana yakışır iş kavramı ILO'nun da temel hedefleri arasında yer almaktadır. Çalışma koşullarının kötü olduğu, sosyal koruma uygulamalarının çalışmaları yeteri kadar korumadığı, kadınların çalışma koşullarının erkeklere kıyasla daha kötü ve ayrımcı uygulamalar barındırdığı bir durumda insana yakışmayan işlerin varlığı devam etmektedir. Öte yandan genel anlamda işgücü piyasasında yaşanan işsizlik ve istihdam sorunu da insana yakışır iş kavramının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bir grup insanın daha düşük ücretle, vasıf gerektirmeyen işlerde ve kötü koşullarda çalıştığı; diğer bir grubun bunun aksine daha iyi çalışma koşullarına sahip olduğu bir dünyada eşitlikten bahsetmek mümkün değildir. Bu sebeple, insanların onurlu bir yaşam sürdürebilmesinin ön şartı insanca yaşam koşullarının oluşturulmasından geçmektedir. Bu çalışmada amaç, insana yakışır iş kavramının işgücü piyasasına etkilerini incelemektir. Bu sebeple çalışmada işgücü piyasasına ait bazı istatistikî veriler ışığında bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çalışma Yaşamı, İnsana Yakışır İş, İşgücü Piyasası.

JEL Kodları: I3, J64, O1.

DECENT WORK AND THE WORKING POOR: AN ASSESSMENT WITHIN THE FRAMEWORK OF THE LABOUR MARKET

Abstract

The concept of decent work aims to offer individuals a better life. It is briefly defined as the work in which the conditions of freedom, equality, security, and dignity are ensured; and it emphasized that human dignity and productivity should be continuous. The concept of decent work is based on the idea that employees can be employed in better conditions, provide social protection, benefit from the basic rights in working life and all these can only be achieved through social dialogue. The concept of decent work is among the main objectives of the ILO. In a situation where working conditions are bad, social protection practices do not protect the employee sufficiently, and the working conditions of women are still worse than men and contain discriminatory practices, the existence of unhealthy jobs continues. On the other hand, the unemployment problem in the labor market, in general, have led to the emergence of the concept of decent work. It is not possible to speak about equality in a world where some people work for lower wages and in poor conditions in jobs that do not require qualification, and on the other hand others have much better working conditions. For this reason, the prerequisite for people to lead a dignified life is the creation of humane living conditions. The purpose of this study is to examine the effects of the concept of decent work on the labor market. For this reason, an evaluation will be made in the light of some statistical data on the labor market.

Keywords: Working Life, Decent Work, Labor Market.

JEL Codes: I3, J64, O1.

*Bu çalışmanın özet metni 24-26 Aralık 2020 tarihinde düzenlenen Uluslararası Sürdürülebilir Yaşam Konferansı'nda sunulmuş olup kongre bildiri özetleri kitapçığında yayınlanmıştır.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, gulsenaydin@kmu.edu.tr,

Makalenin Geliş Tarihi (Received Date): 13.01.2021

Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 14.02.2021

Atıf (Citation): Çetin Aydın, G. (2021), "İnsana Yakışır İş Ve Çalışan Yoksullar: İşgücü Piyasası Çerçevesinde Bir Değerlendirme", Ekonomi Maliye İşletme Dergisi, 4(1):18-36.

Giriş

İnsana yakışır iş kavramı, bireylerin yaşam kalitelerinin artırılması ve kabul edilebilir yaşam standartlarına sahip olması gerekliliğinden ortaya çıkmıştır. ILO'nun Küresel İstihdam Eğilimleri Raporu'na (2020) göre, insana yakışır iş yetersizliğinden kaynaklı Dünya'da yaklaşık yarım milyar insan bu durumdan etkilenmektedir. Bununla birlikte insana yakışır işlerin eksikliği, işsizliğin artmasına bağlı olarak yaşanan eşitsizlik sorunu da bireylerin çalışarak daha iyi yaşam koşullarına sahip olmalarını zorlaştırmaktadır. Raporda 2020 yılında işsizliğin 2,5 milyon artacağı belirtilmektedir. Küresel işsizlik verileri incelendiğinde oranların hemen hemen aynı düzeylerde seyrettiği, buna rağmen küresel boyutta ekonomik büyümenin yavaşladığı, küresel işgücünün artmasına rağmen işgücü piyasasına yeni giren bireyler için istihdam alanlarının olmadığına işaret etmektedir. Bu demektir ki, herkes istihdam imkânı elde edemeyecektir. Veriler, işgücü piyasasında yer alan aktörlerin yaşadığı uyumsuzluğun küresel boyutta işgücü kullanım eksikliğine dönüştüğünü söylemektedir. Dolayısıyla, Dünya'da mevcut işsiz sayısının 188 milyon olduğu, bunun yanında 165 milyon insanın yeterli düzeyde ücretli işe sahip olmadığı ve 120 milyon insanın da bir şekilde işgücü piyasasından çekildiği ifade edilmektedir. Bu rakamlara bakıldığında, Dünya genelinde 470 milyonu aşkın insanın bu durumdan etkilendiği belirtilmektedir. İşte bu sebeptir ki, ortaya çıkan bu veriler, küresel boyutta endişe yaratmaktadır.

İnsana yakışır iş kavramı ILO'nun temel hedefleri arasında yer almaktadır. Çalışma koşullarının kötü olduğu, sosyal koruma uygulamalarının çalışanı yeteri kadar korumadığı, kadınların çalışma koşullarının erkeklere kıyasla daha kötü ve ayrımcı uygulamalar barındırdığı bir durumda insana yakışmayan işlerin varlığı devam etmektedir. Öte yandan genel anlamda işgücü piyasasında yaşanan işsizlik ve istihdam sorunu da insana yakışır iş kavramının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bir grup insanın daha düşük ücretle, vasıf gerektirmeyen işlerde ve kötü koşullarda çalıştığı; diğer bir grubun bunun aksine daha iyi çalışma koşullarına sahip olduğu bir dünyada eşitlikten bahsetmek mümkün değildir. Bu sebeple, insanların onurlu bir yaşam sürdürebilmesinin ön şartı insanca yaşam koşullarının oluşturulmasından geçmektedir. Bu çalışmada amaç, insana yakışır iş kavramının işgücü piyasasına etkilerini incelemektir. Bu sebeple çalışmada, insana yakışır iş kavramı, çalışan yoksullar, açlık sınırı, yoksulluk ve sosyal diyalog kavramları, yaşa ve cinsiyete göre işsizlik oranları, istihdam edilenlerin işteki durumlarına göre dağılımı, çalışanların sosyal güvence durumları, eğitim durumuna göre işgücü yüzdeleri, işgücüne dahil olmayan bireylerin dahil olmama nedenlerine ilişkin işgücü piyasasına ait bazı istatistikî veriler ışığında bir değerlendirme yapılacaktır.

1. İnsana Yakışır İş Kavramı

İnsana yakışır iş kavramı ilk kez 1999 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından gündeme alınmış olup, tüm bireyleri kapsama almayı hedeflemektedir. “İnsan onuruna yakışır iş, saygın iş, uygun iş, düzgün iş, insancıl iş” olarak da adlandırılmaktadır. İngilizce’de “decent work” olarak ifade edilen kavram ILO tarafından genellikle insana yakışır iş olarak ifade edilmektedir. Çünkü, kavram her ne kadar herkesi kapsama almayı hedefliyor olsa da üzerinde durduğu asıl grup; güvencesiz işlerde ve düşük ücretle çalışan kişilerdir. Bunun temel sebebi, korunmaya en çok ihtiyacı olan çalışanların desteklenmesi hedefidir (Çetinkaya ve Yıldırım, 2012: s. 154-155; Günaydın, 2015: s. 125, Işığık, 2018: s. 304, Kapar, 2007: s. 2; Tınar ve Ulusoy, 2017: s. 116; Çolak, 2019: s. 78-79; Palaz, 2005: s. 480). İnsana yakışır iş kavramı ile ifade edilmek istenen eşitlik ve özgürlük kavramından yola çıkarak insan hakları temelinde kadın ve erkeklerin çalışma olanaklarından aynı şekilde faydalanmasını sağlamaktır. Bu işler adil, kapsayıcı ve sürdürülebilirlik için oldukça önemlidir. Aynı zamanda; yoksulluğun azaltılmasında da önemli bir rolü bulunmaktadır (Günaydın, 2015: s. 123).

ILO (1999) insana yakışır işi, işgücü piyasasında yer alan bireylerin çalışma yaşamına ilişkin haklarının korunduğu, yeterli bir gelir ve sosyal güvence sağlayan işler ve üretken çalışma olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, herkesin gelir getiren imkanlara erişiminin tam olduğu yeterli çalışma anlamına da gelmektedir.

İnsana yakışır iş, özellikle en yoksul ve en savunmasız olanlarla ilgilenmektedir. “Decent” kelimesi işçilerin saygın, kabul edilebilir veya yeterli çalışma koşullarına sahip olma ihtiyacını ifade etmektedir. Bu ifade, insana yakışır iş göstergelerinin genellikle ortalamalardan ziyade dağılımlar ve en kötü durumda olanların durumunu ölçmekle ilgilenilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. İnsana yakışır iş, bireylerin karşılaştığı gerçek durumlarla ilgilidir. Bu sebeple, insana yakışır iş göstergeleri gerçek sonuçları ölçmelidir. Bu göstergelerin ölçülmesi, bireylerin mevcut durumlarının iyileştirilmesi hedefine uygun, zaman içindeki değişiklikleri de hesaba katmalıdır. İnsana yakışır işte, işin bütün yönlerinin tanımlanması gerektiği ve bu diğer iş unsurlarının ekonomik büyüme ve yoksullukla olan ilişkisinin de gözlemlenmesi oldukça önemlidir. Çünkü insana yakışır iş ülkeler ve bölgeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Bu sebeple, ILO’nun insan yakışır iş göstergelerinin uluslararası nitelikte kabul edilebilir olması gerekmektedir (Anker ve diğ., 2002: s. 3-4).

Işığışık (2018: s. 303-304) insana yakışır iş kavramını, “bireylerin çalışma ve istihdam haklarına, iş sağlığı ve güvenliği koşullarına, sosyal güvenlik olanaklarına ve sendikalar ya da diğer temsil ve katılım mekanizmaları aracılığıyla kendilerini ifade etme haklarına atıfta bulunan genel bir kavramsal çerçeveyi nitelemek” olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte, adil ücret elde etme imkânı sağlayan, iş ve sosyal güvenliği sağlayan, bireylerin endişelerini ortadan kaldıran, çalışma yaşamına ilişkin alınacak kararlara katılma imkânı sağlayan iş olarak da ifade edilmektedir.

Kapar, (2007: s. 3) insana yakışır iş kavramını uygun iş olarak ifade etmektedir. Uygun iş, bireylere yeterli düzeyde gelir ve sosyal güvence sağlayan, çalışma yaşamına ilişkin temel haklarının güvence altına alındığı, eşit ve özgür çalışma ortamının sağlandığı, iş güvenliği için her türlü risklerin ortadan kaldırıldığı, insanlık onuruna zarar verilmediği bir ortamda uygun istihdam koşullarının yaratılması olarak ifade edilmektedir. Ayrıca, klasik istihdam anlayışının yanı sıra gelir yaratan tüm ekonomik faaliyetleri de kapsadığını belirtmek gerekir. Bu doğrultuda uygun çalışma koşullarının oluşturulduğu, bireyin gelişimine imkân toplumsal kalkınmayı amaçlayan, her türlü kaygı ve endişenin giderildiği, eşit ve özgür çalışma fırsatlarını kapsamaktadır.

İnsana yakışır işin kadın ve erkeklerin eşitlik, özgürlük, güvenlik ve insan onuru koşullarında insana yakışır ve üretken işler elde etmeleri için fırsatlar olarak tanımlanması altı temel boyuta dayanmaktadır. Bunlar; çalışma fırsatları, çalışma özgürlüğü, üretken çalışma, işte eşitlik, işte güvenlik, işte saygınlıktır. *Çalışma fırsatları*, insana yakışır iş koşullarından önce bir işin varlığından söz etmek gerektiğini ifade etmektedir. Çalışma arzusu olan herkesin kadın ve erkek ayırt edilmeden iş bulabilmesi amaçlanmaktadır. Temel çalışma kavramının, her türlü ekonomik faaliyeti kapsadığı belirtilmektedir. *Çalışma özgürlüğü*, çalışmanın özgürce seçilmesi ve uygulanması gerektiğini, zorla çalıştırılmanın kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir. Bununla birlikte çocuk çalıştırılmasının ortadan kaldırılması gereken bir uygulama olduğu vurgulanmaktadır. Çalışma özgürlüğü aynı zamanda örgütlenme özgürlüğünü de içermektedir. *Üretken çalışma*, çalışanların kendileri ve aileleri için kabul edilebilir geçim kaynaklarına sahip olmasının yanı sıra işyerlerinin ve ülkelerin rekabet edebilir ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin olması gerekmektedir. *İşte eşitlik*, işyerinde çalışanların eşit muamele ve fırsatlara sahip olma ihtiyacını ifade etmektedir. İşyerinde ve çalışma koşullarında ayrımcılık yapılmaması ve bireyleri iş-özel yaşam dengesinin kurulması gerekliliğini kapsamaktadır. *İşte güvenlik*, çalışanların sağlıklarının ve geçim kaynaklarının korunmasını, işteki risklerin giderilmesini, çalışma yaşamı sonrası finans kaynaklarının sağlanmasını ifade etmektedir. *İşte saygınlık*, çalışanların saygın koşullarda çalışması gerektiğini, çalışma yaşamında uygulanacak kararlarda çalışanların da fikirlerinin alınması gerekliliğini ifade etmektedir. Çalışma fırsatları ve çalışma özgürlüğü, işin varlığı ve kabul edilebilir iş kapsamı ile ilgiliyken; diğer dört boyutu işin ne kadar düzgün olduğu ile ilgilidir. Bu boyutlara ek olarak makro sosyo-ekonomik bağlam da oldukça önemlidir. Bu boyutu ise, insana yakışır işe ulaşmanın ulusal, ekonomik, sosyal ve işgücü piyasasında verimliliği ne ölçüde arttırdığını belirlemeye yardımcı olmaktadır (Anker ve diğ., 2002: s. 2-3).

İnsana yakışır işin amacı, kadın ve erkeklerin özgürlük, eşitlik, sosyal güvence ve insan onuru koşullarında insana yakışır ve üretken işler elde etme fırsatlarını teşvik etmektir. Ayrıca, yalnızca

çalışanların kariyer gelişimi ile yakından ilişkili değil, aynı zamanda kurumların sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesi ve toplumun koordineli gelişimi açısından da büyük önem taşımaktadır (ILO, 1999; Haiming and Yan, 2020).

Esas amacın, yalnızca istihdam yaratmak değil; aynı zamanda yaratılan işlerin kabul edilebilir nitelikte olması gerekliliği vurgulanmaktadır. İstihdam imkanlarının artırılması, çalışma yaşamına ilişkin temel hakların korunması, sosyal koruma ve sosyal diyalogun geliştirilmesi kavramın temel unsurlarıdır. Bunlar, aynı zamanda insana yakışır iş kavramının bileşenleri olarak da ifade edilmektedir (Çetinkaya ve Yıldırım, 2012: s. 155; Günaydın, 2015: s. 125).

İlk temel unsur olan **istihdam imkanlarının artırılması**, bireylere çalışma hakkı çerçevesinde fırsatlar sunulması gerekliliğini ifade etmektedir. Ancak belirtilmelidir ki, yalnızca iş imkanının sunulması yeterli değil, aynı zamanda kabul edilebilir işlerin ortaya konulması gerekmektedir (Anker, 2002: s. 9).

Buna ilişkin ILO'nun 122 sayılı *İstihdam Politikası Sözleşmesi*, bireylerin çalışma haklarını özgürce kullanabildikleri istihdam koşullarının yaratılması amaçlanmıştır. Bu sözleşme ile iş arayan herkese iş imkanının sağlanmasını ve herkesin kendi niteliklerine uygun bir işte çalışmasını desteklemektedir. Sözleşme; ekonomik gelişme ve kalkınmanın teşvik edilmesi, bireylerin hayat standartlarının yükseltilmesi, işgücünün ihtiyaçlarının karşılanması, işsizlik sorununun ortadan kaldırılmasını, herkesin işini serbestçe seçebilmesini esas almaktadır.

İstihdama ilişkin bir diğer konu ise, çalışan yoksulluğu kavramının ortaya çıkmasıdır. Birey ve hane halkı çerçevesinde değerlendirildiğinde bireyler; çalışan ve çalışmayan bireyler olarak değerlendirilirken, haneler yoksul ve yoksul olmayan şeklinde sınıflandırılmaktadır. Çalışan yoksul kavramı ise, çalışma yaşamında yer alan ancak kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu kişileri günlük 1 dolarlık yoksulluk sınırının üzerine çıkaramayan kişi olarak tanımlanmaktadır (Günaydın, 2015: s. 128; ILO, 2005)

İkinci unsur; **çalışma yaşamına ilişkin temel hakların korunması**dır. Burada ifade edilmek istenen, çalışma yaşamına ilişkin kural ve düzenlemelerin varlığıdır. Temel haklar, çalışmanın yasal ve etik boyutunu ortaya koymaktadır. Zorla çalıştırmanın kaldırılması, çocuk işçiliğinin yasaklanması, ayrımcılığın yasaklanması, örgütlenme özgürlüğünün sağlanması, eşit işe eşit ücret uygulaması, iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin alınması gibi uygulamaya ilişkin önlemlerin alınması gerekliliği ifade edilmektedir (Günaydın, 2015: s. 126).

İnsana yakışır iş kavramının temel haklar boyutuna aslında ilk olarak İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yer verilmiştir. Bildirge'de "kabul edilebilir kalitede istihdamın insana yakışır boyutu" vurgulanmıştır. Buradaki amaç, herkesin çalışma hakkına sahip olduğu, işini özgürce seçebileceği, işsizliğe ve diğer risklere karşı koruma altında olduğu, eşitlik prensiplerinin ve adil çalışma koşullarının uygulanacağı bir çalışma yaşamı oluşturmaktır (Kaya, 2009: 51-52; Günaydın, 2015: s. 125).

ILO'nun 1998 yılında kabul ettiği *Çalışma Yaşamının Temel Hakları ve Prensipleri Bildirgesi* en kapsamlı düzenlemedir. Bildirge'de ILO'nun evrensel ve kalıcı barışın yalnızca sosyal adalet ilkeleri ile gerçekleşeceği hedefine vurgu yapılmaktadır. Güçlü sosyal politikalar ve demokratik kurumlar ile eşitliğin ve ekonomik büyümenin sağlanacağı, yoksulluğun sona erdirileceği belirtilmektedir. Bu hedeflerden yola çıkarak istihdam, mesleki eğitim ve çalışma koşullarında standartların belirlenmesi ve teknik iş birliğinin sağlanması amaçlanmaktadır. Bu bildirge ile örgütlenme özgürlüğüne ve toplu pazarlık hakkına vurgu yapılmaktadır. Ayrıca, zorla çalıştırmanın kaldırılması, çocuk işçiliğinin yasaklanması, istihdamda ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır.

Zorla çalıştırılma ILO'nun 1930 tarih ve 29 sayılı *Zorla Çalıştırma Sözleşmesi* ile yasaklanmaktadır. Sözleşme, her ne sebeple olursa olsun mecburi çalıştırmanın kaldırılmasını taahhüt eder. Yalnızca,

olağanüstü durumlarda durumun yeniden değerlendirileceği hükmü yer almaktadır. Bununla birlikte ILO 1957 tarihinde *105 sayılı Zorla Çalıştırmanın Kaldırılması Sözleşmesi*'ni kabul etmiştir. Sözleşmede, mecburi çalıştırmanın menedildiği, zorla çalıştıran kişilere gereken cezanın verileceği, çalışanların el emeğinden zorla faydalanılamayacağı açıkça belirtilmiştir.

Çocuk işçiliği, zorla çalıştırılmanın başka bir boyutunu oluşturmaktadır. Çocuklar, yasadışı faaliyetler kapsamında kötü koşullarda ve zorla çalıştırılmaktadır. Bu kapsamda çocuk işçiliğinin yasaklanması, önlenmesine ve buna dair her türlü önlemin alınmasına ilişkin ILO tarafından 1973 tarihinde *138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi* ile 1999 tarihinde *182 sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi* kabul edilmiştir. *138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi*, çocuk işçiliğini etkin bir şekilde ortadan kaldırmayı ve çalışma yaşamına dahil olabilmek için asgari yaşın belirlenmesine ilişkin hükümler bulunmaktadır. Bunun temel nedeni, gençlerin fiziksel ve zihinsel açıdan gelişimlerine engel olan durumların ortadan kaldırılması gerekliliğidir. Bu doğrultuda, asgari yaş sınırının zorunlu eğitimin bittiği 15 yaşın altında olmaması gerektiği ifade edilmektedir. Ekonomik ve eğitim imkanlarının yeterince gelişmediği ülkelerde bu yaş 14 olarak belirlenebilecektir. Öte yandan işin gerçekleştiği koşullar açısından gençlerin sağlık, güvenlik ve ahlaki gelişimi açısından tehlikeli görülen istihdam biçimleri için bu yaş 18'in altında olmaması gerektiği ifade edilmektedir. *182 sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi* 'nde de bir kişinin çocuk olarak sayılabilmesi için 18 yaşın altında olması gerektiği belirtilmektedir. Bu sözleşmede en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği ibaresi ile çocuk ticaretinin, kölelik gibi uygulamaların kısaca, çocukların sağlık, güvenlik ve ahlaki gelişimlerini tehdit eden her türlü olumsuz durumun yasaklanması gerektiği ifade edilmektedir. Öte yandan, kız çocuklarının özel durumunun dikkate alınması ve özel olarak riskli durumlarda olan çocuklara ulaşılması gerektiği ayrıca belirtilmektedir.

ILO (2017) verilerine bakıldığında 2016 yılında tahminen 24,9 milyon zorla çalıştırılan işgücü, 15,4 milyon zorla evlilik dahil olmak üzere toplam 40,3 milyon modern köle bulunmaktadır. Her bin kişiye karşılık 5,4 oranında kişinin modern kölelik kurbanı olduğu anlamına gelmektedir. Modern kölelerin her 4 kurbanından biri çocuktur. Zorunlu işgücüne dahil kişi sayısı 24,9 milyon iken, bunun 16 milyonu ev işleri, inşaat ve tarım gibi sektörlerde çalışmaktadır. 4,8 milyon kişi cinsel olarak sömürülmektedir. Kadınlar ve kız çocukları ise bu durumdan orantısız bir şekilde etkilenmektedir. Ticari seks endüstrisindeki mağdurların %99'u kadın ve kız çocuklarından oluşmaktadır. Diğer sektörlerde ise bu oran %58 civarındadır.

Örgütlenme özgürlüğü, çalışanların çalışma yaşamında yapılan ekonomik ve sosyal düzenlemelere ilişkin katılım haklarının olduğunu ifade etmektedir. İş gücü piyasasının yönetimine ilişkin söz sahibi olduklarını göstermektedir. Örgütlenme özgürlüğü, toplu pazarlık sürecinden ayrı tutulamaz (Günaydın, 2015: s. 126).

ILO'nun *87 sayılı Örgütlenme Özgürlüğü ve Örgütlenme Hakkının Korunması Sözleşmesi* çalışma yaşamındaki aktörlerin önceden izin almadan kendi örgütlerini kurabilme ve mevcut örgütlere üye olabilmeye haklarını güvence altına almaktadır. Ayrıca, ILO'nun *98 sayılı Örgütlenme ve Toplu Pazarlık Sözleşmesi* ile çalışanların istedikleri sendikalara üye olabilecekleri, üyelikleri nedeniyle herhangi bir yaptırıma maruz kalamayacakları veya işten çıkarılamayacakları ve işverenlerce sendikalara hiçbir müdahalede bulunamayacakları vurgulanmaktadır.

Çalışma yaşamında temel hakların korunması ile ilgili ILO'nun ayrımcılığın yasaklanmasına ilişkin *100 sayılı Eşit Ücret Sözleşmesi* eşit değerde iş için kadın ve erkek arasında ücret eşitliğinin sağlanması gerektiğini ifade etmektedir. Başka bir ifade ile cinsiyetler arası ücrete ilişkin bir ayrımcılık yapılamayacağı belirtilmektedir. *111 sayılı Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi* 'nde ifade edilen iş ve meslek kelimeleri bireylerin mesleki eğitime ya da bir işe başlamasını ifade etmektedir. Bireylerin iş veya meslek edinmelerinde eşit muamele görmelerini ortaya koymaktadır. Sözleşmede ayrımcı davranışların engellenmesi için her türlü önlemin alınması gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. İstihdam politikalarına ilişkin ILO'nun *142 sayılı İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Sözleşmesi* 'nde mesleki eğitim ve programların geliştirilmesine ilişkin hükümler yer almaktadır. İnsan kaynaklarının

geliştirilmesi, ekonomik, sosyal ve kültürel hedeflerin gerçekleştirilmesi üzerine politikardan söz edilmektedir. Uygulanacak politikaların esas amacı, çalışanların yeteneklerinin geliştirilmesi ve niteliklerinin iyileştirilmesi yönünde tamamlayıcı sistemlerin oluşturulmasıdır.

Üçüncü unsur olan **sosyal koruma**; çalışma yaşamı öncesi, çalışma yaşamı sırası ve sonrasında karşılaşılabilecek her türlü sosyal güvenlik risklerine karşı çalışanın korunması gerekliliğini ifade etmektedir. Ayrıca, belirtmek gerekir ki sosyal koruma yalnızca çalışan bireyi değil aynı zamanda bakmakla yükümlü olduğu kişileri de kapsama almaktadır.

Sosyal güvenlik, en önemli sosyal korumadır. Sosyal güvenlik yaşlılık, malullük, ölüm, işsizlik, hastalık, iş kazası, eğitim ve barınma harcamalarını kapsamaktadır. Belirtmek gerekir ki, sosyal güvenlik ile yalnızca işyerinde çalışan bireyleri değil, aynı zamanda evde çalışan bireyleri de kapsamaktadır. Bu sebeple, sosyal güvenliğin kapsama alanı yalnızca çalışan bireylerle sınırlı tutulmamaktadır (Günaydın, 2015: s. 128).

ILO'nun *102 sayılı Sosyal Güvenliğin Asgari Standartları Sözleşmesi*'nde dokuz sosyal güvenlik alanından bahsedilmektedir. Bunlar; tıbbi bakım, hastalık, işsizlik, yaşlılık, iş kazası, aile yardımı, analık, malullük ve ölümdür. Bu alanlar yalnızca çalışanın değil; aynı zamanda bakmakla yükümlü olduğu kişileri de kapsama almaktadır.

2012 yılında kabul edilen *202 sayılı Sosyal Koruma Önerisi*'nde de her bireyin kapsamlı bir sosyal güvenlik sistemine sahip olmasının bir insanlık hakkı olduğu tekrarlanmakta ve bireyin yaşamı boyunca en az dört kapsam içinde olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bunlar; anne-çocuk sağlığı da dahil olmak üzere temel sağlık hizmetlerine erişim, çocuklar için beslenme, eğitim, bakım ve diğer ihtiyaç duyacağı hizmetler ve malları temin etmeye yetecek asgari gelir güvencesi, hastalar, işsizler, anneler ve engelliler gibi yeterli gelir elde edemeyecek durumda olan çalışma çağındaki bireyler için asgari gelir güvencesi ve yaşlı insanlar için asgari gelir güvencesidir. Bu tavsiye kararı konsensüs ve iyi niyet açısından değerlendirildiğinde az sayıda metinde karşımıza çıkmaktadır. Karar ile birlikte sosyal politikaların ve sosyal koruma sistemlerinin ekonomik ve toplumsal krizleri yönetme konusundaki etkisi ön plana çıkarılmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında uluslararası metinler arasında değerlendirildiğinde karşılıklı anlaşmaya dayalı en somut metin olarak değerlendirilmektedir (Dur, 2015: s. 147).

Sonuncusu, **sosyal diyalogun geliştirilmesidir**. Sosyal diyalog, sosyal, ekonomik ve çalışma yaşamına ilişkin görüşmelerin yapıldığı süreci ifade etmektedir. Sosyal diyalog üç farklı düzeyde gerçekleşmektedir (Çetinkaya ve Yıldırım, 2012: s. 155).

Sosyal diyalog, toplumun farklı kesimlerinin çıkarlarının çakışmadığı durumlarda, kararlardan etkilenen kişilerin ihtiyaçlarını ifade edebilmeleri, karar alma süreçlerine katılabilmeleri ve nihai kararları etkileyebilmeleri gerektiği ve böylece uygun bir çıkar dengesinin sağlanması gerektiğini ifade etmektedir. Sosyal diyalog, işçilerin, işverenlerin ve hükümetlerin istihdam ve işyeri konularında karar verme sürecine katılımını tanımlayan bir terimdir. Ekonomik, iş gücü ve sosyal politikadaki ortak çıkarlar konusunda bu grupların temsilcileri arasında her türlü müzakere, danışma ve bilgi alışverişini içermektedir. Üçlü sosyal diyalog, işyerini, işçilerin ve işverenlerin çıkarlarını etkileyen kamu politikalarını, yasaları ve diğer karar alma mekanizmalarını tartışmak için çalışanları, işverenleri ve hükümeti bir araya getirmektedir (ILO, 2013: s. 5). Sosyal diyalog, işgücü piyasasında yer alan aktörlerin temsil edilme hakkını ifade etmektedir. Katılımcı demokrasinin önemli bir unsurudur. İşgücü piyasasında dengenin sağlanması, güçlü tarafların korunması ve zayıf tarafların güçlendirilmesine ilişkin alınan önlemler bütünüdür. Sosyal diyalog, bir uzlaşma aracıdır. Bu sayede çalışma yaşamındaki çatışmaların engellenmesini sağlar. Sosyal diyalog, çalışma barışı ve çalışma huzurunun önemli bir göstergesidir (Günaydın, 2015: s. 129, 141).

2. İnsana Yakışır İş Kavramı ile İlişki Diğer Kavramlar: Çalışan Yoksullar, Açlık Sınırı, Yoksulluk

İnsana yakışır iş kavramı ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyi ile ilişkilendirilmektedir. Gelir dağılımı ve adaletsizliği üzerine Dünya’da yapılan çalışmalara bakıldığında kişi başına düşen payın ülkelere göre farklılaştığını söylemek mümkündür. Bu sebeple yaşanan gelir eşitsizliğini yoksulluk kavramı çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir.

Gelir eşitsizliği ve yoksulluk sorunlarının hali hazırda çözüm bekleyen sorunlar arasında yer aldığını söylemek mümkündür. Ülkelerin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak ortaya çıkan adaletsizliğin ve toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizliğin giderilmesi oldukça önemlidir. Bu sebeple ekonomi politikalarının temel amacı, toplumsal refahın yükseltilmesidir (Çalışkan, 2010: s. 89-90).

Gelir dağılımı, bir ülkede belli bir zaman diliminde üretilen mal ve hizmetler sonucu elde edilen milli gelirin aktörler arasındaki bölümünü ifade etmektedir. Gelirin dağılımında birey ve hane halkı göz önüne alınarak bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu sebeple bölüşümün adil yapılması oldukça önemlidir. Dağılım yapılırken zengin ve fakir arasında gelir farkının artması halinde toplumsal ve ekonomik sorunların ortaya çıkması kaçınılmazdır (Yüksel Arabacı, 2011: s. 117; Yar, 2015: s. 11).

Yoksulluk kavramını tanımlamak ve sınırlarını çizmek oldukça güçtür. Bu sınırlar, toplumdan topluma, zamana, değer yargılarına göre değişkenlik göstermektedir. Ancak; belirtmek gerekir ki “yoksulluk, her şeyden önce gelir dağılımı sorunudur.” Yoksulluk, kaynak yetersizliğinin yanında aynı zamanda bir kaynak dağılımı sorunu olarak da ifade edilmektedir. Bu nedenle hem ekonomik hem de siyasi boyutu vardır. Sosyal politika uygulamalarının merkezinde yer alan bir kavramdır. Birleşmiş Milletler yoksulluğu, “insan hakkı ihlali” olarak ifade etmektedir. Gelir yoksulluğu aynı zamanda bazı şeylerden mahrumiyeti de kapsamaktadır. Bunlar, bilgi yoksunluğu, hayatta kalma yoksunluğu ve yaşam koşulları yoksunluğu olarak çeşitlendirilmektedir. Kısaca, sosyal dışlanmayı da içeren bir çerçeve çizilmektedir (Koray, 2018: s. 307, 310; Yüksel Arabacı, 2011: s. 122; Alcock, 2011: s. 179-180).

Yoksulluk kavramı, bireylerin “iyi olma durumlarından mahrum olması” olarak tanımlanmaktadır. Yoksulluk, bireylerin temel gereksinimlerini karşılayamadığı durumu ifade etmektedir. Ayrıca, gelir dağılımına bağlı olarak ortaya çıkan ve gelir dağılımı eşitsizliğinin ölçülmesinde kullanılan bir yöntemdir. Çünkü, gelir dağılımında eşitsizlik arttıkça yoksulluk oranı da artacaktır. Yoksulluk, bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere yeterli bir gelire sahip olmamalarını ifade etmektedir. Yoksulluk oranı, gelir dağılımında önemli bir göstergedir. Gelir eşitsizliği ve yoksulluk oranı doğru oranda artar ya da azalır (Yar, 2015: s. 16; Çalışkan, 2010: s. 99; Çetin, 2020: s. 513).

Yoksulluk sınırı, bireylerin asgari standartlarda bir yaşam düzeyine ulaşabilmesi için ihtiyaç duyduğu harcama miktarını ifade etmektedir. Temel ihtiyaçlar gıda ve eğitim, sağlık, giyim, ulaşım, konut gibi gıda dışı harcamaları da kapsamaktadır. Bu durum, bireylerin iyi olma durumlarının yani yapabilirliklerinin kısıtlanması anlamına gelmektedir. Yoksulluğun azaltılması, birey yapabilirliklerinin genişletilmesi ile mümkün görülmektedir (Yar, 2015: s. 18; Çetin, 2020: s. 513).

Yoksulluğun azaltılması küresel anlamda büyük önem taşımaktadır. Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde insani kalkınmanın en önemli gerekliliğidir. Çünkü yoksulluk yalnızca bireylerin gelir yetersizliği yaşamaları değil, aynı zamanda hayat standardının düşmesi ve toplumsal dışlanma davranışı ile karşı karşıya kalmalarını da ifade etmektedir. Bu sebeple, yoksulluğun en önemli göstergesi yalnızca ekonomik yetersizlik boyutu değil, toplumsal boyutunun da yol açabileceği olumsuzlukların giderilmesi gerekliliğidir (Çetin, 2020: s. 512).

Gıda yoksulluğu olarak da ifade edilen açlık sınırı kavramı ise, dört kişilik bir ailenin insana yakışır bir yaşam sürdürebilmeleri için ihtiyaç duydukları temel gıda maddelerini kapsayan toplam gereksinimlerinin aylık maliyetini ifade etmektedir. Gıda yoksulluğu da hane halkının toplam tüketiminin açlık sınırı altında kalmasını belirtmektedir (Yar, 2015: s. 21; Çalışkan, 2010: s. 100).

İnsana yakışır iş bağlamında ilişkilendirebileceğimiz bir diğer kavram ise, çalışan yoksullardır. Yoksulluğun istihdam boyutu oldukça önemlidir. Bireylerin üretkenliklerini kullanmalarına izin veren özgürce seçtiği işte çalışması, ilerleyen zamanlarda kazandığı hakları özgürce kullanabilmesine

de katkı sağlamaktadır. İşgücü piyasasında yer alan bireylerin çalıştıkları ve belli bir gelir elde ettikleri halde karşı karşıya kaldıkları yoksulluk türü çalışan yoksul kavramı ile ilişkilendirilmiştir. İşgücü piyasasında yer almasına rağmen sosyal dışlanma davranışına maruz kalan, düşük seviyede ücret elde eden, geçici ve kısmi statülü işlerde çalışan bireylerin çalışan yoksul statüsünde yer alması kaçınılmazdır. Bunun temel sebebi, çalışması karşılığı elde ettiği ücretin gerek kendisinin gerekse bakmakla yükümlü olduğu kişilerin temel gereksinimlerini karşılamaya yetmemesidir. ILO, bu kişilerin yaptıkları işi insan onuruna yakışmayan işler statüsünde değerlendirmektedir. Çalışan yoksullar genellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde sıklıkla karşılaşılan bir kavramdır. Öte yandan çalışan yoksulluğu ile yalnızca bu ülkelerde değil aynı zamanda gelişmiş ülkelerde de sıklıkla karşılaşılmaktadır. Bu ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasi politikaları ile ilişkilendirilmektedir. Bu ülkeler vatandaşlarını işsizliğe karşı yeteri kadar koruyamadığı gibi aynı zamanda yeterli sosyal güvenceyi de sağlayamamaktadır. İşte bu nedenledir ki, çalışan yoksullar buldukları işlerde (güvencesiz, düşük ücretli, sosyal koruması olmayan) çalışmak zorunda kalmaktadır. Çalışan yoksullar genellikle, kadınlar ve çocuklardır. Ekonomik gücü yetersiz olan ailelerde çocukların erken yaşta çalışma hayatına girmek zorunda kaldığını söylemek mümkündür. Çocuk emeğinin kullanıldığı bazı işlerde güvencesiz ve düşük ücretli çalışma koşulları mevcuttur. Öte yandan, çocuk sahibi kadınların da geçici ve kısmi statülü işlerde çalışması bu duruma örnek verilebilir. (Kapar, 2004: s. 195-196; Çakır, 2002: s. 97-98; Ofluoğlu ve Balcı, 2016: s. 58).

Bu bölümde ele aldığımız kavramlar, aslında insanların mutluluk düzeylerinin arttırılmasına etki etmektedir. Dolayısıyla ekonomik alanda yaşanan her gelişme insanca yaşam düzeyini etkilemektedir. Herkesin, insan onuruna yaraşır bir yaşam sürdürebilmesi için sahip oldukları yaşam standartlarının kabul edilebilir ve diğerleriyle eşit seviyeye getirilmesi gerekmektedir.

3. İşgücü İstatistikleri

İşgücü piyasası, ülke ekonomisinde meydana gelen tüm gelişmelerden etkilenmektedir. Buna bağlı olarak da istihdam ve işsizlik oranları dönemsel farklılıklar içermektedir. Küreselleşmenin etkisiyle birlikte ülkelerin birbirlerine uyum sağlama süreçleri, işsizlik sorunu, sosyal güvence eksikliği, çalışma koşullarındaki eşitsiz uygulamalar, bireylerin sosyal statü beklentisi gibi gereçler insan yakışır iş kavramının ortaya çıkışını hızlandırmıştır (Çetinkaya ve Yıldırım, 2012: s. 153).

Kim ve diğerlerinin (2020) yaptığı çalışmada, işgücü piyasasında meydana gelen istikrarsızlık ve güvencesizlikten yola çıkarak insana yakışır iş kavramının insan yaşamındaki önemini vurgulamaktadır. Çalışmalarında “İnsan Yakışır İş Ölçeğini” kullanmışlar ve böylelikle insana yakışır işi çok boyutlu değerlendirme fırsatı elde etmişlerdir. Çalışmada ortalama iş, düşük sağlık bakımı, uygunsuz iş, sadece sağlık bakımı ve insana yakışır iş olmak üzere 5 farklı grup üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca, her grubu kendi içinde cinsiyet, istihdam, eğitim, ekonomik kısıtlar, iş tatmini ve yaşam memnuniyeti açısından değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla, insana yakışır iş kavramının çok boyutlu ele alınması gerektiğini vurgulamışlardır.

OECD verilerine bakıldığında, işsizlik oranı Ekim 2020’de Eylül ayına kıyasla %7,3’ten %7,1’e düşmüştür. İşsizlik oranı, OECD ülkelerinde kadınlar arasında (Ekim ayında %7,2’den Eylül ayında %7,5’e kadar) erkeklere göre (%6,9’dan %7,1’e kadar) biraz daha hızlı azaldığı görülmektedir. OECD bölgesindeki gençler için işsizlik oranı (15 ila 24 yaş arası) Eylül ayında %14,7’den %14,4’e düştüğü belirtilmektedir.

OECD verileri doğrultusunda Euro bölgesinde, işsizlik oranı Ekim ayında marjinal olarak %8,4’e düştü, Fransa’da %8,6’ya, Letonya %8,0’a, Lüksemburg %6,5’e ve Portekiz %7,5’e düşmüştür. Buna karşılık, işsizlik oranı Slovak Cumhuriyeti’nde %7,0’a ve Slovenya’da ise %4,9’a düştüğü belirtilmektedir.

Avrupa dışında, Amerika Birleşik Devletleri’nde işsizlik oranı, geçici işten çıkarılmış insan sayısındaki düşüşün bir yansıması olarak %6,9’a düşmüştür. Kolombiya’da işsizlik oranı %16,3’e, Kanada’da %8,9, Japonya’da %3,1 ve Meksika’da %4,6 küçük değişiklikler göstermektedir. Ancak

Kore'de 0,3 puan artarak %4,2'ye kadar yükselmiştir. Kasım ayına ait daha yeni veriler, işsizlik oranının Amerika Birleşik Devletleri'nde %6,7'ye ve Kanada'da %8,5'e daha da düştüğünü göstermektedir.

Tablo 1: OECD İşsizlik Oranları (İşgücü Yüzdesi %)

	2017	2018	2019	2020				2020					
				Q4	Q1	Q2	Q3	May	Jun	Jul	Aug	Sep	Oct
OECD - Total	5.9	5.5	5.4	5.3	5.4	8.6	7.7	8.7	8.3	8.1	7.5	7.3	7.1
Major Seven	5.0	4.5	4.3	4.2	4.3	8.6	7.0	8.7	7.8	7.6	6.9	6.6	6.2
European Union	8.2	7.3	6.7	6.6	6.5	6.9	7.7	7.0	7.2	7.8	7.7	7.6	7.6
Euro area	9.1	8.2	7.6	7.4	7.3	7.6	8.6	7.7	7.9	8.7	8.6	8.5	8.4
Australia	5.6	5.3	5.2	5.2	5.2	7.0	7.1	7.1	7.4	7.5	6.8	6.9	7.0
Austria	5.5	4.9	4.5	4.3	4.5	5.4	5.5	5.7	5.9	5.7	5.5	5.4	5.4
Belgium ⁽¹⁾	7.1	6.0	5.4	5.2	5.0	5.0	5.1	5.0	5.0	5.0	5.1	5.2	5.1
Canada ⁽²⁾	6.3	5.8	5.7	5.7	6.3	13.0	10.0	13.7	12.3	10.9	10.2	9.0	8.9
Chile	7.0	7.4	7.2	7.6	8.2	11.8	12.0	11.8	12.3	12.3	12.0	11.5	
Colombia	9.4	9.7	10.5	10.7	11.2	20.7	17.8	21.1	20.6	19.6	17.1	16.6	16.3
Czech Republic	2.9	2.3	2.0	2.0	2.0	2.4	2.8	2.4	2.7	2.7	2.8	2.8	2.9
Denmark	5.8	5.1	5.1	5.1	4.9	5.5	6.2	5.5	6.0	6.3	6.3	6.0	5.8
Estonia	5.8	5.4	4.4	4.3	4.7	7.0	8.0	7.0	8.0	7.8	8.0	8.1	
Finland	8.6	7.4	6.7	6.8	6.7	7.7	8.5	8.0	7.9	8.6	8.5	8.3	8.3
France	9.4	9.0	8.5	8.2	7.7	7.1	9.1	7.2	6.9	9.4	9.0	8.8	8.6
Germany ⁽³⁾	3.8	3.4	3.2	3.2	3.6	4.2	4.5	4.2	4.3	4.4	4.5	4.5	4.5
Greece	21.5	19.3	17.3	16.6	15.9	17.0		17.7	17.5	17.0	16.8		
Hungary	4.2	3.7	3.5	3.5	3.6	4.6	4.5	4.8	4.9	4.6	4.4	4.4	
Iceland	2.8	2.7	3.5	3.8	4.2	4.8	5.2	4.8	4.9	5.1	5.2	5.3	5.4
Ireland	6.7	5.8	5.0	4.7	4.9	4.8	6.7	4.7	5.2	6.2	6.7	7.3	7.3
Israel	4.2	4.0	3.8	3.7	3.5	4.2	4.7	4.3	4.6	4.7	4.9	4.6	4.7
Italy	11.2	10.6	10.0	9.5	9.2	8.5	9.8	8.7	9.4	9.9	9.8	9.7	9.8
Japan	2.8	2.4	2.4	2.3	2.4	2.8	3.0	2.9	2.8	2.9	3.0	3.0	3.1
Korea	3.7	3.8	3.8	3.6	3.7	4.2	3.8	4.5	4.3	4.2	3.2	3.9	4.2
Latvia	8.7	7.4	6.3	6.1	7.1	8.5	8.5	8.6	8.8	8.8	8.5	8.2	8.0
Lithuania	7.1	6.2	6.3	6.4	6.3	8.4	10.1	8.5	8.8	9.6	10.2	10.5	10.4
Luxembourg	5.6	5.5	5.6	5.6	6.0	7.5	6.9	7.6	7.6	7.2	6.8	6.7	6.5
Mexico ⁽⁴⁾	3.4	3.3	3.5	3.4	3.5	4.9	4.9	4.3	5.5	5.2 (b)	5.0	4.7	4.6
Netherlands	4.9	3.8	3.4	3.4	2.9	3.8	4.5	3.6	4.3	4.5	4.6	4.4	4.3
New Zealand	4.7	4.3	4.1	4.1	4.2	4.0	5.3						
Norway	4.2	3.9	3.7	3.9	3.6	4.6	5.2	4.6	5.2	5.2	5.3	5.2	
Poland	4.9	3.9	3.3	2.9	3.0	3.3	3.4	3.3	3.4	3.4	3.4	3.4	3.5
Portugal	9.0	7.1	6.6	6.6	6.5	6.5	8.0	5.9	7.3	7.9	8.1	7.9	7.5
Slovak Republic	8.1	6.5	5.8	5.6	6.0	6.7	6.8	6.8	6.7	6.8	6.9	6.8	7.0
Slovenia	6.6	5.1	4.5	4.1	4.3	5.4	4.7	5.5	5.3	4.8	4.7	4.7	4.9
Spain	17.2	15.3	14.1	13.8	14.0	15.5	16.6	15.6	15.9	16.9	16.6	16.3	16.2
Sweden ⁽¹⁾	6.7	6.3	6.8	6.9	7.2	8.5	9.0	8.4	9.2	9.1	9.1	8.9	8.6
Switzerland	4.8	4.7	4.4	4.1	4.2	4.9	5.0						
Turkey	10.9	11.0	13.7	13.3	12.7	14.0		14.0	14.3	13.8	13.3		
United Kingdom	4.4	4.0	3.8	3.7	3.9	3.8		3.7	3.9	4.3	4.6		
United States ⁽⁵⁾	4.4	3.9	3.7	3.5	3.8	13.0	8.8	13.3	11.1	10.2	8.4	7.9	6.9

*Kaynak: OECD İşsizlik Oranları- 9 Aralık 2020

Tablo 1'de Ekim 2020 itibariyle OECD ülkelerindeki genel işsizlik oranlarına ver verilmiştir. OECD verilerinde işsizlik oranı %7,1 olarak belirtilmiştir. En yüksek işsizlik oranı %16,3 ile Kolombiya'da görülürken, onu %16,2 ile İspanya takip etmektedir. En düşük işsizlik oranı %2,9 ile Çek Cumhuriyeti'nde olup, %3,1 oranı ile Japonya takip etmektedir. Tablo 'da Türkiye'nin işsizlik oranının en son ağustos ayına ait olduğu ve işsizlik oranının %13,3 olduğu belirtilmektedir.

Tablo 2: Cinsiyete Göre İşsizlik Oranları (%)

	Women						Men					
	2019	2020		2020			2019	2020		2020		
		Q2	Q3	Aug	Sep	Oct		Q2	Q3	Aug	Sep	Oct
OECD - Total	5.6	9.0	8.0	7.8	7.5	7.2	5.2	8.2	7.4	7.3	7.1	6.9
Major Seven	4.2	9.0	7.1	7.0	6.6	6.0	4.3	8.2	6.9	6.8	6.5	6.3
European Union	7.1	7.2	8.2	8.2	8.1	8.0	6.5	6.7	7.3	7.3	7.2	7.2
Euro area	7.9	7.9	9.1	9.1	9.0	8.9	7.3	7.4	8.1	8.1	8.0	8.0
Australia	5.1	6.8	6.9	6.6	6.7	7.0	5.2	7.1	7.2	7.0	7.1	7.0
Austria	4.4	5.3	5.3	5.2	5.3	5.6	4.6	5.6	5.7	5.8	5.5	5.3
Belgium	4.9	4.8	4.8	4.9	4.9	4.8	5.8	5.3	5.3	5.4	5.4	5.3
Canada	5.3	13.4	9.5	9.5	8.5	8.5	6.0	12.7	10.5	10.7	9.5	9.3
Chile	8.0	11.5	11.6	11.6	11.5		6.7	12.0	12.2	12.2	11.6	
Colombia	13.7	25.4	23.2	22.1	21.9	22.3	8.2	17.4	14.0	13.6	12.8	12.0
Czech Republic	2.4	2.7	3.1	3.0	3.2	3.4	1.7	2.2	2.4	2.6	2.4	2.5
Denmark	5.3	5.9	6.5	6.5	6.3	6.1	4.8	5.0	5.9	6.0	5.7	5.6
Estonia	4.7	6.9	7.9	7.8	8.7		4.1	7.1	8.0	8.1	7.6	
Finland	6.2	7.6	8.1	8.1	8.0	8.0	7.2	7.9	8.9	8.9	8.7	8.5
France	8.4	6.8	9.1	9.0	8.8	8.5	8.5	7.4	9.1	9.0	8.9	8.7
Germany ⁽¹⁾	2.7	4.1	4.5	4.5	4.5	4.5	3.5	4.3	4.5	4.5	4.5	4.5
Greece	21.5	20.3		20.2			14.0	14.4		14.1		
Hungary	3.5	5.0	4.6	4.5	4.4		3.4	4.4	4.3	4.4	4.3	
Iceland	3.1	4.6	4.7	4.7	4.7	4.8	3.9	4.9	5.7	5.7	5.8	5.9
Ireland	4.7	4.7	7.1	7.1	7.8	7.7	5.2	5.0	6.4	6.4	6.9	6.9
Israel	3.9	3.9	4.4	4.5	4.2	4.2	3.7	4.5	5.1	5.2	5.1	5.2
Italy	11.1	9.5	11.0	10.9	11.0	10.8	9.1	7.8	8.9	9.0	8.8	9.0
Japan	2.2	2.4	2.8	2.9	2.7	2.7	2.5	3.1	3.1	3.0	3.2	3.4
Korea	3.6	4.2	3.9	3.4	4.0	4.1	3.9	4.2	3.6	3.0	3.8	4.2
Latvia	5.4	7.3	7.5	7.6	7.4	7.2	7.2	9.8	9.5	9.5	9.1	8.9
Lithuania	5.5	7.3	9.3	9.4	9.8	9.7	7.1	9.4	10.9	11.0	11.2	11.2
Luxembourg	5.6	7.3	6.8	6.7	6.6	6.4	5.6	7.7	7.0	6.9	6.7	6.6
Mexico ⁽²⁾	3.6	4.1	4.9	4.7	4.2	4.3	3.5	5.3	5.0	5.1	5.0	4.7
Netherlands	3.4	3.8	4.8	4.9	4.7	4.7	3.4	3.8	4.2	4.3	4.2	4.0
New Zealand	4.4	4.5	5.8				3.8	3.6	4.8			
Norway	3.4	4.4	4.9	4.9	4.9		4.0	4.8	5.5	5.6	5.4	
Poland	3.6	3.4	3.8	3.8	3.9	3.9	3.0	3.2	3.0	3.0	3.0	3.1
Portugal	7.2	7.0	8.1	8.1	8.1	7.8	5.9	6.0	7.8	8.0	7.7	7.2
Slovak Republic	6.0	6.8	6.8	6.8	6.8	7.0	5.6	6.6	6.9	6.9	6.9	7.0
Slovenia	5.0	6.2	5.4	5.3	5.2	5.3	4.0	4.7	4.2	4.2	4.3	4.6
Spain	16.0	16.9	18.7	18.7	18.4	18.2	12.5	14.2	14.7	14.7	14.5	14.5
Sweden	6.9	8.5	9.0	9.6	8.5	8.6	6.7	8.6	9.1	8.6	9.3	8.6
Switzerland	4.7	4.6	5.4				4.1	5.2	4.8			
Turkey ⁽³⁾	16.4	14.7		14.0			12.4	13.6		13.0		
United Kingdom	3.5	3.7		4.1			3.9	3.9		5.1		
United States	3.6	14.1	9.1	8.6	8.0	6.7	3.7	12.1	8.6	8.3	7.7	7.0

*Kaynak: OECD İşsizlik Oranları- 9 Aralık 2020

Tablo 2’de Ekim 2020 itibariyle OECD ülkelerindeki işsizlik oranlarının cinsiyete göre dağılımına ver verilmiştir. OECD verilerinde kadınların işsizlik oranı %7,2 iken, erkeklerin %6,9’dur. Kadın-erkek işsizlik oranlarına bakıldığında en büyük farkın Kolombiya’da olduğu görülmektedir. Kadınların işsizlik oranı %22,3 iken erkeklerin işsizlik oranı %12’dir. Bu veri, kadın ve erkeklerin istihdam fırsatlarından aynı ölçüde yararlanamadığını ortaya koymaktadır. Öte yandan, bazı ülkelerde

kadın-erkek işsizlik oranlarının aynı olduğunu görmekteyiz. Örneğin, Avusturalya'da (%7,0-%7,0), Almanya'da (%4,5-%4,5), Slovak Cumhuriyeti'nde (%7,0, %7,0), İsveç'te (%8,6-%8,6) olduğu ifade edilmektedir.

Tablo 3: Yaşa Göre İşsizlik Oranları (%)

	Youth (15-24)						Prime-age and Older Workers (25+)					
	2019	2020		2020			2019	2020		2020		
		Q2	Q3	Aug	Sep	Oct		Q2	Q3	Aug	Sep	Oct
OECD - Total	11.7	18.4	15.8	15.5	14.7	14.4	4.6	7.4	6.6	6.5	6.3	6.1
Major Seven	9.4	18.4	14.3	13.9	12.9	12.1	3.6	7.4	6.1	6.0	5.7	5.3
European Union	15.1	16.7	18.0	18.1	17.4	17.5	5.9	6.0	6.8	6.8	6.8	6.7
Euro area	15.8	17.1	18.5	18.6	17.9	18.0	6.8	6.7	7.6	7.6	7.6	7.5
Australia	11.7	15.5	15.0	14.2	14.5	15.6	3.9	5.5	5.6	5.4	5.5	5.4
Austria	8.5	11.5	10.0	10.4	8.9	8.6	4.0	4.7	5.0	4.9	5.0	5.0
Belgium ⁽¹⁾	14.3	15.7	18.3	18.3	18.3		4.6	4.2	4.2	4.2	4.2	4.2
Canada	11.0	28.0	22.1	23.1	18.9	18.8	4.8	10.8	8.1	8.1	7.4	7.3
Chile	18.6	27.2	27.2	27.2	26.2		6.1	10.5	10.8	10.8	10.3	
Colombia	20.8	33.0	28.9	28.3	26.0	27.6	8.4	18.4	15.6	14.8	14.6	14.0
Czech Republic	5.6	7.8	8.5	8.5	8.0	7.9	1.8	2.2	2.5	2.5	2.5	2.6
Denmark	10.1	11.7	12.3	11.9	12.2	12.3	4.2	4.4	5.2	5.3	5.0	4.8
Estonia	10.7	18.1	21.8	20.9	20.7		3.8	6.1	6.8	6.9	7.1	
Finland	17.0	22.0	22.1	22.7	20.0	21.6	5.3	6.0	6.8	6.7	6.9	6.6
France	19.6	21.1	22.0	21.7	20.7	20.7	7.3	5.7	7.7	7.6	7.5	7.3
Germany ⁽²⁾	5.8	6.1	6.1	6.1	6.1	6.0	2.9	4.0	4.3	4.3	4.3	4.3
Greece	35.3	36.4		39.3			16.4	16.0		15.8		
Hungary	11.5	14.9	12.7	12.4	11.5		2.9	3.9	3.9	3.9	3.9	
Iceland	9.1	9.9	10.0	10.0	10.1	10.1	2.6	3.9	4.4	4.4	4.5	4.6
Ireland	12.4	14.4	18.6	18.2	19.8	19.0	4.0	3.8	5.2	5.2	5.6	5.6
Israel ⁽³⁾	6.7	7.9	9.9	11.2	8.2	9.4	3.3	3.3	4.2	4.4	4.1	4.1
Italy	29.2	28.2	30.7	31.4	29.7	30.3	8.8	7.3				
Japan	3.8	4.7	4.7	4.7	4.3	5.0	2.2	2.6	2.8	2.8	2.9	2.9
Korea	10.4	11.2	10.6	9.8	11.5	10.9	3.4	3.8	3.4	2.8	3.5	3.8
Latvia	12.5	17.1	14.2	13.9	13.4	13.9	5.9	7.9	8.2	8.2	7.9	7.7
Lithuania	11.9	20.8	23.7	23.6	24.9	27.1	5.8	7.5	9.1	9.2	9.5	9.2
Luxembourg	16.6	25.4	23.3	22.6	22.5	21.6	4.6	6.1	5.6	5.6	5.4	5.3
Mexico ⁽⁴⁾	7.2	8.6	8.5	8.4	8.1	8.2	2.7	4.3	4.3	4.3	4.0	3.9
Netherlands	6.7	9.5	11.0	11.3	10.7	10.1	2.8	2.7	3.3	3.3	3.3	3.2
New Zealand	11.3	10.5	13.6				2.9	2.9	3.9			
Norway	9.9	11.6	13.1	12.9	13.1		2.8	3.6	4.0	4.1	4.0	
Poland	9.9	10.1	11.7	11.7	11.9	12.9	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8
Portugal	18.2	23.1	25.8	26.8	24.3	23.9	5.6	5.4	6.8	6.8	6.8	6.4
Slovak Republic	16.1	20.1	19.7	20.2	18.4	18.8	5.1	5.9	6.1	6.1	6.1	6.3
Slovenia ⁽¹⁾	8.2	16.9	13.7	13.7	13.7		4.2	4.7	4.2	4.2	4.2	4.3
Spain	32.6	39.3	41.5	41.6	40.2	40.4	12.8	14.0	14.9	14.9	14.6	14.5
Sweden	19.9	26.2	26.5	26.7	24.6	23.6	5.1	6.3	7.0	7.0	7.1	6.8
Switzerland	8.0	10.5	9.3				3.9	4.2	4.5			
Turkey	25.4	26.9		25.6			11.5	11.9		11.2		
United Kingdom	11.1	12.4		14.1			2.7	2.6		3.3		
United States	8.4	24.4	15.6	14.7	13.5	11.7	3.0	11.5	7.9	7.5	7.0	6.2

*Kaynak: OECD İşsizlik Oranları- 9 Aralık 2020

Tablo 3'te Ekim 2020 itibarıyla OECD ülkelerindeki işsizlik oranlarının yaşa göre dağılımına ver verilmiştir. Ekim-2020'de 15-24 yaş arası işsizlik oranı %14,4 iken 25 yaş ve üzeri için bu oranın %6,1 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yaş kıyaslamasına göre en büyük farkın %25,9'luk farkla İspanya'da (%40,4- %14,5) olduğunu söylemek mümkündür. En az farkın ise, %1,7'lik farkla Almanya'da (%6,0-%4,3) olduğu görülmektedir. Veriler doğrultusunda ülkelerin izlemiş olduğu istihdam politikalarının önemli bir gösterge olduğunu söylemek mümkündür.

İNSANA YAKIŞIR İŞ VE ÇALIŞAN YOKSULLAR: İŞGÜCÜ PİYASASI ÇERÇEVESİNDE BİR DEĞERLENDİRME

TÜİK işgücü istatistikleri Eylül 2020 verilerine bakıldığında istihdam edilenlerin sayısı 27 milyon 7070 bin kişi, istihdam oranı ise %44,1'dir. İstihdam edilenlerin sektörlere göre dağılımı ise, %18,5'i tarım, %19,9'u sanayi, %6,3'ü inşaat, %55,3'ü ise hizmet sektöründe yer almaktadır. 15 yaş ve üzeri yaşta kişilerde işsiz sayısı 4 milyon 16 bin kişi, işsizlik oranı ise %12,7'dir. İşgücüne katılma oranının %50,5 olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Eylül 2020 itibarıyla herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan yani kayıt dışı çalışanların oranı %32,2 olarak gerçekleşti. Tarım dışı sektörde kayıt dışı çalışanların oranı ise, %20,3'tir. 15-24 yaş grubunu kapsayan genç nüfusta işsizlik oranı %24,3, istihdam oranı ise, %31,6'dır. Aynı dönemde işgücüne katılma oranı %41,8 seviyesinde iken ne eğitimde ne de istihdamda olanların oranı ise %29,1 olmuştur.

Tablo 4: İşteki Durum ve Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Edilenler (Sayı)

Yıllar	Toplam	Ücretli veya yevmiyeli İşveren	Kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi	Erkek			Kadın							
					Toplam	Ücretli veya yevmiyeli İşveren	Kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi	Toplam	Ücretli veya yevmiyeli İşveren	Kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi			
	Toplam				Erkek			Kadın							
2014- Yıllık	25 933	17 125	1 173	4 479	3 155	18 244	12 499	1 079	3 777	889	7 689	4 627	94	701	2 266
2015- Yıllık	26 621	17 827	1 175	4 468	3 150	18 562	12 857	1 080	3 760	865	8 058	4 971	95	707	2 286
2016- Yıllık	27 205	18 377	1 239	4 536	3 053	18 893	13 101	1 127	3 801	864	8 312	5 276	112	734	2 190
2017- Yıllık	28 189	18 960	1 279	4 815	3 134	19 460	13 424	1 167	3 992	877	8 729	5 536	112	823	2 258
2018- Yıllık	28 738	19 536	1 282	4 909	3 012	19 720	13 643	1 169	4 033	874	9 018	5 893	112	875	2 138
2019- Yıllık	28 080	19 216	1 253	4 709	2 902	19 156	13 269	1 124	3 908	855	8 924	5 947	129	801	2 047
2020- Kasım	27 066	19 185	1 194	4 382	2 306	18 796	13 342	1 057	3 634	763	8 270	5 843	137	747	1 543

*Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri Kasım 2020

Tablo 4'te görüldüğü gibi istihdamda yer alan kadın ve erkeklerin işteki durum ve ekonomik faaliyetleri göz önüne alındığında 2014-2020 yılı verileri kıyaslanmaktadır. Ücretli veya yevmiyeli olarak çalışan erkeklerin sayısı 2014 yılında toplam 18.244 kişi iken bu rakam 2018 yılında 19.720 olmuş ancak Kasım 2020 verileri doğrultusunda 18.796 kişi tespit edilmiştir. Kadınların sayısına bakıldığında 2014 yılında 7.689 kişi istihdamda yer alırken bu sayı yine 2018 yılında en üst seviyesine ulaşarak 9.018 olmuştur. 2020 yılı Kasım ayı verileri doğrultusunda sayının 8.270 kişi olduğu ifade edilmektedir. Çalışanların işteki durumlarına bakıldığında, işveren olarak çalışan erkeklerin sayısı 2014 yılından bu yana işveren statüsünde çalışan erkeklerin sayısının hemen hemen aynı seviyede olduğunu söylemek mümkündür. En yüksek sayı 2018 yılında 1.169 kişi olarak ifade edilmektedir. Kadınlarda ise, işveren statüsünde en düşük rakamın 94 kişi ile 2014 yılına ait olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan yıllar bazında bir değerlendirme yapıldığında her ne kadar bu rakamın arttığını söylemek mümkün olsa da işveren statüsünde çalışan kadınların erkeklere kıyasla oldukça düşük olduğu görülmektedir. Mevcut verilerden hareketle, kadınların yönetici pozisyonunda çalışmalarının erkeklere kıyasla desteklenmediğini söylemek mümkündür. Aynı sonucu ücretsiz aile işçisi statüsü verilerinde de görmek mümkündür. 2020 yılında ücretsiz aile işçisi olarak çalışan erkeklerin sayısı 763 iken, kadınların sayısı 1.543 kişidir. Belirtmek gerekir ki, kadınların eş ve anne rollerinin onların istihdamda fiilen yer almalarına fırsat vermemektedir.

Tablo 5: İstihdam Edilenlerin Sosyal Güvenlik Kuruluşuna Kayıtlılık Durumu (%)

Kayıt dışı oranı									
(%)									
Yıllar	Toplam	Tarım	Tarım dışı	Toplam	Tarım	Tarım dışı	Toplam	Tarım	Tarım dışı
	Toplam			Erkek			Kadın		
	2014- Yıllık	35,0	82,3	22,3	29,3	71,8	21,1	48,4	94,4
2015- Yıllık	33,6	81,2	21,2	28,2	70,2	20,2	46,1	94,0	24,2
2016- Yıllık	33,5	82,1	21,7	28,8	72,2	20,8	44,3	94,3	24,2
2017- Yıllık	34,0	83,3	22,1	29,2	74,4	21,0	44,6	94,2	24,9
2018- Yıllık	33,4	82,7	22,3	29,4	76,2	21,2	42,1	90,9	24,9
2019- Yıllık	34,5	86,6	23,0	30,9	79,5	22,4	42,2	95,7	24,2
2020- Kasım	29,7	82,9	19,0	27,1	75,7	18,8	35,5	94,1	19,4

*Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri Kasım 2020

Tablo 5'te, istihdam edilenlerin sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlılık durumuna ilişkin veriler sunulmaktadır. Yıllara bakıldığında kayıt dışı oranının toplamda en yüksek olduğu yıl 2014 olup kayıt dışı oranı %35'tir. Bu oranı %34,5 ile 2019 yılı, %34 ile 2017 yılı takip etmektedir. Kayıt dışı oranının verilere bakıldığında tarım ve tarım dışı olarak sınırlandırıldığı görülmektedir. Sektör sınırlaması bağlamında tarım sektöründe en yüksek kayıt dışılık %86,6 ile 2019 yılında gerçekleşmektedir. İşteki durumlarına göre 2020 yılı kasım ayı verileri doğrultusunda ücretli çalışan erkeklerin toplam %27,1'i, kadınların %35,5'i kayıt dışı çalışmaktadır. Kadın ve erkeklerin kayıt dışılık oranları kıyaslandığında en yüksek farkın %19,1 ile 2014 yılına ait olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, bu oranın yıllar bazında değerlendirildiğinde sürekli düşüş gösterdiğini ifade edebiliriz. Örneğin, 2020 yılı kasım ayı verilerine bakıldığında 2014 yılına kıyasla %19,1'den %8,4'e düştüğü görülmektedir. Kadın ve erkek çalışanlar arasında bu farkın sebebi, kadınların çalışma yaşamına erkeklere kıyasla daha geç ve daha az katılıyor olmaları ifade edilebilir. Kayıt dışı oranının kadınlarda yüksek olma sebeplerinden bir diğeri, kadınların erkeklere oranla ücretsiz aile işçisi statüsünde çalışmalarınıdır. Tarım sektöründe çalışan kadınlarda kayıt dışı oranı 2014 yılında %94,4 iken 2020 yılında da bu oranın %94,1 olduğunu ve yıllar geçse de bu oranda gözle görünür bir değişimin olmadığını söylemek mümkündür. Erkeklerde ise, tarımda çalışanlarda kayıt dışı oranın %79,5 ile 2019 yılında en yüksek seviyede olduğu ifade edilmiştir. Tarım dışında ise bu oran kadın ve erkeklerde düşüş göstermektedir.

Tablo 6'da eğitim durumuna göre işgücü verileri yer almaktadır. Okur-yazar olmayanların işgücüne katılım oranı 2020 yılı için erkeklerde %26,3 iken kadınlarda %11'dir. İşgücüne katılım oranının erkeklerde ve okuryazar olmayan kişilerde en yüksek %33,6 ile 2014 yılıdır. Eğitim düzeyi lise olan kişilerde en yüksek işgücüne katılım %72,3 oranla 2018 yılında gerçekleşmiştir. Kadınlara bakıldığında okuryazar olmayan kişilerde en yüksek %16,1 oranla 2018 yılında ve yükseköğretim düzeyinde ise, en yüksek işgücüne katılım oranı %72,7 oranla 2017 yılında gerçekleşmiştir. Kadın ve erkeklerin istihdam oranı 2014 yılı verilerine kıyasla düşüş göstermektedir.

İNSANA YAKIŞIR İŞ VE ÇALIŞAN YOKSULLAR: İŞGÜCÜ PİYASASI ÇERÇEVESİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Okuryazar olmayan erkeklerin istihdam oranı %22,6 iken kadınlarda bu oran %10,4'tür. Yıllara bakıldığında en yüksek istihdam oranı okuryazar olmayan erkeklerde %29 ile 2014 yılında gerçekleşmiştir. Yükseköğretim mezunu erkeklerde ise bu oran %79,6 ile 2015 yılında görülmektedir. Okuryazar olmayan kadınlarda ise %15,6 ile 2015 yılında görülürken yükseköğretim mezunu kadınlarda bu oran %60,3 ile 2014 yılına aittir.

İşsizlik oranı 2020 yılı kasım ayı verileri incelendiğinde okuryazar olmayan kadınlarda %5,4, erkeklerde %13,7'dir. Yükseköğretim düzeyinde ise, bu oran erkeklerde %11,1, kadınlarda %17,3'tür. Bu veriler toplumda halen toplumsal cinsiyetçi bir anlayışın süregeldiğini ortaya koymaktadır. Kız çocuklarının her ne kadar yükseköğretim mezunu olsalar da baba ve eş baskısı gördüklerini söylemek mümkündür.

Tablo 6: Eğitim Durumuna Göre İşgücü Durumu (%)

Yıllar	İşgücüne katılım oranı (%)			İstihdam oranı (%)			İşsizlik oranı (%)			İşgücüne katılım oranı (%)			İstihdam oranı (%)			İşsizlik oranı (%)		
	Okur-yazar olmayan	Lise	Yüksek-öğretim	Okur-yazar olmayan	Lise	Yüksek-öğretim	Okur-yazar olmayan	Lise	Yüksek-öğretim	Okur-yazar olmayan	Lise	Yüksek-öğretim	Okur-yazar olmayan	Lise	Yüksek-öğretim	Okur-yazar olmayan	Lise	Yüksek-öğretim
	Erkek									Kadın								
2014- Yıllık	33,6	71,0	85,0	29,0	64,4	78,5	13,6	9,3	7,6	16,0	31,9	71,3	15,5	25,8	60,3	3,0	19,1	15,5
2015- Yıllık	30,9	71,3	86,2	27,4	64,5	79,6	11,3	9,5	7,6	16,1	32,7	71,6	15,6	26,0	59,9	2,9	20,3	16,3
2016- Yıllık	30,4	71,2	86,4	26,8	63,7	78,8	11,8	10,5	8,8	15,2	33,7	71,3	14,7	26,6	59,3	3,2	21,1	16,9
2017- Yıllık	32,4	71,6	86,5	28,8	64,4	79,0	11,2	10,1	8,7	15,9	34,3	72,7	15,4	27,0	59,3	3,6	21,3	18,4
2018- Yıllık	31,4	72,3	86,1	27,7	64,9	78,3	11,7	10,3	9,1	16,1	34,7	71,6	15,5	27,7	59,4	3,4	20,2	17,1
2019- Yıllık	32,1	71,3	85,8	26,6	61,8	77,0	17,2	13,3	10,3	15,4	34,1	71,5	14,5	26,3	58,3	5,8	22,8	18,5
2020- Kasım	26,3	65,6	83,9	22,6	56,5	74,6	13,7	14,0	11,1	11,0	29,1	65,9	10,4	23,7	54,5	5,4	18,6	17,3

*Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri Kasım 2020

Tablo 7'de işgücüne dahil olmayanların dahil olmama nedenlerine göre bir değerlendirme yapılmaktadır. 2020 yılı kasım ayı verilerine bakıldığında 9.870 erkek ve 22.098 kadın işgücüne dahil olmamıştır. Bu durumun gerekçesi olarak erkeklerde 2.076 kişi eğitim-öğretim ile meşgul iken 3.475 kişi de emeklilik sebebiyle işgücü dışında kalmıştır. Kadınlarda ise, 2.392 kişi eğitim öğretim sebebiyle ve 9.773 kişi ev işleriyle meşgul olduğu için işgücü piyasasına katılamamıştır. Yıllar bazında bir değerlendirme yapıldığında 2014 yılında 2.220 erkek eğitim-öğretim sebebiyle işgücüne katılamaz iken toplam 2.250 kadın da aynı sebeple işgücü piyasası dışında yer almaktadır.

Tablo 7: İşgücüne Dahil Olmayanların Nedene Göre Dağılımı (Sayı)

Yıllar	İş aramayıp, çalışmaya hazır olanlar			Mevsimlik çalışanlar	Ev işleriyle meşgul	Eğitim/ Öğretim	Emekli	Çalışamaz halde	Diğer	İş aramayıp, çalışmaya hazır olanlar			Mevsimlik çalışanlar	Ev işleriyle meşgul	Eğitim/ Öğretim	Emekli	Çalışamaz halde	Diğer
	İşgücüne dahil olmayan nüfus	İş bulma ümidi olmaya	Diğer							İşgücüne dahil olmayan nüfus	İş bulma ümidi olmaya	Diğer						
	Erkek									Kadın								
2014- Yıllık	8 089	370	614	27	0	2 220	3 003	1 410	445	20 112	246	1 255	67	11 589	2 250	824	2 512	1 368
2015- Yıllık	8 120	416	582	26	0	2 211	3 156	1 351	377	20 056	260	1 144	68	11 498	2 275	926	2 527	1 359
2016- Yıllık	8 133	406	584	24	0	2 220	3 201	1 351	345	20 052	252	1 177	64	11 098	2 320	958	2 685	1 498
2017- Yıllık	8 166	370	535	28	0	2 204	3 322	1 317	390	20 085	267	1 092	58	11 133	2 263	1 045	2 692	1 535
2018- Yıllık	8 206	311	512	55	0	2 148	3 406	1 344	429	20 174	236	1 112	100	11 061	2 324	1 130	2 696	1 515
2019- Yıllık	8 509	368	512	35	0	2 089	3 710	1 279	517	20 411	259	1 147	68	11 359	2 286	1 250	2 626	1 416
2020- Kasım	9 870	869	1 122	44	0	2 076	3 475	1 631	653	22 098	805	2 037	58	9 773	2 392	1 222	3 523	2 288

*Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri Kasım 2020

Tablo 7’de en çarpıcı gösterge erkeklerin işgücüne katılmama sebepleri arasında ev işleriyle meşgul olma oranı yıllar bazında dahi değişmeyen bir yapıya sahiptir. Bu veriden hareketle erkeklerin ev işleriyle hiç meşgul olmadıkları görülmektedir. Kadınlarda ev işleriyle meşgul olma sebebiyle işgücüne dahil olmama sayıları 2014 yılına göre düşüş eğilimine sahiptir. Bu veri doğrultusunda, kadınların da eskiye kıyasla eğitim hayatına devam etme kararlarının arttığını, aile bireyleri tarafından desteklendiklerini, çalışma yaşamına dahil olma arzularının arttığını söylemek mümkündür. Toplumsal bilinç düzeyinin yükselmesi, eğitim ve çalışma yaşamı verilerine de etki etmektedir.

Gerek OECD gerek TÜİK verilerinden hareketle genel bir değerlendirme yapılacak olursa, öncelikli olarak işgücü piyasasında kadın ve erkek oranlarının birbirinden oldukça farklı yüzdelerde seyretmesi, ülkelerin gelişmişlik düzeyine ve uygulanan politikalara değişiklik göstermektedir. Başta ekonomi politikaları olmak üzere, eğitim ve istihdam politikalarının ülkelerin işgücü istatistiklerine yansıdığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte kadın ve erkeklerin işgücüne dahil olma/olmama durumlarının toplumsal etkilerinin de olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Özellikle, ülkemizdeki ata-erkil aile yapısının bu veriler üzerindeki etkisi yadsınamaz. Her ne kadar kadınların istihdamda yer alma oranları bir önceki yıla göre artıyor olsa da erkeklerle kıyaslandığında aradaki farkın çok fazla olduğunu belirtmek gerekir. İşte bu sebeptir ki, insana yakışır iş bağlamında ele almış olduğumuz bu veriler de hâkim görüşün bu yönde olduğunu desteklemektedir. Oysa, çalışmada ele alınan insana yakışır iş kavramının bileşenleri olan istihdam imkanlarının artırılması, çalışma yaşamına ilişkin temel hakların korunması, sosyal koruma ve sosyal diyalogun geliştirilmesi için adil, eşitlikçi ve sürdürülebilir politikaların varlığına ihtiyaç duyulmaktadır.

4. Genel Değerlendirme ve Sonuç

İnsana yakışır işe ilişkin hukuki düzenlemelerin ya da politikaların olmasına karşın kadın ve erkek özelinde bir değerlendirme yapıldığında tüm dünyada eşitsiz uygulamaların varlığı halen süregelmektedir. İnsana yakışmayan çalışma koşullarının varlığı, ücret eşitsizlikleri, sosyal statü farklılıkları, kadınların genelde sosyal güvencesiz ve kayıt dışı işlerde çalıştırılması gibi ayrımcılık temelli uygulamalar devam etmektedir. Bu sebeptir ki, bu uygulamaların devam etmesi insana yakışır iş kavramının, kadın ve erkek ayırt edilmeksizin tüm bireylere eşit imkân sunduğu her fırsatta dile getirilmelidir. Bu amaçla, çalışmada insana yakışır iş kavramı işgücü piyasasına ilişkin temel istatistikler çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmada istihdam ve işsizlik rakamları başta olmak üzere sektöre, yaş grubuna, cinsiyete göre veriler paylaşılmış ve bu veriler doğrultusunda değerlendirmeler yapılmaktadır.

Çalışmada yer verdiğimiz istatistiki veriler ışığında çalışan yoksulluğunun engellenmesinde uygulanan politikaların yetersiz kaldığı söylenebilir. İş bulup çalışmalarının bile bireylerin yoksulluktan kurtulmasını engelleyemediği bir durumda yalnızca işgücü istatistikleri oranında değil, işgücü piyasasının insan onuruna yaraşır çalışma standartlarına uygun hale getirilmesi gerekmektedir (Buğra, 2015).

Belirtmek gerekir ki, asıl üzerinde durulması gereken konu, çalışma yaşamında istihdamda dahil olan birey sayısından çok istihdam edilen bireylerin nitelikleri olmalıdır. Artan teknolojik gelişmeler ve

küreselleşme ile birlikte bireylerin insana yakışır işlere olan ihtiyaçları gün geçtikçe artmaktadır. Ancak, dünyanın her yerinde insana yakışır işlerin oluşturulmasında oldukça zorluk yaşandığı görülmektedir.

ILO, dünya ekonomilerinin büyüme göstermesine karşın insana yakışır iş koşullarının oluşturulması ve sürdürülebilir olması açısından önemli sorunların yaşandığına vurgu yapmaktadır. Oysa, insan onuruna yakışır insanca yaşam koşullarının oluşturulması kalkınmanın da önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Kalkınmanın sürdürülebilir olması aynı zamanda mevcut sosyal ve ekonomik sorunların çözülmesini de kolaylaştıracaktır.

Bir diğer konu ise, insan onuruna yakışmayan işler için kullanılan “insana yakışır iş açığı” kavramıdır. (Işığık, 2009: s. 323). 89. Uluslararası Çalışma Konferansı’nda “İnsana Yakışır İş Açığının Azaltılması” isimli bir raporda insana yakışır iş açığı tanımlanmıştır. Rapora göre, uygun iş imkanlarının yokluğu, sosyal koruma yetersizliği, çalışanlara temel haklarının tanınmaması ve sosyal diyalogun ötelenmesi olarak ifade edilmiştir (ILO, 2001). Uygun iş açığı, herkesin eşitlik ve özgürlük temelinde onurunun korunduğu bir alanda istihdam koşullarının yaratılmamasını ifade etmektedir. Bu gerekçeyle uygun iş açığı, uygun istihdam koşullarının yaratılmasında eksik olan unsurları içermektedir. Bu açık, ekonomik ve sosyal gelişmenin önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır. Toplumsal sınıflar arasındaki sosyal eşitsizliklerin temeli, adil olmayan gelir dağılımı ve kaynak paylaşımının bir sonucudur (Kapar, 2007: s. 3-4).

Küreselleşme olgusu ile birlikte insanların buldukları yerleşim yerlerinde istihdam edilebilmeleri oldukça güç hale gelmektedir. Yeterli istihdamın sağlanamaması, iş imkanlarının kısıtlı olması bu durumu arttıran gerekçeler olarak ifade edilmektedir. Öyle ki, bu durumdan en çok etkilenen kesim kadınlar ve gençler olmaktadır. Ekonomik ve sosyal büyümenin getirdiği yeni çalışma biçimlerine ilişkin düzenlemelerin ve uyumlulaştırma programlarının yapılması gerekmektedir. Bu doğrultuda iş güvenliğinin ve iş barışının sağlanabilmesi için gerekli önlemler alınmalıdır. Aksi takdirde, yoksulluğun, eşitsizliğin olduğu bir ortamda kalıcı barıştan söz etmek mümkün olmayacaktır (Kapar, 2007: s. 2).

Cinsiyet eşitsizliği perspektifinden bir değerlendirme yaptığımızda ise, verilerde de görüldüğü gibi kadınların iş gücü piyasasında güvencesiz bir konuma sahip olduğunu söylemek mümkündür. İstihdamda yeteri kadar yer alamadıkları için sağlık hizmetlerinden, emeklilik haklarından da faydalanamamaktadırlar. Bu durum, kadınların ilerleyen yaşlarda yaşlılık dönemlerini daha az güvence ile geçirmelerine hatta onları eşlerine ya da babalarına bağımlı hale getirmektedir. Başka bir ifade ile güvencesiz konumları onları ileride sosyal yardımlara daha da bağımlı hale getirmektedir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Tek yazarlı çalışmada yazarın katkısı %100’dür.

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest) : Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Anker, R., Chernyshev, I., Egger, P., Mehran, F. & Andritter, A.J. (2002). "Measuring Decent Work with Statistical Indicators", *Working Paper No: 2*, Policy Integration Department Statistical Development and Analysis Group International Labor Office, Geneva, pp.1-83, <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreports/integration/documents/publication/wcms079089.pdf>, (Erişim Tarihi: 19.12.2020).
- Alcock, P. (2011). *Sosyal Politika Kuramlar ve Uygulamalar*, (Der: Pete Alcock, Margaret May, Karen Rowlingson), Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Buğra, A. (2015). *Yoksulların Vatandaşlığı*, <https://bianet.org/bianet/toplum/161266-yoksullarin-vatandasligi>, (Erişim Tarihi: 19.12.2020).
- Çakır, Ö. (2002). "Sosyal Dışlanma", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 3, 83-104.
- Çalışkan, S. (2010). "Türkiye'de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 59: 89-132.
- Çetin, İ. (2020). "Yoksulluk ve Yoksulluk Göstergeleri: Türkiye ve OECD Ülkeleri Üzerine Bir Karşılaştırma", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2): 510-532.
- Çetinkaya, E. & Yıldırım, S., (2012). "İnsana Yakışır İş Bağlamında Türkiye İşgücü Piyasasında Kadınların Durumu", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (24): 153-172.
- Çolak, A. (2019). "Sosyal Politikanın Uluslararası Tartışmalarından Uluslararası Çalışma Örgütü ve Küreselleşme", *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1): 73-84.
- Dur, V. (2015). "Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) Sosyal Güvenlik Politikalarındaki Dönüşüm", *Karatahta İş Yazıları Dergisi*, 3:127-154.
- Günaydın, D. (2015). *İnsana Yakışır İş: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme*, International Journal of Social Science, No: 37, 123-148.
- Haiming, H. & YAN, Y. (2020). "An Integrative Literature Review and Future Directions of Decent Work", *Global Journal of Management and Business Research: An Administration and Management*, 20(8): 8-24. Publisher: Global Journals, Online ISSN: 2249-4588
- ILO (1930). 29 sayılı Zorla Çalıştırma Sözleşmesi, Kabul Tarihi: 06.06.1930, Kanun Tarih ve Sayısı: 23.01.1998/4333, Resmî Gazete Yayım Tarihi ve Sayısı: 27.01.1998/23243.
- ILO (1948). 87 sayılı Sendika Özgürlüğü ve Sendikalaşma Hakkının Korunması Sözleşmesi, Kabul Tarihi: 17.06.1948, Kanun Tarih ve Sayısı: 25.11.1992/3847, Resmi Gazete Yayım Tarihi ve Sayısı: 22.12.1992/21432.
- ILO (1949). 98 sayılı Örgütlenme Özgürlüğü ve Toplu Pazarlık Hakkı Sözleşmesi, Kabul Tarihi: 18.06.1949, Kanun Tarih ve Sayısı: 08.08.1951/5834, Resmi Gazete Yayım Tarihi ve Sayısı: 14.08.1951/7884.
- ILO (1951). 100 sayılı Eşit Ücret Sözleşmesi, Kabul Tarihi: 06.06.1951, Kanun Tarih ve Sayısı: 13.12.1966/810, Resmi Gazete Yayım Tarihi ve Sayısı: 22.12.1966/12484.
- ILO (1952). 102 sayılı Sosyal Güvenliğin Asgari Standartları Sözleşmesi, Kabul Tarihi: 28.06.1952, Kanun Tarih ve Sayısı: 29.07.1971/1451, Resmi Gazete Yayım Tarihi ve Sayısı: 10.08.1971/13922
- ILO (1957). 105 sayılı Zorla Çalıştırmanın Kaldırılması Sözleşmesi, Kabul Tarihi: 05.06.1957, Kanun Tarih ve Sayısı: 14.12.1960/162, Resmi Gazete Yayım Tarihi ve Sayısı: 21.12.1960/10686.

- ILO (1958). 111 sayılı Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi, Kabul Tarihi: 04.06.1958, Kanun Tarih ve Sayısı: 13.12.1966/811, Resmi Gazete Yayım Tarihi ve Sayısı: 22.12.1966/12484.
- ILO (1964). 122 sayılı İstihdam Politikası Sözleşmesi, Kabul Tarihi: 17.06.1964, Kanun Tarih ve Sayısı: 09.11.1976/2027, Resmi Gazete Yayım Tarihi ve Sayısı: 20.11.1976/15769.
- ILO (1973). 138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi, Kabul Tarihi: 06.06.1973, Kanun Tarih ve Sayısı: 23.01.1998/4334, Resmi Gazete Yayım Tarihi ve Sayısı: 27.01.1998/23243.
- ILO (1975). 142 sayılı İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Sözleşmesi, Kabul Tarihi: 04.06.1975, Kanun Tarih ve Sayısı: 26.11.1992/3850, Resmi Gazete Yayım Tarihi ve Sayısı: 12.12.1992/21433.
- ILO (1998). Çalışma Yaşamında Temel İlkeler ve Haklar Bildirgesi, Kabul Tarihi: 18.06.1998.
- ILO (1999). 182 sayılı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi, Kabul Tarihi: 17.06.1999, Kanun Tarih ve Sayısı: 25.01.2001/4623, Resmi Gazete Yayım Tarihi ve Sayısı: 03.02.2001/24307.
- ILO (1999). Decent Work, International Labor Conference, 87th Session 1999, Report of The Director General, Geneva, <https://www.ilo.org/ilc/ILCSessions/previous-sessions/87thSession/lang--en/index.htm> , Erişim Tarihi: 15.12.2020.
- ILO (2001). Social Security: Issues, Challenges and Prospects, International Labour Conference, Geneva.
- ILO (2005). World Employment Report 2004-2005: Employment, Productivity and Poverty Reduction, International Labour Office, Geneva.
- ILO (2012). 202 Sayılı Sosyal Koruma Tabanlarına İlişkin Tavsiye Kararı, Kabul Tarihi: 14.06.2012.
- ILO (2013). Social Dialogue, Recurrent Discussion Under the ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization, ILO, 102nd Session, Report VI, Geneva.
- ILO (2017). Forced Labour, Modern Slavery and Human Trafficking, <https://www.ilo.org/global/topics/forced-labour/lang--en/index.htm>, Erişim Tarihi: 22.12.2020.
- ILO (2020). Küresel İstihdam Eğilimleri Raporu, https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_734873/lang--tr/index.htm, Erişim Tarihi: 15.12.2020.
- İşığışık, Ö. (2009). “Küreselleşme Sürecinde İnsana Yakışır İş”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 56: 308-331.
- İşığışık, Ö. (2018). “Çalışma Yaşamının Kalitesinin Arttırılmasında İnsana Yakışır İş”, *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 6: 302-311.
- Kapar, R. (2004). “Uygun İş Bağlamında Çalışan Yoksullar”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 48: 185-204.
- Kapar, R. (2007). “Uygun İş Açığı: İnsana Yaraşmayan İşler”, *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 29 (Ocak-Şubat-Mart): 2-10.
- Kaya, P. A. (2009). *Avrupa Birliği ve Türk İş Hukuku Bağlamında Eşitlik İlkesi*, Dora Yayınları, 2. Baskı, Bursa.
- Kim, H. J., Duffy, R. D. & Allan, B. A. (2020), “Profiles of Decent Work: General Trends and Group Differences”, *Journal of Counseling Psychology*, 68 (1): 54-66.
- Koray, M. (2018). *Sosyal Politika*, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara.

- OECD (2020). “Unemployment Rates”, OECD- Updated: December 2020, <http://www.oecd.org/sdd/labour-stats/unemployment-rates-oecd-update-december-2020.htm> (Erişim Tarihi: 22.12.2020).
- OECD (2020). “Unemployment Rates New Release: October 2020”, Paris, December 2020.
- Ofluoğlu, G. & Balcı, A. (2016). “Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Çalışan Yoksullar”, *Hak-iş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5(11): 56-75.
- Palaz, S. (2005). “Düzgün İş (Decent Work) Kavramı ve Ölçümü: Türkiye ve OECD Ülkelerinin Bir Karşılaştırması”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 50: 479-505.
- Tınar, M. Y. & Ulusoy, T. (2017). “Çalışma Koşullarının İnsancalaştırılmasında Çalışan Memnuniyet Anketinin Rolü – Uygulamadan Bir Örnek Analizi”, *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, Özel Sayı: 22. Ulusal Ergonomi Kongresi: 115-125.
- TÜİK (2020). “İşgücü İstatistikleri Eylül 2020”, TÜİK Kurumsal (tuik.gov.tr), (Erişim Tarihi: 14.12.2020).
- Yar, F. (2015). *Türkiye’de Gelir Dağılımı ve Yoksulluk*, Global Politika ve Strateji Yayınları, Ankara.
- Yüksel Arabacı, R. (2011). “Gelir Dağılımı ve Yoksulluk”, (Editörler: Aysel Tokol, Yusuf Alper) *Sosyal Politika*, Dora Yayınları, 1. Baskı, Bursa, 117-141.

KURU SOĞAN ÜRETİMİ VE FİYAT İLİŞKİSİNİN ARDL SINIR TESTİ VE ALMON MODELİ İLE TESPİT EDİLMESİ: ÖRÜMCEK AĞI TEOREMİ

Feride Gülsüm GÜMÜŞSOY¹

Öz

Bu çalışmada Türkiye için 1980-2017 yılları arası yıllık veriler kullanarak kuru soğanın örümcek ağı kuramına uygunluğu araştırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda ARDL sınır testi yaklaşımı uygulanarak kuru soğan üretimi ile fiyatı arasında uzun dönemli ilişki saptanmıştır. Gerçek bir eş bütünleşme ilişkisinin tahmini için öncelikle yapısal kırılmaları dikkate almayan ADF, PP, KPSS birim kök testleri ile birlikte yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot and Andrews birim kök testi uygulanmıştır. ARDL sınır testi sonuçlarına göre cari dönem fiyat düzeyi üretim üzerinde etkili olmamaktadır. Ancak geçmiş iki dönem önceki fiyat düzeyleri ve yapısal kırılmanın yaşandığı 2002 döneminin üretim üzerinde anlamlı etkisi bulunmaktadır. Almon modelinden elde edilen bulgulara göre geçmiş iki dönem önceki fiyatların üretim üzerinde azalan oranda pozitif bir etkisi bulunmaktadır. Literatürdeki çalışmalardan farklı olarak, yapısal kırılmanın yaşandığı dönem dikkate alınarak uygulanan ARDL modeli ile ekonomik durgunluğun tarımsal üretim üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: ARDL model, Almon modeli, Örümcek ağı kuramı.

JEL Kodları: C22, E23, Q11

RELATION OF ONION PRODUCTION AND PRICE DETERMINATION WITH ARDL BOUNDARY TEST AND ALMON MODEL: COBWEB THEOREM

Abstract

In this study, using annual data from 1980-2017 year for Turkey the appropriateness of cobweb theorem for dry onion were investigated. in accordance with this purpose, by applying ARDL boundary test approach between long term relationship onion production and price was determined. To estimate a real cointegration relationship, first of all, ADF, PP, KPSS unit root test, which do not take into account structural breaks, and Zivot and Andrews unit root test, Which takes structural break into account, were applied. According to the ARDL limit test results, current period price level does not have influence on production. However, previous two periods and the 2002 period when structural break occurred have a significant effect on production. According to the finding obtained from the Almon model, price level in past two period have a positive effect in descending proportion on production. Unlike studies in the literature, the effect of economic recession on agricultural production was tried to be determined with the ARDL model applied considering the period in which the structural break occurred.

Keywords: ARDL model, Almon modeli, Cobweb theorem.

JEL Codes: C22, E23, Q11

¹Doktora Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, LES İktisat Bölümü, feride.gumussoy@ogr.dpu.edu.tr,

Makalenin Geliş Tarihi (Received Date): 14.09.2020

Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 26.01.2021

Atıf (Citation): Gümüşsoy, F.G. (2021), “Kuru Soğan Üretimi ve Fiyat İlişkisinin Ardl Sınır Testi ve Almon Modeli ile Tespit Edilmesi: Örümcek Ağı Teoremi”, Ekonomi Maliye İşletme Dergisi, 4(1): 37-55.

Giriş

Birçok emtada piyasa dengesi ve denge değişimi ile ilgili incelemeler statik olarak incelenip zamanın etkisi ihmal edilmektedir. Dinamik modellerin aksine statik analizlerde geçmiş dönemlerin etkisi ihmal edilmekte belli bir t dönemine odaklanılmaktadır. Ancak tarımsal ürünler gibi bazı mal gruplarında malın üretilebilmesi için belli bir süreye ihtiyaç vardır. Bu durum tarım ürünlerinin arz esnekliğinin oldukça düşük olmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla marjinal maliyet marjinal gelir eşitliğine dayalı fiyat ve üretim düzeylerinin belirlenmesi zorlaşmaktadır. Tarımsal ürün üreticisi cari dönem üretimini belirlerken geçmiş dönem fiyatlarını veri kabul etmektedir. Ayrıca bu tür ürünlerde bir sonraki hasat dönemine kadar arz miktarı sabit kalmakta ve piyasa fiyatı ise cari arz koşullarına göre belirlenmektedir. Bu durumu teorik bir çerçeveye dayandırılarak açıklamak amacıyla Ezekiel (1938) cobweb kuramı adlı makalesinde kurama uygun emtialar için oluşabilecek fiyat ve üretim dengelerini incelemiştir. İncelediği çalışmasında sanılanın aksine bazı emtialarda üretim ve fiyat seviyeleri geçmiş dönem fiyat seviyelerine bağlı olarak sürekli dalgalanma gösterdiği gibi, dengeden uzaklaşan bir dalgalanma gösterebileceğini de ifade etmiştir. Bununla birlikte cobweb kuramına uygun emtialarda bile iklim, tarımsal verim, politikalar, ikame malların fiyatları vb. gibi birçok faktörlerinde cari dönem üretim seviyelerinde etkili olabileceğini belirtmiştir. Böylece özellikle hayati öneme sahip tarım ürünlerinde oluşabilecek üretim ve fiyat dalgalanmaları alan yazınında oldukça dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada ise cobweb kuramı varsayımlarına uygun şartlar sergileyen ve kuram içerisinde sıklıkla örnek verilen kuru soğan piyasasındaki fiyat dalgalanmalarının nedenleri incelenmektedir. Çalışmada kuru soğan piyasasında geçmiş dönemdeki oluşan fiyat düzeylerinin cari dönem üretim düzeyi üzerindeki etkisi belirlenerek piyasanın kurama uygunluğu araştırılmıştır. Ayrıca çalışmada kuru soğan piyasasında örümcek ağı kuramında ön görülen denge durumlarından (sürekli dalgalanma, dengeye yaklaşan dalgalanma ve dengeden uzaklaşan dalgalanma) hangisine daha yakın olduğu belirlenmiştir. Çalışmada üretim ve fiyat düzeyleri arasındaki ilişki belirlenirken yapısal kırılma dönemleri de dikkate alınarak ekonomik durgunluğun yaşandığı dönemde görülen fiyat seviyelerinin üretim üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Böylece hem çalışma kapsamında yer alan ürün için hem de benzer davranışlar sergileyen ürün grupları için üreticilerin veya politika yapıcıların piyasada oluşabilecek üretim ve fiyat denge durumları hakkında bilgi sahibi olması amaçlanmıştır.

Çalışmanın amacını gerçekleştirmek için kuru soğan üretimi ve fiyatı arasında uzun dönemli ilişkinin tespiti yapılmıştır. Ancak uzun dönemli gerçek bir ilişkinin tespitinin yapılabilmesi için serilerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesi gerekmektedir. Çalışma kapsamında yer alan dönemler içerisinde yaşanan ekonomik durgunluklarında üretim üzerinde etkisi olabileceği kanısıyla yapısal kırılmaları dikkate almayan ADF, PP ve KPSS gibi geleneksel birim kök testlerinin yanında yapısal kırılmayı dikkate alan ve kırılma dönemini içsel olarak belirlenmesine izin veren Zivot and Andrews birim kök testine de başvurulmuştur. Serilerin durağanlık düzeyleri belirlendikten sonra uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi ve hata düzeltme modeli yardımıyla oluşabilecek dengeden sapma durumlarında dengeye yönelim hakkında bilgi sağlayabilmesi amacıyla ARDL sınır testi uygulanmıştır. Son olarak ise cobweb kuramının testi için literatürde de sıklıkla başvurulan yöntemler içerisinde yer alan Almon modeli yardımıyla ise geçmiş dönemdeki fiyat düzeylerinden yola çıkılarak mevcut üretim düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu amaç doğrultusunda çalışma 5 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde çalışmanın temelini oluşturan Cobweb teoremi (örümcek ağı kuramı) teorik açıdan incelenmiştir. İkinci bölümde

ulusal ve uluslararası alanda yapılan literatür çalışmalarına yer verilerek özellikle tarımsal ürünlerdeki fiyat dalgalanmalarının nedenleri, uygulanacak politikaların sonuçları, fiyat dalgalanmalarının neden olabileceği sorunlar hakkında bilgi sahibi olunmuştur. Üçüncü bölümde çalışmanın amacı doğrultusunda başvuru yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde durağanlık düzeylerinin belirlenmesi adına başvuru birim kök testlerinin sonuçları doğrultusunda yapısal kırılmalar da dikkate alınarak uygulanan ARDL sınır testi yaklaşımından elde edilen bulgular tartışılmıştır. ARDL modeli ile belirlenen uygun gecikme dönemleri için oluşan fiyat düzeylerinden yola çıkılarak Almon modeli yardımıyla geçmiş fiyat düzeylerinin mevcut üretim üzerine etkisi tartışılmıştır. Sonuç bölümünü içeren beşinci bölümde ise literatürden elde edilen bulgular ile çalışmanın bulguları karşılaştırılarak gerek çalışma kapsamında yer alan ürün için gerekse benzer piyasa şartlarına sahip olan ürün grupları için oluşabilecek fiyat dalgalanmalarının nedenleri, sonuçları ve uygulanmasının yararlı olduğu düşünülen önlemler hakkında bilgiler verilmiştir.

1. Cobweb Kuramı Teorik Alt Yapısı

Çoğunlukla tarımsal ürün piyasalarında malın üretilebilmesi için belirli bir döneme ihtiyaç vardır. Tarım ürünlerinde iki hasat dönemi arasındaki sürede arz miktarı değişmeyecektir. Ayrıca yeni tarım ürünlerinin yetiştirilmesi bir yıldan daha uzun süreler alabilmektedir. Bu sorunları açıklamaya yönelik olarak Ezekiel (1938) Cobweb kuramı adlı makalesiyle Cobweb teorisini daha genel bir şekilde geliştirmeye ve hem neo-klasik iktisat teorisi hem de istatistiksel fiyat analizi ile ilişkisini netleştirmeye çalışmaktadır. Ezekiel'e göre örümcek ağı teorisi yalnızca üç koşulu yerine getiren metalarda tam olarak uygulanabilir: 1) üretimin saf rekabet altında (üreticinin gelecekteki üretime yönelik planları mevcut fiyatlar doğrultusunda belirlendiği) 2) üretim için gerekli zamanın, üretimin değiştirilebilmesi için en az bir tam süre gerektiği durumlarda 3) fiyatın mevcut arz tarafından belirlendiği durumlarda. Açıktır ki, fiyat veya üretimin idari kararlarla belirlendiği (yani, tekelci rekabetin hüküm sürdüğü) veya üretimin değişen taleplere neredeyse anında cevap verebildiği malların örümcek ağı tepkisini göstermesi beklenemez. Ancak varsayımların yaklaşık olarak karşılanması durumlarında bile teori sınırlandırılabilir. Birçok tarım ürünü üretimi bir önceki yılın kısmen de iki dönem önceki yılın fiyatından etkilenmektedir. Ancak üretim doğa koşulları, çiftçilerin davranışları, verimdeki değişkenlik gibi faktörlerden de etkilenmektedir. Kısaca Cobweb teoreminin geçerli olabilmesi için; arz bir önceki dönemin fiyatı tarafından belirlenirken talep cari dönem fiyatları tarafından belirlenmelidir. Ayrıca her dönemde denge fiyatı oluşmalı ürün stoklarının tamamı satılmalıdır. Bu varsayımların sağlanması sonucunda teoriye göre üç ayrı durum ortaya çıkabilecektir. İlk durum, sürekli dalgalanma: talep ve arz eğrilerinin aynı esnekliğe sahip olması sonucunda arz tamamen önceki fiyatlar tarafından belirlenir, fiyattaki dalgalanma ve üretim, dengeye yaklaşmadan değişmeyen denge durumunda süresiz olarak devam eder. İkinci durum, dengeden uzaklaşan dalgalanma: arz esnekliğinin talebin esnekliğinden daha büyük olduğu durumlarda fiyat dengeden gittikçe uzaklaşır. Fiyatın sıfır olması, üretimin tamamen terk edilmesi veya mevcut kaynaklar için bir sınıra ulaşılan kadar istikrarsızlık devam edecektir. Üçüncü durum, yakınsak dalgalanma: arzın talepten daha az esnek olması halinde ilk durumda yüksek bir arz ve düşük bir fiyat, ikinci dönemde çok kısa bir arz ve yüksek fiyat haline gelecektir. Üçüncü dönemde orta derecede fiyat ılımlı bir miktar seviyesine neden olacak üretim ve fiyat daha fazla değişikliğin olamayacağı denge durumuna yakınlaşacaktır. Ezekiel (1938) Cobweb teoreminden yola çıkarak denge ekonomisi hakkında şu yorumlarda bulunmuştur; klasik iktisat teorisinin öngördüğünün aksine statik koşullar altında bile bazı metallerin fiyatları ve üretimleri sonsuza kadar dalgalanma eğilimi içerisinde bulunabilmekte, hatta dengeden uzaklaşabilmektedir. Saf rekabet ve statik talep ve arz koşulları altında bile,

kaynakların tam kullanımını sağlayabilecek "otomatik kendi kendini düzenleyen bir mekanizma" yoktur. İşsizlik, aşırı kapasite ve kaynakların boşa harcanması, tüm rekabetçi varsayımlar yerine getirildiğinde bile ortaya çıkabilir. Ekonomik sistemin makul ölçüde etkin saf rekabetin hâkim olduğu alanlarda bile, örümcek ağı döngüleri sistemin kaynaklardan en etkin şekilde yararlanmasını engelleyebilir. Rekabetin olmadığı veya tekeli olduğu yerlerde, üretim ve fiyatın kontrol edildiği diğer yollar incelenmeli; saf rekabetin olduğu yerde, optimum bir ayarlamaya doğru etkili bir şekilde çalışıp çalışmadıklarını belirlemek için fiyat ve üretim reaksiyonlarının mekanizması ve sırası incelenmelidir.

2. Ampirik Literatür

Ezekiel (1938)'in Cobweb teoremini ele aldığı çalışmasıyla birlikte akademik alanda cobweb teoremine uygun emtialarda fiyat dalgalanmalarının nedenleri, sonuçları ve tarım politikalarının önemi gündeme gelmeye başlamıştır. Cobweb teoremine göre cari dönem üretim üzerinde genellikle bir dönem önceki kısmen de iki dönem önceki fiyatların etkisi olabileceği belirtilmiştir. Ancak bu varsayımında salt doğru kabul edilmemesi gerektiği tarımsal üretim üzerinde etkisi olabilecek pek çok faktöründe bulunabileceği belirtilmiştir. Bu önsel bilgiler doğrultusunda alan yazınında da tarımsal üretim üzerinde fiyatın, iklim koşullarının, uygulanan politikaların etkisi araştırma konusu haline gelmiştir. Bu başlık altında hem uluslararası hem de ulusal alan yazının da tarımsal ürünlerdeki fiyat dalgalanmalarını konu edinen çalışmalara yer verilmiştir. Böylece gerek bu çalışma gerekse alanında yürütülecek diğer çalışmalar için tarımsal üretim ve fiyatların belirleyicileri hakkında genel bir kanı oluşmasına yardımcı olunacaktır.

Tarımsal ürünlerin fiyat dalgalanmalarını inceleyen ampirik çalışmalar 19. yy'da gelişmeye başlamıştır. Ekonomist Henry L. Moore 1917 yılında pamuk geliri ve fiyat tahminlerini içeren çalışması diğer dünya literatürüne alanında öncülük etmiştir. Tarımsal verimin sadece fiyatlara değil aynı zamanda iklim koşullarından da son derece etkilendiğini belirtmiş ve tarımsal politikaları gereksiz bulmuştur. Ancak, Baffes ve Meeran (1998), gelişmekte olan ülkelerde uygulanan tarımsal politikalarının neden olabileceği sorunları vurgulayan çalışmasında tarımsal politikanın doğru yönde atılmış bir adım olduğunu, arazi kullanımının kısıtlamaması gerektiğini, destek ödemelerinin dünya fiyatlarıyla ilişkilendirilmesi gerektiğini ve tarımsal politikaların önemini belirtmiştir. Sekhar (2003)'ün çalışması ise uluslararası ve yerel piyasalardaki fiyat dalgalanma modellerini karşılaştırmalı olarak incelediği için önemlidir. Aylık fiyat verilerinin kullanıldığı çalışmada yıl içi değişkenliğin yurt içi piyasalarda daha yüksek, uluslararası piyasalarda ise yıllar arası değişkenliğin daha yüksek olduğunu savunmuştur. Han v.d. (2007), örümcek ağı teorisini incelediği çalışmada piyasa arz ve talep değişiklikleri ile gıda fiyatlarının kademeli olarak denge noktasından saptığını ve bu dalgalanmanın piyasa düzenlenmesine dayalı olarak çözülemeyeceğini göstermiştir. Jalil ve Zea (2011), uluslararası gıda fiyat şoklarının geçtiğimiz on yılda Latin Amerika ülkelerinin yerel enflasyon süreçlerini nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Uluslararası gıda fiyat şoklarının yerel manşet enflasyona geçmesinin 1-6 çeyrek sürdüğünü ancak bu geçişkenliğin tam bir geçişkenlik olmadığını ikinci aşamada çekirdek fiyatlar üzerinde de etkisinin bulunduğu belirtilmiştir. Bu durum para politikasının fiyat dalgalanmaları üzerinde önemli bir rolü olabileceği düşüncesine neden olmuştur. Gilbert (2010) iklim faktörlerinin başlıca tahıl üreticisi olan bölgeler için gıda üretiminde etkisinin giderek arttığını savunmuşlardır. İklim ve tarım arazilerinin tarımsal verim üzerindeki etkisi üzerinde dikkat çeken başka bir çalışma ise Xie ve Wang (2014), tarafından yapılmıştır. Tarım arazilerinin terk edilmesinin dinamik mekanizmalarının araştırıldığı bu çalışmada tarımsal fiyat ve tarımsal ürünlerin verimi değişkenlerinin tarım arazilerinin terk edilmesiyle doğrudan ilişkili olduğu belirlenmiştir. Yang vd. (2015)'in uluslararası tahıl fiyatlarının 24 gelişmekte olan ülkede yerel tahıl fiyatlarını nasıl etkilediğini araştırdığı çalışmasında uluslararası fiyat dalgalanmalarının bazı ülkelerin yerel

fiyatları üzerinde olumsuz etkiye neden olurken, bazı ülkelerde ise yerel fiyatlara olumlu etkileri bulunabileceğini belirtmiştir. Lee ve Han (2016) petrol ve tarımsal emtia fiyatlarındaki dalgalanmalarını inceledikleri çalışmada petrol ve tahıl piyasalarındaki fiyat dalgalanmalarının kalıcı olabileceğini savunmuşlardır. Yüksek dalgalanma dönemlerinin durgunluğa ve mali krizi de neden olabileceği açıklanmıştır. Xie ve Wang (2017), Çin'deki tarımsal ürünlerin fiyat dalgalanmalarının etkisini amprik olarak incelediği çalışmasında fiyat dalgalanmalarının nedenlerini şu şekilde sıralamıştır: ilk olarak bilgi yayma kanalının düzgün işlememesi, hükümetin fiyatları arttırmak istemesi sonucu oluşan enflasyon, ekonomik düzensizlikler, uluslararası tarımsal fiyat dalgalanmaları, doğal afetler ve iklim.

Tarımsal fiyatlar üzerine yapılan uluslararası literatüre göre fiyat dalgalanmalarının üzerinde iklim değişikliklerinin, arazi kullanım oranlarının, çiftçi desteklerinin önemli bir etkisinin olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca uluslararası fiyat dalgalanmalarının da olumlu veya olumsuz biçimde yerel ülke fiyatları üzerinde etkisinin olabileceği kanısı da bulunmaktadır. Literatürde çoğunluk olarak devlet müdahalelerin fiyat dalgalanmaları üzerinde olumlu etkisinin bulunduğu görüşü hakimdir. Bununla birlikte tarımsal fiyatların oluşmasında çiftçilerin gelecek dönem fiyat beklentisinin de etkili olduğu görüşü hakimdir. Nitekim, J.Muth (1961), gelecek dönemde gerçekleştirilecek tarımsal üretimin cari dönem tarımsal fiyatlarla ve ya salt geçmiş dönemde gerçekleşmiş olan tarımsal fiyatlarla ilişkisi olduğu görüşünü eleştirmiş ve tarımsal üretimin gerçekleştirilmesinde bireylerin ve kurumların geleceğe dönük tarımsal fiyatların belirlenmesinde mevcut bütün bilgilerden yararlanılarak cari dönem tarımsal üretimi gerçekleştirdiklerini savunmuştur. J.Muth'a göre rasyonel beklentiler hipotezine göre insanlar geçmiş dönemde gerçekleştirdikleri hatalardan ders alarak uyarlayıcı bekleyişler hipotezinin aksine tekrarlayan hatalar yapmayacaklardır. Böylece bireylerin ve kurumların beklentilere dayalı hata terimleri arasında otokorelasyon bulunmayacaktır (Kurt ve Zengin, 2010: 172). Sonnemans (2004), gelecekteki fiyatlar hakkında beklentileri oluştururken hangi stratejilerin kullanıldığı ve ne sıklıkla istikrarlı veya istikrarsız dengeye ulaşılabileceğini inceledikleri çalışmada deneklerin performansları hakkında geri bildirim almaları halinde stratejilerini revize edebilmeleri durumunda tahmin hatalarının azaldığını gerçekleştiren piyasa fiyatlarının rasyonel beklentiler durumunda oluşabilecek fiyat düzeyine yakınlaştığı belirlenmiştir. Ancak Devletoglou (1961), kamu tahminlerinin piyasa dengesinin istikrarı üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında beklentilerin dahil edildiği cobweb teorisine kamu tahminlerini de ekleyerek uyarlayıcı bekleyişler varsayımı altında kamu tahminlerinin eklenmesiyle piyasa dengesinin geniş çapta sağlandığı sonucuna ulaşmıştır.

Ulusal alanda yapılan literatür çalışmasında ise geçmiş dönemdeki tarımsal ürün fiyatlarının cari dönemdeki üretimi üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalara rastlanmıştır. Geçmiş dönem fiyatların üretim üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla sıklıkla başvurulan Koyck ve Almon modeli hakkında da önsel bilgiler sağlanmıştır.

Özbay ve Çelik (2016), 1994-2013 yılları arasında karpuz üretim ve fiyatları verilerinden yararlanarak Almon modeli üretimin en fazla 8 dönem önceki fiyatlardan etkilendiğini belirtmiştir. Cari dönemdeki fiyatların üretim üzerinde negatif etkisi bulunmakla birlikte önceki dönem fiyatların üretim üzerinde pozitif yönde etkisinin bulunduğunu kanıtlamaktadır. Ancak Akgül ve Yıldız (2016) kırmızı et üretim ve fiyatlarını incelediği çalışmasında her geçmiş 6 dönem için geçmiş dönemdeki fiyatların üretim üzerinde pozitif bir katkısının olabileceğini belirtmiştir. Doğan ve Onurlubaş (2016) ve Doğan ve Gürler (2013) Almon modelinden yararlanarak gerçekleştirdikleri çalışmada ise tarımsal üretimin en geç geçmiş 2 dönem önceki fiyatından negatif biçimde etkilenebileceğini belirtmiştir. Çelik (2015) ise Koyck ve Almon modellerinden yararlandığı çalışmasında koyun süt üretimin en geç 9 dönem önceki fiyatlardan etkilenebileceğini bu etkilenmenin ilk dört dönem negatif yönde olmasına karşılık diğer 5., 6., 7., 8. ve 9. Dönemlerden pozitif biçimde etkilenebileceğini kanıtlamaktadır. Nazlıoğlu ve

Soytaş (2012) benzer sonuçlara ulaşarak 1980-2010 yılları arasında gerçekleştirdikleri panel koentegrasyon analizi sonuçlarına göre dünya petrol fiyatındaki değişimlerin tarımsal ürün fiyatlarını etkileyebileceğini savunmuşlardır. Erdal (2008), en geç 5 dönem önceki kuru soğan fiyatındaki oluşabilecek bir değişimin üretim üzerinde bir etkisinin olabileceğini belirtmiştir. Dikmen (2006) ise gerçekleştirdiği Koyck ve Almon modeli yardımıyla tütün üretimi üzerinde en fazla 3 yıl önceki fiyatların etkili olabileceğini savunmuştur. Erdal (2006)'ın domates üretimi ve fiyatları arasında ilişkiyi belirlemek için gerçekleştirdiği çalışmada benzer olarak en fazla 3 yıl önceki fiyatların üretim üzerinde etkisi olabileceğini savunmuştur. Erol ve Dursun (2016), deniz yolu taşımacılığı üzerinde gerçekleştirdiği çalışmada örümcek ağı kuramını test etmiş ve dengeden uzaklaşan bir piyasa yapısının bulunduğunu belirtmiştir.

Alan yazın hakkında yapılan literatür çalışmasına göre; tarımsal ürünler çoğunlukla Cobweb teoremine uygun olarak hareket etmekle birlikte üretim üzerinde fiyatın salt etkisinin bulunmayacağı kanısı oluşmuştur. Fiyatla birlikte çiftçilerin gelecek dönem hakkındaki beklentileri, ekim alanların verimliliği, iklim, ekim alanlarının bilinçsiz kullanımı gibi nedenlerde fiyat dalgalanmalarında etkili olmaktadır. Cari dönem fiyat dalgalanmaları üzerinde nitekim daha uzun dönemlerde görülen fiyatların etkili olabileceğini belirten çalışmalar olsa da 2 ve ya 3 dönem önceki fiyatların etkisinin daha fazla olduğu kanısı yaygındır. Özellikle daha güncel çalışmalarda tarımsal politikaların fiyat dalgalanmalarını düzenleyici etkisinin bulunabileceği belirtilmiştir. Nitekim fiyat dalgalanmalarının düzenlenmediği durumlarda manşet enflasyona neden olabileceği ileriki dönemlerde de çekirdek enflasyon üzerinde olumsuz etkisi bulunabileceği belirtilmektedir.

3. Veri Seti, Ampirik Model ve Yöntem

Çalışmanın bu kısmında 1980-2017 yılları arasında Türkiye’de kuru soğan ve fiyatı üzerinde Cobweb teoreminin geçerliliğini araştırmak için başvuru ARDL ve Almon modeli teorik çerçevede incelenmiştir. Ayrıca bu başlık altında verilerin elde edilme biçiminden ve kaynaklarından bahsedilecektir.

3.1. Veri Seti ve Kaynağı

Çalışmanın verilerini elde etmek için ikincil veri kaynaklarına başvurulmuştur. Çalışmanın verileri 1980-2017 yılları arasında kuru soğan üretimi ve fiyatlarının yıllık zaman serilerini içermektedir. Çalışmada kullanılan veri seti TÜİK kütüphanesinden elde edilen “İstatistikî göstergeler 1923-2013” yayınından ve TÜİK’in resmi web sitesinden elde edilmiştir. İstatistikî göstergeleri içeren rapor, TÜİK tarafından ilk olarak 1991 yılında yayınlamış olup her yıl CD ve internet ortamında ve ayrıca her 5 yılda bir basılı yayın olarak sunulmaktadır. Söz konusu raporda tarıma dayalı istatistiklerin yanı sıra nüfus, sağlık, eğitim, kültür, adalet, seçim, çalışma, enerji, ulaştırma, turizm, dış ticaret, fiyat endeksleri, ulusal hesaplar vb. alanlarda da zaman serilerini içeren istatistikler bulunmaktadır.

3.2. Ampirik Model

Çalışmada kuru soğan cari ve geçmiş dönem fiyatlarının kuru soğan üretimi üzerindeki etkisi test edilmek istenmiştir. Bu durumda kuru soğan üretimi bağımlı değişken, kuru soğan fiyatı ise bağımsız değişken olarak belirlenmiştir. Literatür çalışmalarından ve incelenen teorinin özünden varılan kanıya göre; cari dönem fiyatların üretim üzerinde etkisi bulunmamakla birlikte geçmiş dönemlerin ise azalan oranda üretim üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunacağı öngörülmektedir.

$$\text{ÜRETİM} = f(\text{FİYAT}) \quad (1)$$

Ekonometrik formda oluşturulan denklem:

$$LOG(\dot{U}RETİM)_t = \alpha + \beta LOG(FİYAT)_t + u_t \quad (2)$$

u_t = hata terimi, $t= 1,2,3,\dots,38$ (1980-2017 dönemi)

Ekonometrik formda oluşturulan denklemde bağımlı değişken olan ÜRETİM kuru soğan üretiminin; bağımsız değişken olan FİYAT ise kuru soğan fiyatlarının logaritmik formdaki ifadeleridir. α ve β ise sırasıyla sabit terim ve bağımsız değişken katsayısıdır. seriler hakkında daha kolay yorum yapabilmek ve durağanlığın daha kolay sağlanması amacıyla üretim ve fiyat serilerinin logaritmaları alınarak analize dahil edilmiştir.

3.3. Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) Modeli

Genellikle iktisat alanında kullanılan zaman serileri durağan olmayan süreçlere sahiptir. Durağanlığa sahip olmayan zaman serileri kullanılarak yapılan analizlerde sahte regresyon sorunuyla karşılaşmaktadır. Sahte regresyon sorunuyla karşılaşmamak adına fark alma işlemine başvurulmaktadır. Ancak bu durum serilerde bilgi kaybına ve seriler arasında var olan ilişkinin kaybolmasına neden olmaktadır. Bütün bu sorunların giderilmesi amacıyla eşbütünleşme analizine başvurulmaktadır. Eş bütünleşme analizi; seviyelerinde durağan olmadığı kabul edilen serilerin durağan bileşime sahip olabileceğini ve bunun ekonometrik olarak belirlenebileceğini ifade etmektedir (Pamuk ve Bektaş, 2014: s.81).

Kuru soğan üretimi ile kuru soğan fiyatları arasındaki uzun dönem ilişkinin varlığı araştırılan bu çalışmada Pesaran vd. (2001) tarafından ortaya konulan bir eşbütünleşme analizi olan sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. ARDL (Gecikmesi dağıtılmış Otoregresif (Autoregressive distributed lag- ARDL) sınır testi yaklaşımı diğer eşbütünleşme testlerine göre bazı avantajlara sahiptir. İlk ana avantajı altta yatan regresörlerin tamamen $I(0)$, tamamen $I(1)$ mi yoksa karşılıklı olarak birlikte mi entegre edilmiş olduğuna bakılmaksızın sınır testi yaklaşımının uygulanabilir olmasıdır. Bu nedenle, sınır testi, değişkenlerin entegrasyon sırasının ön testine bağlı olmadığından, entegrasyon sırasının ön testiyle ilgili belirsizliği ortadan kaldırır. İkinci avantajı; sınırsız hata düzeltme modeli (UECM), iki aşamalı Engle-Granger yönteminden daha iyi istatistiksel özelliklere sahip olması muhtemeldir, çünkü Engle-granger yönteminden farklı olarak UECM, kısa vadeli dinamikleri artık terimlere zorlamamaktadır. Sınır testi yaklaşımının diğer önemli avantajı küçük bir örnek büyüklüğüne sahip çalışmalara uygulanabilmesidir. Engle ve Granger ve Johansen eşbütünleşme yöntemlerinin bu çalışmada olduğu gibi küçük örnek büyüklükleri için güvenilir olmadığı bilinmektedir (Narayan ve Narayan, 2005: s.429).

ARDL yaklaşımında literatürde genellikle 2 aşama belirlenmektedir. Birinci aşamada değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin bulunup bulunmadığı belirlenir. Uzun vadeli bir ilişkinin belirlenmesinin ardından ikinci aşamada kısa ve uzun dönem katsayılar tahmin edilir (Narayan ve Smyth, 2006: s.337). ARDL sınır testi yaklaşımında gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra analiz içerisinde yer alan değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin varlığını araştırmak amacıyla F testine başvurulmaktadır. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını araştıran F testinde Pesaran vd. (2001) her bir anlamlılık düzeyi için iki tür kritik değer hesaplar. Bu kritik değerlerden biri değişkenlerin $I(0)$ olduğunu, diğeri $I(1)$ olduğunu kabul eder. Hesaplanan F istatistik değeri üst kritik değer üzerinde ise değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu kanısına ulaşılır. Hesaplanan F istatistik değeri iki değerin arasında kalması durumunda karar alınamayacaktır. Değişkenlerin durağanlık derecelerine bağlı olarak diğer eş bütünleşme analizlerine başvurulması önerilir. Eğer F istatistik değeri alt kritik değerlerin altında ise değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı kanısına ulaşılır (Pamuk ve Bektaş, 2014: s.82). Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin saptanmasının ardından uzun ve kısa dönem katsayı tahminleri gerçekleştirilecektir. Bu aşamada gerekli olan optimum gecikme uzunluğu belirlenir. Gecikme uzunluğunu belirlemek amacıyla sıklıkla kullanılan Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Schwartz Bilgi Kriteri (SIC) seçim kriterlerinden birine başvurulur. ARDL modeli tahmin edildikten sonra uzun ve

kısa dönemli katsayılar elde edilir. Son olarak ise, çeşitli tanısıl testler ve kararlılık testleri uygulanır. Çalışmada otokorelasyonu belirlemek amacıyla Breusch Godfrey-LM testi, Değişen varyansın tespiti amacıyla White Testi ve Breusch-Pagan-godfrey testi, Fonksiyonel biçim testi olan Ramsey Reset testi uygulanmıştır.

ARDL modeli geleneksel eş bütünleşme testleri ile benzer olarak seriler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını sınamakla birlikte yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testlerinden elde edilen kırılma dönemlerinin dahil edilmesiyle yapısal kırılmaları içeren eş bütünleşme testi halini alabilmektedir. Bu durumda ARDL modeli ile uzun ve kısa dönem katsayı tahminleri elde edilmekte ve yapısal kırılmanın yaşandığı dönemde bağımsız değişken/değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisi belirlenebilmektedir. Bu çalışmada da yapısal kırılmalara duyarlı olmayan geleneksel birim kök testlerinin yanında yapısal kırılmaya duyarlı Zivot and Andrews birim kök testleri yardımıyla serilerin durağanlık dereceleri tespit edilmiştir. Yapısal kırılmalı birim kök testinden elde edilen kırılma dönemi de ARDL modeline dahil edilerek kırılmanın yaşandığı dönemdeki fiyatların üretim üzerindeki etkisi belirlenmiştir.

ARDL modeline uygun olarak çalışmada kullanılan kısıtlanmamış fonksiyon ve hata düzeltme modeli sırasıyla denklem 3. ve 4.'te verilmiştir:

$$\Delta LOGFİYAT_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^n a_{1i} \Delta LOGÜRETİM_{t-i} + V_t \quad (3)$$

$$\Delta LOGFİYAT_t = \theta_0 + \sum_{i=1}^n a_{1i} \Delta LOGÜRETİM_{t-i} + \theta_1 \ln gdp_{t-1} + ECM_{t-1} + V_t \quad (4)$$

n maksimum gecikme uzunluğu, α_1 kısa dönem çarpanı, θ_1 ise uzun dönem çarpanıdır.

3.4. Almon Modeli

Zaman serileri kullanılan modellerde model açıklayıcı değişkenlerin şimdiki değerlerinin yanında gecikmeli değerlerini de içeriyorsa buna gecikmesi dağıtılmış model denir (Gujarati ve Porter, 2012: s.617). Belli bir gecikme uzunluğu tanımlanması durumunda sonlu gecikmesi dağıtılmış model olarak adlandırılırken, belli bir gecikme uzunluğunun tanımlanmaması durumunda ise sonsuz gecikmesi dağıtılmış model olarak adlandırılır. Koyck ve Almon modeli gecikmesi dağıtılmış modeller içerisinde yer alır. Koyck modeli gecikme uzadıkça β katsayıların geometrik biçimde azaldığını varsaymaktadır.

Almon (1965) yeni bir gecikmesi dağıtılmış model yardımıyla 1953-1961 yılları arasında imalat endüstrilerinin üç aylık sermaye ve harcama verileri ile geçmiş ödeneklerden yararlanarak mevcut harcama miktarını tahmin etmeye çalışmıştır. Ödenek-harcama verilerini analiz ettiği çalışmasında temel varsayım harcamaların tamamen önceki ödeneklerden tahakkuk ettiği, ödenek olmadan sermaye harcaması yapılamayacağı ve tüm ödeneklerin sonunda harcanacağıdır. En uygun gecikmelerin 8 veya 9 çeyrek uzunlukta olduğu tespit edilmiştir. Weierstrass teoremi diye bilinen matematiksel teoremden faydalanan Almon β_i 'nin gecikme uzunluğu i 'nin uygun dereceden birçok terimlisi ile yaklaşık olarak bulunabileceğini ortaya atmıştır (Gujarati, 2012: s.645). Almon modelinin ikinci derecede bir polinom olduğu durumu ele alındığında denklem aşağıdaki gibidir.

$$Y_t = a + a_0 \sum_{i=0}^k X_{t-i} + a_1 \sum_{i=0}^k iX_{t-i} + a_2 \sum_{i=0}^k i^2X_{t-i} + \varepsilon_t$$

Polinom derecesinin gecikme uzunluğu k 'dan küçük olduğu varsayılmıştır. Polinom derecesi $m=2$ ve gecikme sayısı $k=3$ olduğunda Z 'ler aşağıdaki gibidir.

$$Z_{0t} = X_t + X_{t-1} + X_{t-2} + X_{t-3}$$

$$Z_{1t} = X_{t-1} + 2X_{t-2} + 3X_{t-3}$$

$$Z_{2t} = X_{t-1} + 4X_{t-2} + 9X_{t-3}$$

Oluşturulan bu modellerden ana modele dönüşüm yapıldığında EKK yöntemi yardımıyla aşağıdaki denklem elde edilir.

$$Y_t = \alpha + \alpha_0 Z_{0t} + \alpha_1 Z_{1t} + \alpha_2 Z_{2t} + \varepsilon_t$$

Almon modelinde Y'nin X değişkenine göre değil oluşturulan Z değişkenine göre bağlantı tespit edilir. Bu yolla bulunan α ve α_i katsayıları ε olasılıklı bozucu terimin klasik doğrusal regresyon modelinin varsayımlarını sağlaması koşuluyla istenen bütün istatistik özellikleri taşıyacaktır. Elde edilen α katsayılarından β katsayıları da aşağıdaki gibi tahmin edilir.

$$i = 0 \quad \beta_0 = a_0$$

$$i = 1 \quad \beta_1 = a_0 + a_1 + a_2$$

$$i = 2 \quad \beta_2 = a_0 + 2a_1 + 4a_2$$

4. Ampirik Sonuçlar

Bu başlık altında çalışmanın amacı olan kuru soğan piyasasının Cobweb kuramına uygunluğunu araştırmak amacıyla yürütülen ekonometrik modellerden elde edilen bulgular tartışılmıştır. Öncelikle kuru soğan üretimi ve fiyatı arasında gerçek bir eş bütünleşme ilişkisinin varlığını belirleyebilmek adına yapısal kırılmaları dikkate alan ve dikkate almayan birim kök testleri uygulanmıştır. Birim kök testleri sonucunda serilerin durağanlık dereceleri belirlenmiş olup uzun dönemli ilişkinin varlığını belirlemek ve kuru soğan piyasasında denge durumları hakkında bilgi sağlayabilmek adına ARDL sınır testi modeli sonuçlarına yer verilmiştir. Yapısal kırılma dönemi dikkate alınarak uygulanan ARDL modeli ile kuru soğan üretiminin üzerinde geçmiş dönem fiyatlarının ve kırılma döneminin etkisi belirlenmiştir. Hata düzeltme modeli ile cobweb kuramında öngörülen üç ayrı denge durumu (sürekli dalgalanma, dengeden uzaklaşan dalgalanma yakınsak dalgalanma) içerisinden hangisinin kuru soğan piyasası için uygun olduğu belirlenmiştir. Cobweb kuramının tespiti için özellikle ulusal literatürde sıklıkla başvurulan Almon modeli yardımıyla geçmiş iki dönem kuru soğan fiyatlarının üretim üzerindeki etkisi belirlenmiştir.

4.1. Birim Kök Testleri

Bir zaman serisinin ortalaması ve varyansında zaman içerisinde değişim gözlenmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı, varyansın hesaplandığı dönemden ziyade sadece iki dönem arasındaki mesafeye veya açıklığa ya da gecikmeye bağlı olan olasılıklı sürece durağan denir. Durağan olmayan zaman serilerinin davranışı yalnızca ele alınan dönem içerisinde incelenebilir. Dolayısıyla durağan olmayan serilerle elde edilen doğrultusunda, diğer zaman dilimlerine genelleme yapılamaz. Serinin durağanlığı sağlanması amacıyla farkları alınabilir. Seride d kez fark alındığında durağanlık sağlanıyorsa seri d. dereceden durağandır ve I(d) olarak gösterilir (Gujarati ve Porter, 2012: ss.741-746).

Dickey ve Fuller ilk geliştirdikleri sınımadan farklı olarak hata terimlerinin ardışık ilişkili olduğunu varsayan genişletilmiş Dickey-Fuller sınımasını geliştirmişlerdir. Bu sınımada bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri modele eklenerek bunların genişlemeleri yardımıyla uygulanır (Gujarati ve Porter, 2012: s.757). Bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin modele eklenmesindeki amaç serilerde otokorelasyon, değişen varyans gibi sorunların bulunabilmesinden kaynaklanmaktadır. Serinin birim kök içerdiğini ifade eden H_0 hipotezi ve seride birim kök bulunmadığını ifade eden H_1 hipotezleri, birim kök testi ile elde edilen kritik değerlerin MacKinnon (1996) tarafından geliştirilen tablo değeri ile karşılaştırılması sonucunda test edilir.

Phillips ve Perron (1988) serilerde oluşabilecek değişen varyans, otokorelasyon gibi sorunları genişletilmiş Dickey-Fuller testinden farklı olarak parametrik olmayan yöntem ile çözmeye çalışmaktadır. ADF testiyle benzer olarak sabit terimli ve trendsiz, sabit terimli ve trendsiz, sabit terimli ve trendli olmak üzere üç ayrı model için test istatistiği geliştirmişlerdir. Üç ayrı model ile elde edilen test istatistikleri MacKinnon tablo değeri ile karşılaştırılarak seride birim kök bulunduğunu belirten H_0 hipotezi veya seride birim kök bulunmadığını belirten H_1 hipotezleri test edilir (Sevüktekin ve Çınar, 2017: s.378).

Kwiatkowski, Philips, Schmidt ve Shin (1992) tarafından geliştirilen birim kök testi ADF ve PP birim kök testlerine kıyasla daha güçlü bir test olarak kabul edilmektedir. Nitekim bu testte seri deterministik trendden arındırılarak serinin durağanlaşması amaçlanır (Sevüktekin ve Çınar, 2017: s.376). Sabit terimli ve trendsiz, sabit terimli ve trendli olmak üzere iki model bulunmaktadır. ADF ve PP birim kök testlerinden farklı olarak H_0 hipotezi durağanlık bulunmamaktadır şeklinde kurulurken; alternatif hipotez durağanlık bulunmaktadır şeklinde kurulmuştur. Her iki model içinde elde edilen kritik değerler tablo değeri ile karşılaştırılarak H_0 hipotezinin kabul veya reddine karar verilir.

Ekonomilerde yaşanabilecek daralma, genişleme, politika değişikliği, arz ve talep şokları gibi sebepler zaman serilerinde kısmi süreli ani değişimlere yol açabilecektir. Geleneksel birim kök testleri ise ekonomide yaşanabilecek bu kısmi değişimleri (kırılmaları) dikkate almamaktadır. Bu sorunlar ise durağan bir serinin durağan dışı kabul edilmesine neden olmaktadır. Perron (1989) zaman serilerinde yapısal kırılmaları dikkate alan, kırılmanın tek bir noktada olduğunu kabul eden ve kırılma zamanının bilindiğini varsayan bir model geliştirmiştir. Zivot ve Andrews (1992) ise kırılma zamanının dışsal bir değişken olarak modele eklenmesinin hipotez sonuçlarının durağan dışı bulunması lehine değiştireceği gerekçesiyle Perron'un çalışmasını eleştirmiştir.

Çalışmada üretim ve fiyat değişkenlerinin durağanlığının tespiti için ADF, PP ve KPSS birim kök testlerine başvurulmuştur. Ayrıca çalışma kapsamında yer alan dönem içerisinde yaşanan ekonomik krizler veyahut yaşanan şoklar nedeniyle üretim ve fiyat serilerinde yapısal kırılmaların bulunabileceği gerekçesiyle yapısal kırılmaları hesaba katan ve kırılma tarihini içsel kabul eden Zivot and Andrews birim kök testine de başvurulacaktır.

Tablo 1: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	Sabit		Sabit ve Trend	
	Test istatistiği (Prob)	Entegrasyon Derecesi	Test istatistiği (Prob)	Entegrasyon Derecesi
LOGFİYAT	0.0091	I(0)	0.2241	
Δ LOGFİYAT	0.7102		0.0000	I(1)
LOGÜRETİM	0.1719		0.8257	
Δ LOGÜRETİM	0.0000	I(1)	0.0000	I(1)

*:Δ işareti serilerin birinci farklarını ifade etmektedir.

ADF birim kök testi sonuçlarına göre fiyat sabitte düzeyde durağan iken; sabit ve trendde 1. dereceden durağandır. Üretim ise hem sabitte hem de sabit ve trendde düzeyde durağanlık göstermemekle birlikte 1. dereceden durağandır.

Tablo 2: PP Birim Kök Testi Sonuçları

	Sabit		Sabit ve Trend	
	Test istatistiği (Prob)	Entegrasyon Derecesi	Test istatistiği (Prob)	Entegrasyon Derecesi
LOGFİYAT	0.3461		0.9957	
Δ LOGFİYAT	0.0024	I(1)	0.0023	I(1)
LOGÜRETİM	0.1919		0.4404	
Δ LOGÜRETİM	0.0000	I(1)	0.0000	I(1)

*: Δ işareti serilerin birinci farklarını ifade etmektedir.

PP birim kök testine göre fiyat serisi düzeyde hem sabit hem de sabit ve trendde durağanlık göstermemektedir. Ancak birinci farkları alındığında fiyat serisinde sabit, sabit ve trendde durağanlık sağlanmıştır. Dolayısıyla fiyat 1. dereceden durağandır. Benzer olarak üretimde düzeyde durağanlık sağlanamamakla birlikte birinci farkları alındığında sabitte ve sabit ve trendde durağanlık sağlanmıştır. Üretim serisi 1. dereceden durağandır.

Tablo 3: KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

	Sabit		Sabit ve Trend	
	Test istatistiği	Entegrasyon Derecesi	Test istatistiği	Entegrasyon Derecesi
LOGFİYAT	0.688372	I(0)	0.180103	I(0)
LOGÜRETİM	0.506814	I(0)	0.176118	I(0)

*Sabit için %1 ve %5 anlamlılık düzeyi için asimptotik kritik değer sırasıyla 0.739000 ve 0.463000; sabit ve trendde %1 ve %5 anlamlılık düzeyi için kritik değer sırasıyla 0.216000 ve 0.146000.

KPSS birim kök testi sonucunda elde edilen test istatistiğinin KPSS (1992) Tablo 1’de farklı anlamlılık düzeyleri için belirlenen kritik değerden büyük olması seride durağanlığın bulunmadığını göstermektedir. Fiyatta %5 anlamlılık düzeyi için belirlenen kritik değerden büyük istatistik değeri hem sabitte hem de sabit ve trendde düzeyde birim kök bulunmadığını kanıtlamaktadır. Üretim için elde edilen KPSS test istatistiğinin %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerden büyük olması düzeyde durağan olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla fiyat ve üretimde KPSS birim kök testine göre %5 anlamlılık düzeyinde düzeyde durağanlık sağlanmaktadır.

Tablo 4: Zivot ve Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

	Model A		Model C	
	t istatistiği	Kırılma zamanı	t istatistiği	Kırılma zamanı
LOGFİYAT	-1.184831	1993	-3.145119	2002
Δ LOGFİYAT	-6.090854***	1989	-5.822309***	1989
LOGÜRETİM	-2.531549	2002	-5.485995	1995
Δ LOGÜRETİM	-7.891554***	2000	-7.985834***	1996

*Model A için hesaplanan kritik değerler %1, %5 ve %10 için sırasıyla -5.34, -4.93 ve -4.58; Model C için hesaplanan kritik değerler %1, %5 ve %10 için sırasıyla -5.57, -5.08 ve -4.82. , Δ işareti serilerin birinci farklarını ifade etmektedir.

Zivot ve Andrews birim kök testi yardımıyla genellikle sabitte kırılmayı temsil eden model A ve sabit ve trendde kırılmayı temsil eden model C için tahmin edildiği tespit edilmiştir. Ekonomide önemli olayların olduğu dönemleri ve Z-A birim kök testi ile de belirlenen kırılma dönemlerini temsil eden kukla değişkenlerin modele eklenmesi önerilmektedir. Tek dönemlik yapısal kırılmayı dikkate alan Z-A birim kök testinden elde edilen istatistik değerinin her bir model ve anlamlılık düzeyi için belirlenen kritik değerlerden mutlak değer olarak büyük olması

seride birim kökün olduğunu ifade eden temel hipotezin reddedilmesine neden olmaktadır. Fiyat ve üretim serilerinin düzeyde birim kök içerdiği ancak birinci farklarının alınması ile durağanlığın sağlandığı Z-A birim kök testi ile tespit edilmiştir. Buna göre fiyat ve üretim serileri model A ve model C'ye göre birinci dereceden durağandır. Z-A birim kök testinden belirlenen kırılma dönemleri ve Türkiye'de yaşanan 2001 krizi de dikkate alınarak 2002'de yapısal kırılmayı gösteren kukla değişken kullanılmıştır. 2002 yılında üretimde sabitte kırılma görülmekle birlikte; yine 2002 döneminde hem sabitte hem de eğimde fiyatta yapısal bir kırılma olduğu tespit edilmiştir. Diğer kırılma dönemlerini de dikkate alan ARDL modeli kurulmakla birlikte, bu kırılma dönemlerini içeren kukla değişkenlerin istatistiki açıdan anlamlı olmaması gerekçesiyle raporlanmamıştır.

4.2. ARDL Modeline İlişkin Bulgular

Modelde seriler arasında eş bütünleşme ilişkinin tespiti amacıyla çeşitli eş bütünleşme testleri geliştirilmiştir. Ancak serilerde kullanılan değişkenlerin farklı düzeylerde durağan olmasına olanak tanınması, küçük örneklem boyutları için daha güçlü sonuçlar vermesi gibi nedenler dikkate alınarak tercih edilen ARDL modeli iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada sınır testi yardımıyla seriler arasında uzun dönemli ilişkinin tespiti yapılmalıdır. Seriler arasında uzun dönemli ilişkinin bulunması halinde ikinci aşamada uzun ve kısa döneme ilişkin parametreler tahmin edilmektedir.

Tablo 5: *Sınır Testi Sonuçları (Kısıtlanmamış Model)*

F-istatistiği Değeri: 16.25890 k=1		
Kritik Değerler	Alt Sınır Değeri	Üst Sınır Değeri
%1	6.84	7.84
% 2.5	5.77	6.68
%5	4.94	5.73
%10	4.04	4.78

Tablo 5'te kuru soğan üretimi ile kuru soğan fiyatlarının 1980-2017 dönemleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin tespiti amacıyla uygulanan sınır testi sonuçları verilmiştir. Hesaplanan 16.25890 F istatistik değerinin %1 anlamlılık düzeyinde üst sınır değerden büyük olması kuru soğan üretimi ile fiyatı arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunabileceğini kanıtlamaktadır.

Tablo 6: *Tanısal Testler*

Tanısal Testler	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Oto Korelasyon Testi: Breusch- Godfrey LM	0.279166	0.7585
Değişen Varyans Testi: White	1.850270	0.1331
Normallik Testi: Jarque-Bera	4.556131	0.102482
Fonksiyonel Biçim Testi: Ramsey Reset	0.894267	0.3785

Yüksek mertebeden otokorelasyonun varlığını inceleyen Breusch-Godfrey testi Lagrange Çarpanı olarak da bilinir. Modelde gecikmeli bağımlı değişkenin bağımsız değişkenler içerisinde yer alması durumunda da bu test kullanılmaktadır. Olasılık değerinin 0.05'ten büyük olması durumunda otokorelasyonun olmadığı kanısına ulaşılmaktadır (Güriş, Çağlayan ve Güriş, 2017: 209). White testi sabit varyans varsayımının geçerliliğinin araştırılmasında kullanılan bir testtir. White testi F-istatistik olasılık değerinin 0.05'ten büyük olması sabit varyans varsayımının sağlandığını kanıtlamaktadır (0.1331>0.05). Normallik varsayımının geçerliliğinin incelenmesi için Jargue-Bera testi kullanılır. Jargue-Bera testi olasılık değerinin 0.05'ten büyük olması artıkların normal dağıldığını gösterir (0.102482>0.05). Fonksiyonel biçim testi olan Ramsey Reset testi ile modelde yer alması gerektiği halde bulunmayan değişkenlerin varlığı incelenir. Olasılık değerinin 0.05'ten küçük olması durumunda tanımlama

hatası vardır denilebilir (Güriş, Çağlayan ve Güriş, 2017: ss.378-380). Modelde Ramsey Reset testi olasılık değerinin 0.05'ten büyük olması fonksiyonel biçim hatasının olmadığını modelin iyi kurulduğunu göstermektedir.

ARDL model tahminin ikinci aşamasında kısa ve uzun dönem katsayılar tahmin edilmektedir. Optimum gecikme derecesi seçim kriteri ile ARDL (1,2) modelinin tahmin edilmesine karar verilmiştir. Tahmin edilen ARDL (1,2) modeli Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7: ARDL (1,2) Modeli Tahmin Sonuçları

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.*
LOGÜRETİM(-1)	0.110787	0.163547	0.677400	0.5033
LOGFİYAT	-0.003611	0.038835	-0.092971	0.9265
LOGFİYAT(-1)	0.219348	0.057533	3.812588	0.0006
LOGFİYAT(-2)	-0.142822	0.040750	-3.504839	0.0015
Kukla 2002	-0.245475	0.084158	-2.916842	0.0066
C	12.14276	2.232216	5.439777	0.0000
R ² =0.894592		F istatistiği=50.92153 (0.0000)		
Düzeltilmiş R ² = 0.877024		Durbin Watson= 2.12		

*: Uygun modelin tahmini için Akaike bilgi kriteri kullanılmıştır.

ARDL (1,2) modeli katsayı sonuçlarından elde edilen bulgulara göre üretimin (bağımlı değişkenin) bir dönem önceki değeri ile cari dönem fiyatların cari dönem üretim üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Beklenildiği üzere kuru soğan fiyatlarının bir dönem önceki fiyatları cari dönem üretimi üzerinde pozitif yönde etkisi olurken; iki dönem önceki fiyatların ise cari dönem üzerinde negatif yönde bir etkisi bulunmaktadır. Kriz dönemini temsil ettiği düşünülen 2002 yılındaki fiyatlarında üretim üzerinde negatif yönde istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Uzun dönem katsayı tahmin sonuçları tablo 8'de hata düzeltme modeline ait sonuçlar ise tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 8: Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LOGFİYAT	0.082000	0.007366	11.132127	0.0000
Kukla 2002	-0.276059	0.063281	-4.362432	0.0001

Uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarına göre; uzun dönemde kuru soğan fiyatındaki artış kuru soğan üretiminde de beklenildiği üzere artışa neden olacaktır. Ancak 2002 yılındaki kırılmayı ifade eden kukla değişkenin negatif olması 2002 yılındaki kuru soğan fiyatının üretimi negatif yönde etkilediğini göstermektedir. Uzun dönemde kuru soğan fiyatındaki %1'lik artış kuru soğan üretiminde %0.08 artışa neden olacaktır. Kukla değişkenin ve fiyat değişkenin uzun dönem katsayı tahminleri istatistiki olarak %1 anlamlılık düzeyine sahiptir.

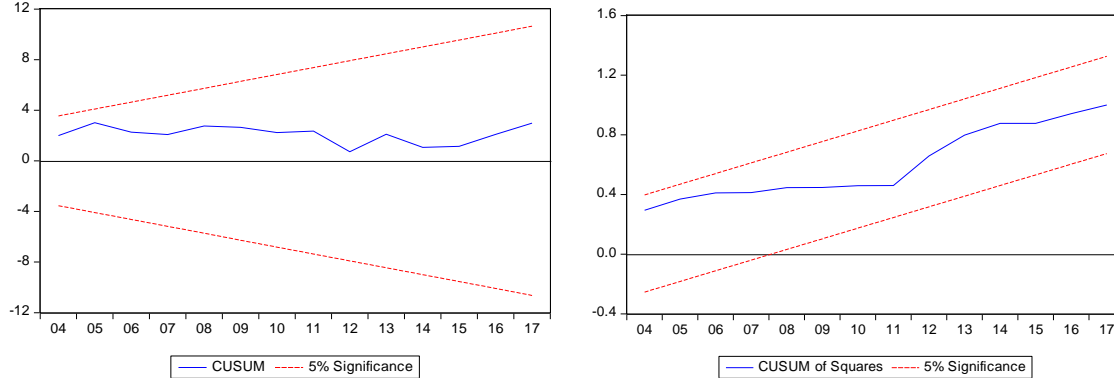
Tablo 9: Hata Düzeltme Modeli

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LOGFİYAT)	-0.003713	0.033871	-0.109608	0.9135
D(LOGFİYAT(-1))	0.145833	0.035058	4.159730	0.0002
D(Kukla2002)	-0.337963	0.086498	-3.907180	0.0005
C	11.653229	2.040652	5.710541	0.0000
ETC(-1)	-0.853282	0.149054	-5.724633	0.0000

ARDL modeli yardımıyla eş bütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra hata düzeltme modeli yardımıyla kısa dönem katsayı tahminleri gerçekleştirilmiştir. Kalıntıların bir dönem gecikmesini ifade eden ECT (-1) değerinin 0 ile -1 arasında değer alması beklenir. ETC(-1) değerinin negatif olması ve istatistiki açıdan anlamlı olması örümcek ağı teoreminde sarmal

biçiminde dengeye gelme durumunun kuru soğanda da gerçekleşebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla kısa dönemde meydana gelebilecek bir dengesizliğin 1.17 (1/0,85) yıl sonra uzun dönemde dengeye gelebileceğini belirtmektedir. Kısa dönem tahminlerine göre cari dönemdeki fiyatların cari dönemde üretime istatistiki açıdan anlamlı bir etkisinin bulunmayacağı söylenebilir. Ancak bir dönem önceki kuru soğan fiyatlarındaki artışın cari dönemde kuru soğan üretimine pozitif bir etkisi olacaktır. Kısa dönemde 2002 yılındaki kırılmayı temsil eden kukla değişkenin istatistiki açıdan %1 anlamlılık düzeyine sahip olması ve negatif işarete sahip olması kriz dönemindeki fiyatların üretim üzerinde negatif yönlü bir etkisinin bulunduğunu göstermektedir.

Şekil 1: CUSUM ve CUSUMSQ Kararlılık Testleri

Şekil 1’de verilen CUSUM ve CUSUMSQ kararlılık testi şekillerinin %5 anlamlılık düzeyi için kritik sınırları ifade eden düz çizgiler arasında kalması ARDL (1,2) modeli ile elde edilen katsayıların ve hata düzeltme modelinin istikrarlı sonuçlar verdiğini göstermektedir.

4.3. Almon Modeli Tahmini

Yapılan ARDL sınır testi yaklaşımında kısa dönem katsayı tahmininde en son 2 dönem önceki fiyattaki değişimin üretime anlamlı bir katkısının olduğu tespit edilmesi üzerine Almon modelinde 2 gecikmeli model tahminine karar verilmiştir. Logaritmik dönüşümler uygulandıktan sonra almon modeli aşağıdaki gibi tahmin edilebilir:

$$Q_t = 0.114445P_t + 0.108317P_{t-1} + 0.012135P_{t-2}$$

Bu durumda;

t döneminde kuru soğan fiyatlarındaki %1’lik artış miktarı üretim miktarını %11 arttırmaktadır.

t-1 döneminde fiyatlardaki %1’lik artış kuru soğan üretimini %10 arttırmaktadır.

t-2 döneminde kuru soğan fiyatlarındaki %1’lik artış kuru soğan üretimini %01 arttırmaktadır.

5. Sonuç

Tarım sektörünün insan hayatında ve sağlığında vazgeçilemez bir öneme sahip olması sebebiyle tarımsal ürün piyasasının önemi geçmişten günümüze kadar artarak devam etmektedir. Tarımsal ürünlerin önemi tarım sektörünün gelişmesi ya da diğer alanlarda yaşanan teknolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel değişmelerle birlikte azalmayacaktır. Buna karşılık, tarımsal ürünlerin piyasasında arz esnekliğinin düşük olması; piyasa dengesinin maliyet ve gelir unsurlarından ziyade diğer faktörlere de oldukça duyarlı olması tarımsal ürün piyasasının önemini arttırmaktadır. Çalışmanın temellendirildiği örümcek ağı kuramına göre; tarım ürün piyasasında arz miktarı geçmiş dönem fiyatların bir fonksiyonu iken; cari dönem talep miktarı cari dönem fiyatının bir fonksiyonudur. Bu durum ise fiyat dalgalanmalarının nedenlerinin ve sonuçlarının araştırılmasını önemli hale getirmektedir. Gerek uluslararası gerekse ulusal alanda yapılan literatür çalışması fiyat dalgalanmaları üzerinde, geçmiş dönem fiyat düzeyleri ile

birlikte iklim koşulları, uygulanan politikalar, çiftçi davranışları, tarımsal verimlilik gibi faktörlerin de etkili olduğunu göstermektedir. Fiyat dalgalanmalarının ise sadece tarımsal ürünlerin değil diğer emtia fiyatlarının dalgalanmasına neden olmaktadır. Çekirdek enflasyon düzeyinde de etkili olduğu düşünülen fiyat dalgalanmalarının uluslararası piyasalar üzerinde olumlu veya olumsuz etkisi bulunabileceği kanıtlanmıştır.

Literatür çalışmasından elde edilen diğer bulgu üretim düzeyinin cari dönem fiyatından ziyade geçmiş dönem fiyatından etkilendiğidir. Bu gecikmenin ele alınan dönemler itibariyle değişmekle birlikte 2 veya 3 yıllık bir gecikmenin olabileceği kanısı oluşmaktadır. Kuru soğan piyasasının 1980-2017 yılları arasında örümcek ağı kuramına uygunluğunun araştırıldığı bu çalışmada ise literatürle benzer olarak geçmiş 2 dönem önceki fiyatların cari dönem üretimi üzerinde etkisinin olabileceği kanıtlanmıştır. Bu kanıya ulaşmak için öncelikle TÜİK veri tabanından elde edilen kuru soğan üretimi ve fiyatları arasında gerçek bir uzun dönemli ilişkinin tespiti için yapısal kırılmaları dikkate almayan ADF, PP, KPSS birim kök testleri ile yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot and Andrews birim kök testi uygulanmıştır. Birim kök testlerine göre üretim ve fiyat serileri 1980-2017 yılları arasında I(0) veya I(1) düzeylerinde durağandır. Ancak bütün serilerde I(2)'den daha düşük bir derecede durağanlığın sağlanamadığı tespit edilmemiştir. Yapısal kırılmayı dikkate alan ve kırılma dönemini ise içsel olarak belirlenmesine olanak tanıyan Zivot and Andrews birim kök testine göre de değişkenler I(1) dereceden durağandır. 2002 yılında fiyatta sabitte ve trendde üretimde ise sadece sabitte bir kırılma yaşandığı tespit edilmiştir. Bu kırılma dönemini temsil eden kukla değişkeninde diğer kırılma dönemlerinin aksine ARDL eş bütünleşme testinde anlamlı istatistikler sonuçlar vermesi ve gerçekten de 2001 yılının sonlarında da Türkiye'de yaşanan ekonomik krizin bu kırılmada etkili olabileceği düşüncesiyle yapısal kırılmanın dahil edildiği ARDL eş bütünleşme testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre: bir dönem önceki üretim düzeyinin ve cari dönem fiyat düzeyinin cari dönem üretim üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Ancak, bir dönem önceki fiyat düzeyi üretimin artmasına neden olurken, iki dönem önceki fiyat düzeyi ve kırılmanın yaşandığı 2002 dönemindeki fiyatlar ise üretimde azalışa neden olmaktadır. Hata düzeltme modeline göre ise; oluşabilecek piyasa aksaklıkları sonucunda % 85 oranında denge düzeyine yönelim söz konusu olmaktadır. Kısa dönemde kuru soğan piyasasında görülebilecek aksaklığın herhangi bir zorlanma olmaksızın 1.17 (1/0,85) yıl sonra uzun dönemde denge düzeyine ulaşacaktır. Bu durum ise cobweb teoreminde öngörülen denge durumları içerisinde dengeye yakınsak dalgalanmanın kuru soğan piyasasına uygun olduğunu kanıtlamaktadır. Geçmiş dönem fiyatlarındaki %1'lik bir değişimin cari dönem üretimi üzerinde ne düzeyde bir değişim olabileceğini açıklamak amacıyla uygulanan almon modeli sonuçlarına göre; geçmiş bir dönem önceki fiyat düzeyinin üretim üzerindeki etkisi geçmiş iki dönem önceki fiyatın üretim üzerindeki etkisinden fazladır. Diğer bir ifade ile geçmiş dönem fiyatları dönem uzadıkça azalan oranda üretim üzerinde etkili olacaktır.

Sonuç olarak Türkiye'de kuru soğan piyasası Cobweb kuramına uygun olarak hareket etmekle birlikte üretim ve fiyat seviyelerinde piyasa denge düzeyine ulaşım söz konusu olacaktır. Ancak çiftçinin o yılki karar alma süreçleri, uygulanacak politikalar piyasa denge düzeyinin oluşmasında etkili olacaktır. Ayrıca uluslararası literatürle benzer olarak; üreticiler arasında bilgi yayma kanallarının düzgün işlemesi piyasanın kendi dinamiklerine ulaşmasında etkili olduğu görüşü çalışma kapsamında yer alan ülke piyasasında da geçerliliğini koruduğu belirlenmiştir. Nispeten eksiksiz bir tarımsal fiyat bilgi ağı bulunması ve tarım fiyatları ile ilgili bilgilerin zamanında yayımlanmasına rağmen, çiftçilerin sınırlı bilgi birikimi ve bazı yoksul bölgelerdeki çiftçilerin zamanında tarımsal fiyat sinyallerine ulaşamaması piyasa denge

mekanizmasının işlemlerini olumsuz etkilemektedir. Yeterli üretim planlaması yapılamaması, üreticilerin etkin pazarlama organizasyonlarına sahip olmaması üreticileri fiyat belirsizliğine sürüklemektedir. Yaşanan bu fiyat belirsizliği üretim miktarında ve fiyatında dalgalanmalara neden olacaktır. Üreticilerin kuru soğan yetiştiriciliğini daha kazançlı hale dönüştürebilmesi amacıyla; etkin pazarlama organizasyonlarına sahip olmaları, sözleşmeli yetiştiriciliğinin yasal olarak daha aktif hale gelmesi, çeşitli üretim planlamalarının hayata geçirilmesi ve tüm bunlara yönelik politikaların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Böylece tüm tarım ürünlerinde üretim ve fiyat dalgalanmalarına yol açan belirsizlikler ortadan kalkacaktır. Alan yazınında ileriki çalışmalara bir öneri olarak; daha geniş dönemleri kapsayan ve daha geniş tarımsal ürün grupları içeren verilerle çalışılması tarımsal ürün piyasasında daha genel ve kapsamlı bilgilere ulaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Tek yazarlı çalışmada yazarın katkısı %100'dür.

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest) : Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akgül, S. & Şaduman, Y. (2016). Almon modeliyle Çorum ili kırmızı et üretimi ve fiyat ilişkisi. *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu 28-30 Nisan 2016*, 45-54.
- Almon, S. (1965). "The Distributed Lag Between Capital Appropriations and Expenditures". *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 33(1): 178-196.
- Baffes, J. & Meerman, J. (1998). From Prices to Incomes: Agricultural Subsidization without Protection?". *The World Bank Research Observer*, 13(2): 191-211.
- Çelik, Ş. (2015). Koyck ve Almon gecikme modeli ile koyun sütü üretiminde üretim-fiyat ilişkisinin analizi: Türkiye örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 50, 137-149.
- Devletoglou, E. A. (1961). "Correct Public Prediction and the Stability of Equilibrium". *Journal of Political Economy*, 69(2): 142-161
- Dikmen, N. (2006). "Koyck – Almon Yaklaşımı ile Tütün Üretimi ve Fiyat İlişkisi". *Çankırı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2): 153-168.
- Doğan, H. G. & Gürler, Z. (2013). "Gecikmesi Dağıtılmış Ekonometrik Modelin Seçilmiş Bir Tarım Ürünü Üzerine Uygulanması (Kuru Soğanda Almon Modeli Örneği)". *Akademik Bakış Dergisi*, 39: 1-12.
- Doğan, H. G. & Onurlubaş, E. (2016). "The Examination with the Aid of Almon Approach of Cobweb Theorem to Tomato Production in Turkey". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1): 259-272.
- Erdal, G. (2006). "Tarımsal Ürünlerde Üretim-Fiyat İlişkisinin Koyck Yaklaşımı ile Analizi (Domates Örneği)". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Dergisi*, 23(2): 21-29.
- Erdal, G. & Erdal, H. (2008). "Kuru Soğan Üretim ve Fiyat Etkileşimi". *Ziraat Fakültesi Dergisi*, 25(1): 33-39.
- Erol, S. & Dursun, A. (2016). "Düzensiz Hat Denizyolu Taşımacılığının Piyasa Yapısı ve Değerlendirilmesi". *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 16: 153-170.
- Ezekiel, M. (1938). "The Cobweb Theorem". *The Quarterly Journal of Economics*, 52(2): 255-280.
- Gilbert, C. L. (2010). "How to Understand High Food Prices". *Journal of Agricultural Economics*, 61(2): 398-425.
- Gujarati, D. & Porter, D. (2012). *Temel ekonometri*. Çev: Ümit Şenesen, Gülay Günlük Şenesen, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Güriş, S., Çağlayan, E. A. & Güriş, B. (2017). *Eviews ile Temel Ekonometri*. Der Yayıncılık, İstanbul.
- <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=110&locale=tr>. (Erişim Tarihi: 25.12.2020).
- Jalil, B. M. A. & Tamayo Z. E. (2011). "Pass-Through of International Food Prices to Domestic Inflation during and After The Great Recession-Evidence from a Set of Latin American Economies", *Desarrollay Sociedad*, 67: 135-179.

- Kurt, S. & Zengin, H. (2010). “Beklentilerde Rasyonellik ve Yakın Rasyonelitenin Ekonometrik Testi”. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8(1):167-192.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P. & Shin, Y. (1992). “Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root”. *Journal of Econometrics*, 54(1-3): 159-178.
- Lee, E., Han, D. B. & Nayga, J. R. M. (2016). “A Common Factor of Stochastic Volatilities between Oil and Commodity Prices”. *Applied Economics*, 49(22): 2203-2215.
- MacKinnon, J. G. (1996). “Numerical Distribution Functions for Unit Root and Cointegration Tests”. *Journal of Applied Econometrics*, 11(6): 601-618.
- Moore, H. L. (1918). “Forecasting the Yield and Price of Cotton”. *The Economic Journal*, 28(110): 216-218.
- Muth, J. F. (1961). “Rational Expectations and the Theory of Price Movements”. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 29(3): 315-335.
- Narayan, P. K. & Narayan, S. (2005). “Estimating Income and Price Elasticities of Imports for Fiji in a Cointegration Framework”. *Economic Modelling*, 22(3): 423-438.
- Narayan, P. K. & Smyth, R. (2006). “What Determines Migration Flows From Low-Income to High-Income Countries? An Empirical Investigation of Fiji–Us Migration 1972–2001”. *Contemporary Economic Policy*, 24(2): 332-342.
- Nazlıoğlu, Ş. & Soytaş, U. (2012). “Oil Price, Agricultural Commodity Prices, and the Dollar: a Panel Cointegration and Causality Analysis”. *Energy Economics*, 34(4): 1098-1104.
- Özbay, N. & Çelik, Ş. (2016). “Türkiye’de Karpuz Üretiminde Üretim-Fiyat İlişkisinin Almon Gecikme Modeli ile İncelenmesi”. *Tarım ve Doğa Dergisi*, 19(2): 141-146.
- Pamuk, M. & Bektaş, H. (2014). “Türkiye’de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2): 77-90.
- Perron, P. (1989). “The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis”. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 57(6): 1361-1401.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001). “Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships”. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3): 289-326.
- Phillips, P. C. & Perron, P. (1988). “Testing for a Unit Root in Time Series Regression”. *Biometrika*, 75(2): 335-346.
- Sekhar, C. S. C. (2003). “Volatility of Agricultural Prices - An Analysis of Major International and Domestic Markets”, *Indian Council for Research on International Economic Relations (ICRIER)*, 103: 1-75.
- Sevüktekin, M. & Çınar, M. (2017). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*. Dora Yayıncılık, Bursa.

-
- Sonnemans, J., Hommes, C., Tuinstra, J. & van de Velden, H. (2004). "The Instability of a Heterogeneous Cobweb Economy: A Strategy Experiment on Expectation Formation". *Journal of Economic Behavior & Organization*, 54(4): 453-481.
- TÜİK, (2013). *İstatistiki göstergeler 1923-2013*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Wen, T., Wang, X. H., Yang, D., & Zhu, J. (2015). "The Behavioral Characteristics, Benefit Mechanism and Decision Effect of Farmers' Participation in Cooperative Economic Organization under the New Situation". *Management World*, 7: 82-97.
- Xie, H. & Wang, B. (2017). "An Empirical Analysis of the Impact of Agricultural Product Price Fluctuations on China's Grain Yield". *Sustainability*, 9(6): 1-14.
- Xie, H., Wang, P. & Yao, G. (2014). "Exploring the Dynamic Mechanisms of Farmland Abandonment Based on a Spatially Explicit Economic Model for Environmental Sustainability: A Case Study in Jiangxi Province, China". *Sustainability*, 6(3): 1260-1282.
- Zhao, X. D., Han, X., Chew, J. L., Liu, J., Chiu, K. P., Choo, A. & Bourque, G. (2007). "Whole-Genome Mapping of Histone H3 Lys4 and 27 Trimethylations Reveals Distinct Genomic Compartments in Human Embryonic Stem Cells". *Cell Stem Cell*, 1(3): 286-298.
- Zivot, E. & Andrews, D. W. K. (1992). "Further Evidence on the Great Crash, the Oilprice Shock and the Unit Root Hypothesis". *Journal of Business and Economic Statistics*, 10(3): 251-270.

COVID-19 SALGINININ ULUSLARARASI SERMAYE HAREKETLİLİĞİ ÜZERİNE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Nermin GÜNEY¹
Sertaç HOPOĞLU²

Öz

Ekonomik büyüme ve kalkınmada geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin temel sorunlarının bilgi eksikliği, teknoloji yetersizliği ve sermaye eksikliği olduğu ve bu sorunların ülkeleri dış finansmana yönlendirdiği bilinmektedir. Reel sektörü hammadde, enerji ve sermaye mallarında dışa bağımlı ülkelerde faaliyet gösteren yabancı şirketler yatırım yaptıkları ülkelerde istihdam artışına ve ekonominin büyümesine katkı sağlamaktadırlar. Yabancı sermaye ülkeye Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Portföy Yatırımları olarak giriş yapabilmektedir. Yüksek faiz oranlarına sahip ülkeler arasında ilk sıralarda yer alan Türkiye'nin özellikle kısa vadeli portföy yatırımları tarafından tercih edilmesi risk oluşturmaktadır. Sıcak para olarak nitelenen portföy yatırımlarının ani çıkış ve girişleri krize neden olabilmektedir. COVID-19, Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 'de küresel salgın olarak ilan edilmiş olup, insan yaşamının tüm boyutları üzerinde etkili olmaktadır. Salgının tüm dünya ülkelerinde kısa sürede yayılması hem sağlıkta hem ekonomide küresel ölçekte önlemler alınmasını gerektirmiştir. Bu çalışmada uluslararası sermaye giriş-çıkışlarının salgın sürecinde Türkiye'de yarattığı olumlu ve olumsuz etkiler analiz edilerek, Türkiye ekonomisini genel olarak nasıl etkilediği araştırılmış ve COVID-19'un ortaya çıkardığı koşulların bir ani duruş krizine yol açıp açmadığı teorik olarak tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Salgın, Küreselleşme, Uluslararası Sermaye Akımları, Ani Duruş
JEL Kodları: F32, F62, F65, G01

IMPACT OF COVID-19 PANDEMIC ON INTERNATIONAL CAPITAL MOBILITY: THE CASE OF TURKEY

Abstract

Multinationals operating in countries whose real sectors are depending on imports of raw materials, energy and capital goods, positively affect employment and economic growth of the host countries. Foreign capital can enter a country in the form of Foreign Direct Investments and Portfolio Investments. Turkey was among the countries offering highest interest rates before 2020 and the preference of the country by short-term portfolio investments pose risks for Turkey. Sudden exit and entry of such "hot money" may result in crises. COVID-19, is a respiratory infection declared as a pandemic by the World Health Organization as of March 11, 2020, and has been affecting all aspects of human life since. The spread of the COVID-19 in all countries of the world in a very short time necessitated taking measures in both health and economy on a global scale. In this study, positive and negative effects of the international capital mobility to and from Turkey during the pandemic are analyzed and its general effects on the Turkish economy are investigated. Whether the circumstances created by the pandemic caused a sudden stop in Turkey is also theoretically discussed.

Keywords: COVID-19, Pandemic, Globalization, International Capital Flows, Sudden Stop
JEL Codes: F32, F62, F65, G01

¹Yüksek Lisans Öğrencisi, İskenderun Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı, nermin.guney@iste.edu.tr,

²Doç.Dr., İskenderun Teknik Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, sertac.hopoglu@iste.edu.tr,

Makalenin Geliş Tarihi (Received Date): 29.01.2021

Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 09.03.2021

Atıf (Citation): Güney, N. & Hopoğlu, S. (2021), "Covid-19 Salgınının Uluslararası Sermaye Hareketliliği Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", Ekonomi Maliye İşletme Dergisi, 4(1):56-74.

Giriş

Salgınların ekonomik maliyetleri çok ağır olabilmektedir. Salgınlar etkileri sadece artan hastalık oranları veya ölüm oranları ile sınırlı olmayan “toplu sağlık şokları” olarak tanımlanmaktadır ve özellikle viral salgınlarda sosyal etkileşim ve ekonomik faaliyet şiddetli bir şekilde kısıtlanabilmektedir (Rasul, 2020). Küreselleşmenin etkisi ve teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte küçük bir köye dönüşen dünyada COVID-19 salgınının yarattığı şoklar sosyal ve ekonomik hayatın işleyişini değiştirmiştir. Salgın ile birlikte dünyanın yeni bir normale karşı karşıya kaldığı gözler önüne serilmiştir. Farzanegan v.d. (2020) daha yüksek düzeylerde sosyoekonomik küreselleşme gösteren ülkelerde COVID-19 salgınından daha fazla etkilendiğini deneysel olarak göstermişlerdir. Küreselleşme salgının hızlı yayılmasının bir nedeni olduğu gibi aynı zamanda bu özelliğinden dolayı insanların, malların ve sermayenin dünya üzerindeki hareketliliğini kısıtlamaktadır. Nitekim salgının küreselleşmenin şeklini değiştireceği ve daha düşük hareketlilik içeren ve uluslararası boyuttan ziyade daha çok devlet boyutunu içeren bir küreselleşme ortaya çıkması olasılığı da tartışılmaktadır (Gruszczynski, 2020).

1950’li yıllardan itibaren çok uluslu şirketler, ulusal piyasalarda ürünlerinin doyum noktasına ulaşmasının ardından hızlanan küreselleşmenin de etkisiyle uluslararası piyasalarda giderek daha fazla yer almaya başlamışlardır. Küreselleşmenin etkisiyle birlikte hiç bir engelle karşılaşmadan ulusal sınırların dışında dolaşan sermaye özellikle gelişmekte olan ülkelerde varlığını göstermektedir. Çok uluslu şirketler gerek doğrudan yabancı yatırım yoluyla gerekse portföy yatırımlarıyla özellikle gelişmekte olan ülkelerde ürünlerini halka arz etme arayışı içerisine girmişlerdir. Özellikle Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) yoluyla ulusal pazarlarından çıkarak uluslararası pazarlara yönelen şirketler gittikleri ülkelerde yeni bir şirket kurma ya da kurulmuş bir şirketi satın alma yoluyla piyasaya girmişlerdir. DYY söz konusu olduğunda hem yatırımcılar, hem de yatırım alan ülke için kazanımlar söz konusudur. Yatırım alan ülke için teknolojik ilerleme, Ar-Ge’ye dayalı yenilikçiliğin hızlanması ve verimlilik artışı gibi nedenlere bağlı olarak uluslararası piyasalarda rekabet gücünün artması, ihracata odaklı büyüme politikalarının baskın olduğu günümüz ekonomisinde önemli avantajlar sağlayabilmektedir (Yiğitli ve Turan, 2018). Ancak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin finansal yapılarının bu tür sermaye hareketlerini massedecek olgunluk düzeyinde olmaması ve kurumsal eksikleri bu ekonomilerde ardı ardına meydana gelen kırılmalıkları da arttırarak sürekli tekrarlanan krizlere neden olmuştur (Tezer, 2020). Amaçları kar elde etmek olan uluslararası şirketlerin gittikleri ülkelerde kendilerini güvende görmemesi ve oluşabilecek bir risk durumunda ülkeyi terk etmesi, krizlerin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Söz konusu krizler, uluslararası sermaye hareketliliği yüksek olan gelişmekte olan ülkelerde ekonomilerin kırılmalığına sahip olması nedeniyle özellikle daha sık yaşanmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye ekonomisinde ise 1980’li yıllardan itibaren yaşanan ekonomik serbestleşmeyle birlikte sermaye hareketliliği hızlanmıştır. Çok uluslu şirketlerin ülkeye girişlerinde yaşanan olumlu etkiye karşın risk olarak gördükleri bir durumda ülkeyi terk etmeleri ise olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Çok yakın bir örnek olarak, Alman otomotiv şirketi olan Volkswagen COVID-19 salgınından kaynaklı olumsuz gelişmeler nedeniyle 01.07.2020 tarihinde yapmış olduğu açıklama ile Türkiye’ye yapılacak olan yatırımlarını askıya alındığını duyurmuştur. Aralık 2020 tarihinde ise yapmış olduğu son açıklamasıyla Türkiye’de fabrika kurmaktan vazgeçerek, yeni nesil modellerini Slovakya’daki fabrikasında üretme kararıyla Türkiye açısından özellikle içerisinde bulunduğumuz bu zor süreçte olumsuz bir sonuç doğuracağı açıktır. Bu gibi yatırımcıların salgının yarattığı belirsizlikler nedeniyle yatırım kararlarından vazgeçmesi, bu yatırımın yaratacağı potansiyel istihdam, tüketim harcamaları artışı ve üretim artışını ortadan

kaldırarak, hem tesisin kurulacağı bölgenin yerel ekonomisine, hem de genel anlamda Türkiye ekonomisine olumsuz yansımaları olacaktır.

Yaşanan bu ve benzeri olaylar sebebiyle oluşan güven eksikliği ülkeden aniden sermaye çıkışlarına; döviz kurunda ani bir artış yaşanmasına, ulusal paranın değer kaybetmesine ve ülkenin finansal sisteminde büyük bir sarsıntıya yol açabilmektedir. Uluslararası şirketlerin serbest piyasa ekonomisi ile birlikte ülkeler arası ticaretin hız kazanması ve bu nedenle oluşan “Ani Duruş (*Sudden Stop*) (Ani Duruş) durumları dışsal bir krizin ana kaynağını oluşturmaktadır. Birer ani duruş krizi olarak kabul edilen 1994 Türkiye, 1995 Meksika, 1997-1998 Asya, 1998-1999 Rusya, 2001 Türkiye ve 2001-2002 Arjantin krizleri ele alındığında ani duruş krizinin özellikle gelişen ülkelerde yaşandığı açık olarak ve bu tip krizlerin sermaye girişi ve cari açığındaki ani durmanın birlikte ortaya çıkmasıyla oluştuğu ve gelişen ülkelerde meydana geldiği görülmektedir. Gelişen ülke ekonomilerinde yaşanan ani duruş krizlerinin ortak noktalarına bakıldığında; ani duruş krizleri sırasında reel tüketim ve yatırımdaki düşüşe, borsalardaki düşüşe, ulusal paraların değer kaybetmesine ve bankacılık sistemindeki krizlere ek olarak, reel alım gücündeki düşüşten kaynaklanan ithalattaki azalış ve ulusal paraların değer kaybından kaynaklanan ihracattaki artışın cari işlemler hesabında “*reversal*” (tersine dönüş) olarak adlandırılan hızlı bir daralmaya yol açtığı görülmektedir (Varlık, 2006; Claessens ve Köse, 2013). Ani duruş krizinde söz konusu olduğu şekliyle cari açığa “tersine dönüş” ilk olarak ihracattaki artıştan değil ithalattaki düşüşten kaynaklanmaktadır (Samur, 2010). Sonuç olarak büyüme oranları reel anlamda düşmekte ve ülke ekonomilerine olan yatırımcı güveni azalmakta ve bu da sermaye akımlarını olumsuz etkilemektedir.

COVID-19’un ilksel etkilerinin ele alındığı bir raporda tüm dünyada salgın başlangıcına kadar olan beş yıllık dönemde DYY’ların zaten yavaşlama eğiliminde olduğu ancak 2020 yılında en iyimser senaryoyla bile tüm dünyada doğrudan yabancı yatırımların en az %30 azalacağı belirtilmekte ve bu durumdan en büyük hasarı gelişmekte olan ülkelerin göreceği, uygulanan ekonomik önlemler ve kamu sağlığı tedbirlerinin etkin olmaması durumunda 2021 yılında gerçekleşecek toplam küresel DYY miktarının salgın öncesinden bile düşük olacağı uyarısı yapılmaktadır (OECD, 2020). Bununla birlikte, bazı yatırımlar ise yabancı ülkelerde salgından dolayı zor durumda olan şirketlerin ele geçirilmesi için yapılan saldırgan yatırımlar olarak da görülebilmektedir (Strange, 2020). Ancak, salgının ekonomileri DYY’lara yüksek derecede bağımlılık gösteren ülkelerde ortaya çıkan politik belirsizlikler bu gibi ülkelere olan DYY akışını azaltarak rekabet güçlerini etkilemekte ve daha fazla ekonomik soruna neden olabilmektedir (Annamalah ve Paraman, 2020).

Bu çalışmada COVID-19 salgınının Türkiye’ye olan uluslararası sermaye akımlarına etkileri mevcut istatistik göstergeler üzerinden değerlendirilmekte, daha sonrasında ise salgının yarattığı koşulların bir ani duruş krizine yol açıp açmayacağı tartışılmaktadır. Çalışmanın bir sonraki bölümünde konuyla ilgili literatür taramasına yer verilmiştir. İkinci bölümde çalışmada irdelenen ani duruş ve tersine dönüş kavramları açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasından alınan istatistik göstergeler üzerinde çıkarımlar yapılarak, COVID-19’un sermaye hareketleri, dış ticaret, büyüme ve üretim ve aktif fiyatları üzerindeki etkilerine dayanılarak ani duruş ile ilgili analizler yapılmaktadır. Çalışmanın dördüncü ve sonuç bölümünde politika önerileri yer almaktadır.

1. Literatür taraması

Küreselleşmenin hız kazandığı günümüzde yüksek bir yayılım hızına sahip koronavirüs salgınının tüm dünyada öncelikle sağlık alanında olmak üzere tüm alanlarda birçok krize yol açtığı literatüre giren birçok çalışma ile görülmektedir. Literatür taramasında öncelikle yabancı yatırımlar ve krizler

üzerindeki mekanizmaya odaklanılmış, daha sonra COVID-19'un ekonomik etkilerine odaklanılmıştır. Yapılan literatür taramasında önemli görülen bazı çalışmalar aşağıda verilmektedir.

Karagül ve Masca (2008), uluslararası sermaye hareketlerinin kriz etkilerinin önlenmesi için kurumsal önlemlerin önemini vurgulamakta ve ulusal bankacılık sisteminin asgari rezerv gerekliliklerinin düzenlenmesi, finansal sistemdeki aktörlerin işleyişlerinin şeffaflaştırılması, kurumsal yatırımcıların faaliyetleriyle ilgili düzenlemelerin yapılması, denetimin şeffaflaştırılması ve sıkılaştırılması, bankacılık ve vergilendirme sistemlerinin eşgüdümlü çalışabilmesi ve kısa dönemli sermaye girişlerinde zorunlu bir asgari mevduat dönemi şartı getirilmesini uluslararası sermaye hareketlerini kontrol etmeye yönelik önlemler olarak önermektedirler.

Kar ve Tatlısöz (2008) de siyasal ve kurumsal istikrarın doğrudan yabancı yatırımlar için önemini vurgulamakta, makroekonomik ve siyasal istikrarın hem yatırımı alacak olan gelişmekte olan ülkelerde, hem de dünyada doğrudan yabancı sermaye stokunun dörtte üçünü elinde bulunduran gelişmiş ülkelerde büyük önemi olduğunu bildirmektedirler. COVID-19 döneminde ekonomide yaşanan olumsuzluklarla birlikte, Türkiye'nin dış politika kaynaklı bazı sorunlar yaşaması da dış yatırımcıda bir "siyasi istikrarsızlık" algısı yaratarak ülke ekonomisine dolaylı yönden negatif etkiler yapmıştır. Temir (2020) de COVID-19 dönemindeki jeopolitik durumdan kaynaklı olumsuzlukların hâlihazırda "üçüz açık" sorununu çözmeye çalışan Türkiye ekonomisini, salgının sermaye piyasalarında yarattığı olumsuzluklarla birlikte daha da kırılan bir hale getirdiğini belirtmektedir.

Vergil ve Karaca (2010), özellikle kısa vadeli sermaye hareketliliğinin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkileri olduğunu ancak uzun dönemli sermaye hareketlerinin ve doğrudan yabancı yatırımların ise olumlu etkileri olduğunu bildirmektedir (Bal, Algan, Akça ve Fidangül, 2016). Türkiye'nin ekonomik gelişmesinde net doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının uzun vadede olumlu etkileri olduğunu belirtmektedir. Salgının yarattığı şok özellikle kısa vadeli çıkışları hızlandırmıştır. Akgiray (2020), COVID-19 salgınının dünyanın iktisadi tarihi boyunca eşi benzeri görülmemiş bir küresel çöküş riski taşıdığını belirterek, piyasalara beklenmeyen bir dışsal darbe indiren bu şok nedeniyle her ülkede ekonomik aktivitenin ani duruş noktasına geldiğini belirtmiştir.

Hıdıroğlu (2020), yabancı yatırımların finansal etkinlik ve verimlilik için kritik değere sahip olduğunu bu nedenle finans piyasasının yabancı yatırımcıların güvenlerini artıracak şekilde düzenlenmesi gerektiğini, bankacılık ve sermaye piyasalarında yabancı yatırımcılara sunulabilecek ürün ve hizmetlerin çeşitlendirilmesinin ve menkul kıymet borsalarında iyi düzenlenmiş tahvillerin yabancı yatırımcı için riskleri azaltacağı ve fırsatları çoğaltacağını, dolayısıyla bu şekilde derinleşen ve gelişen piyasaların yabancı yatırımların sürdürülebilirliğini sağlayacağını belirtmiştir. COVID-19 sürecinde ülkeler ellerindeki kaynakların çoğunu acil önlemler için kullandıklarından yeni yatırımlar için piyasalarda yeterli sermaye kalmamıştır. Kaldı ki, belirsizliklerin çok yüksek olduğu bir ortamda hem yerli hem de yabancı yatırımcılar risk alarak yatırım yapmak istememektedirler. Özellikle doğrudan yabancı yatırım yoluyla küresel ekonomideki etkilere çok açık olan yükselen ülke ekonomileri bu durumdan etkilenebilmektedir. Salgınla birlikte özellikle yükselen ekonomilere olan sermaye akımlarında bir ani duruş yaşandığı ve bunun kısa vadede düzelmeyeceği de bildirilmektedir (Brooks v.d., 2020). Bununla birlikte, salgın öncesinde yavaşlamakta olan yükselen ekonomiler piyasalarında yapılan spekülasyon hareketlerinin etkileri de salgın sürecinde iyice hissedilmiştir. Spekülasyon sıcak para hareketleri 1980'lerden bu yana hızlanan küreselleşme ile birlikte özellikle finansal sektörü olgunlaşmamış ekonomiler için önemli bir kriz riski oluşturmaktadır (Koç ve Aytekin 2018). Özer ve Kaba, (2020) finansal ekonomik krizler, küreselleşme ile beraber özellikle gelişmiş ülkelerden

gelişmekte olan ülkelere doğru yönelen uluslararası sermaye hareketliliklerinin spekülatif ataklarla yönlendirilmeden kaynaklandığını ve Türkiye’de de bunun etkilerinin görüldüğünü belirtmektedirler.

Yükselen ekonomilerde sermaye hareketliliğinin dışa açıklığı artırdığı (Ayaydın ve Baltacı, 2012) ve doğrudan yabancı yatırım ile büyümenin birbirlerini besleyebildiği (Işık, 2016) literatürde bildirilmektedir. Kılıç (2020)’da yeni sanayileşen ülkelerde portföy yatırımları ve DYY’ın ve gayrisafi sabit sermaye yatırımları ile birlikte ekonomik büyümeyi olumlu etkilediklerini bildirmektedir. Ancak, salgın sürecinde gelişen ülkelerde düşen tüketici talebi, yavaşlayan üretim ve dış ticaret nedeniyle önemli ekonomik daralma yaşanmıştır. Bu ekonomik daralmanın en önemli nedeni sosyal ve ekonomik hayatta yaşanan ani değişim olmuştur. Soylu (2020), COVID-19 sürecinin temel hizmetler dışındaki süreçleri durma noktasına getirdiğinin altını çizerek, Türkiye ekonomisinin uzun vadede yatırım fonksiyonunu yeniden tahsis etmesi gerektiğini belirtmektedir. Nitekim hastalığın bulaşıcılığına ve henüz tedavisinin olmadığına vurgu yapan (Kayabaşı, 2020), COVID-19’un piyasalara ve tüketici davranışlarına etkisi üzerine yaptığı araştırmasında iflasın eşiğine gelen ülkelerin ve alt üst olan piyasaların geleceğinin artık iyiden iyiye aşının bulunmasına ve en kısa zaman da aşılamanın başlanmasına bağlandığını belirtmiştir.

Finansal krizlerin değişik göstergeleri ve değişik yayılma yolları olabilmektedir (Çelik v.d., 2015), ancak ani duruşa yol açan bir krizin göstergeleri ampirik olarak “uluslararası sermaye girişinde şiddetli daralma” unsuru “net sermaye ve finansal hesap/GSYİH” oranında asgari %3’lük, “cari açıkta şiddetli daralma” unsuru ise “cari hesap dengesi/GSYİH” oranında asgari %5’lik düşme vuku bulması şeklinde tanımlanabilmektedir (Satur, 2010). Ani duruş sırasında uygulanan genişletici para ve maliye politikaları bir dereceye kadar etkili olabilmektedir ancak ekonominin makro pozisyonunun güçlü olması bu politikaların başarısı için önemli bir koşuldur (Varlık, 2006). Bu düşünceye paralel olarak COVID-19 salgını sırasında uygulanabilecek “helikopter para” benzeri genişletici politikaların enflasyonu tetikleyebileceği ve ancak arz yönlü olarak uygulandıklarında başarılı olabilecekleri de tartışılmaktadır (Eryüzlü, 2020). Ancak salgının getirdiği koşullar altında genişletici para politikalarının başarısı da önemli bir tartışma konusudur (Öztürk v.d., 2020). Bir diğer önemli nokta da bu gibi politikaların Ar-Ge ve karşılaştırmalı üstünlük alanlarına yönlendirilmesinin etkisinin daha fazla olabileceğidir (Yiğiteli ve Turan, 2018). Gürcün ve Cömertler (2020) Türkiye’nin 2001 krizinden sonra 2008 krizini yaşadığını ve bunun etkilerini silmeye çalışırken şimdi COVID-19 salgınının yarattığı krizle başa çıkmaya çalıştığını belirterek, krizin etkilerini silmede toplumun tüm kesimlerinin faaliyetlerinin önemli olduğunu ancak hükümet tarafından sağlanacak ekonomik desteklerin krizle başa çıkmada önemli araçlar olabileceğini belirtmektedirler.

2. Kavramsal çerçeve

2.1. Ani duruş

Uluslararası yatırımcılar, gelişmekte olan ülkelere sağladıkları fonları çeşitli sebeplerle çekmek istediklerinde, sermaye girişleri aniden ciddi bir sermaye çıkışına dönüşebilmekte, sermaye akımlarındaki bu keskin çıkış ise ani duruş olarak adlandırılmaktadır (Yiğiteli ve Turan 2018). Ani duruşlar dış kaynaklı bir şok ya da ülkeye has yapısal zayıflıklar tarafından tetiklene bilmektedir ve yabancı yatırımcıların (genellikle güven kaybı sebebiyle) yatırımlarını ülkeden çekmelerine bağlı olarak cari işlemler hesabında ortaya çıkan değişimler olarak kendilerini gösterebilmektedir (Kartallı, 2007). Eğer uluslararası yatırımcılar, söz konusu ekonomiye ilişkin değerlendirmelerine ya da uluslararası piyasalarda yaşanan gelişmelere bağlı olarak fonlarını geri çekmek isterlerse, önceden görülen sermaye girişleri aniden sermaye çıkışına dönüşebilmekte, bir başka deyişle sermaye akımlarında bir tersine dönüş yaşanabilmektedir (Varlık, 2007).

Ani duruşlar genellikle, uluslararası yatırımcıların belirli bir ülkeden fonlarını geri çekmelerine yol açan aşırı piyasa tepkisinin bir sonucudur (Varlık, 2011). Teknik olarak ani duruşlar, sermaye girişlerinin, önceki yıllardaki ortalamaların belirli sayıda standart sapma kadar altında düştüğü dönemlerdir (Eichengreen ve Gupta, 2016).

Ani duruşların hem finansal hem de reel anlamda etkileri vardır, ancak finansal etkileri öncelikli olarak görülmektedir. Ani duruş durumunda ülkelerin para birimleri değer kaybetmekte, döviz rezervleri azalmakta ve hisse senedi fiyatları düşmektedir. Bunları büyüme hızının birbirini izleyen üç aylık dönemler boyunca düşmesi, yatırımların azalması ve cari açığındaki bir azalma izler (Eichengreen ve Gupta, 2016). Büyümedeki bu duruşlar genellikle sermaye çıkışı sonrasında üretim için gerekli olan ara malı ve yatırım malı ithalatı için gerekli döviz miktarının azalması, ulusal paranın değer kaybetmesi sonucunda döviz üzerinden borçlananların iflas etmeleri ve yatırım için mevcut kredi arzının azalmasıyla birlikte ortaya çıkmaktadır (Togan ve Berument, 2011).

2.2. Tersine dönüş

Ödemeler dengesinde cari hesaplar ile mali hesaplar arasındaki yakın ilişkiden dolayı sermaye akışlarındaki ani duruşlar cari işlemler açığı ya da fazlasıyla yakından ilgilidir (Cavallo, 2019). Ani duruşlar sonrasında toplam talep ve toplam harcamalarda meydana gelen değişiklikler, cari açığı tersine dönüş ve reel döviz kurlarında bir artışa yol açabilmektedir. (Calvo, 1998). Böylece cari işlemler açığı hem döviz rezervlerindeki azalma yoluyla dövizin değerinin artması, hem de ulusal para birimindeki değer kaybı nedeniyle artan ihracat yoluyla daralabilmektedir.

Cari açığı tersine dönüş cari açığı GSYH'nın %4'ü kadar bir azalma olarak tanımlanabilir. Ülkeler genellikle bir ani duruş durumu sonrasında ani cari açık değişimlerinden kaçınmak için rezervlerini kullanmaktadırlar (Edwards, 2004). Ani sermaye giriş-çıkışlarının bir ülkenin rezervlerine olumsuz etkileri olabilmektedir. COVID-19 salgını sırasında tüm ülkelerde rezervler kullanılarak gerek ulusal paraların değerlerindeki düşüşü azaltmak gerek toplam talebi canlı tutmak amaçlı politikalar izlenmiştir. Ani çıkışlarda ulusal paranın değer kaybetmesinin önüne geçmek için alınan önlemler rezervlerin kullanımını artırabilmektedir (Efremidze v.d., 2019). Merkez bankaları döviz rezervlerini ne derece yüksek düzeyde kullanırsa cari açığı kısa sürede düzeltebilmek için gerekli olan politika yükü de o derece yüksek olmaktadır (Calvo ve Reinhart, 2000).

Tersine dönüşün olumlu olduğu kadar olumsuz sonuçları da görülebilmektedir. COVID-19 salgını sonucunda tüm yükselen ekonomi paraları dolar karşısında değer kaybetmekle birlikte ihracat artışı beklenen düzeylerde olmamış, tüketimin düşmesiyle ithalatta da düşüş yaşanmıştır. Bu durum, sermayenin kaçış baskısının salgın boyunca yüksek kalmasıyla daha kötü sonuçlar doğurabilecektir (Akinci v.d., 2020). Dış yatırım pozisyonunun kötüleşmesi sonucunda ortaya çıkan tersine dönüşleri takiben ekonomik büyüme istenilen düzeylerde olmayabilmektedir (de Mello v.d., 2011). Eğer cari açık yurtdışı yatırımlarla finanse ediliyorsa, ani duruş durumu daha da kötüleştirebilir ve para basımıyla açığın finanse edilmesi de ani duruş dönemlerinde zor olabilmektedir (Calvo, 1998).

3. Analiz

3.1. Uluslararası Sermaye Girişi ve Cari Açık Üzerindeki Etkileri

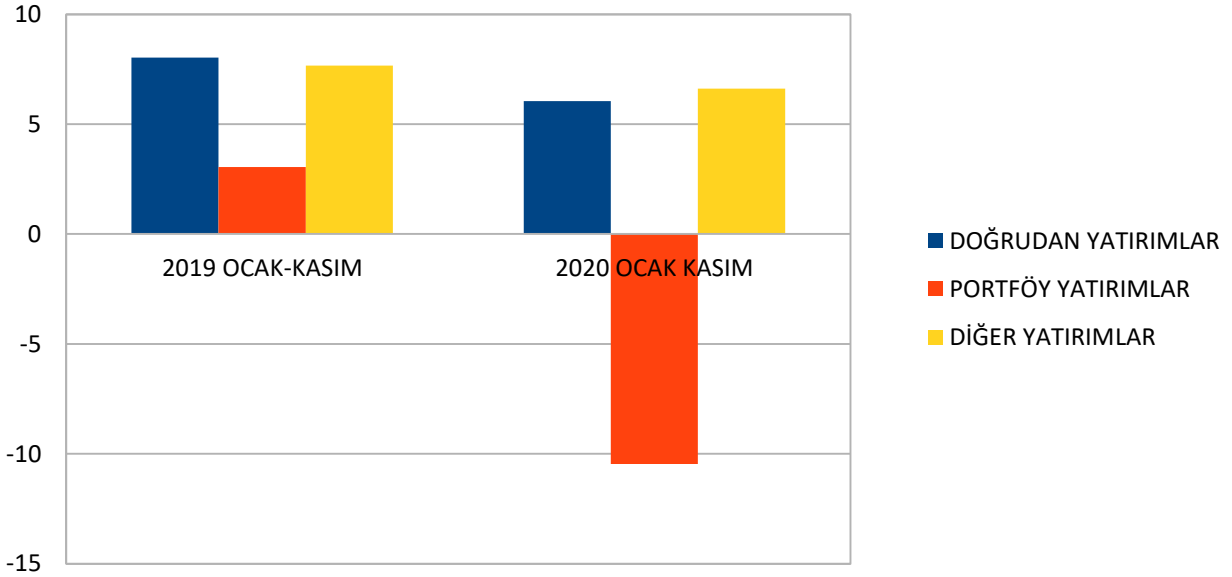
İktisat literatüründe *reversal* (tersine dönüş) olarak tanımlanan, uluslararası sermaye girişinde ani ve şiddetli bir düşme ile eşanlı olarak cari açığındaki görülen şiddetli bir daralmanın bir ani duruş krizine yol açtığı görülmektedir. 2019 yılının Aralık ayında Çin'de ortaya çıkan salgın hastalık tüm dünyaya yaklaşık bir yıldır etkisini göstermektedir. Bu nedenle COVID-19 salgınının 2019 yılı sonu itibariyle

ortaya çıkmasından dolayı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının 2020 yılı Kasım ayı ödemeler dengesi ile bir yıllık karşılaştırma yapılarak incelenmiştir.

Doğrudan yatırım, “yatırımcının yerleştiği olduğu ekonomi dışındaki bir ekonomide bir işletmenin yönetimini kontrol ettiği veya yönetiminde söz sahibi olduğu uzun vadeli bir yatırım şekli” olarak tanımlanmıştır. (TCMB, 2020). “Doğrudan Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu” yurt dışı yerleşiklerin yurt içindeki toplam doğrudan yatırımlarını gösteren bir göstergedir. Bu gösterge 2019 Ocak- Kasım ayları arasında ödemeler dengesi sermaye hesabında, 8.025 milyon dolar olarak gerçekleşmişken, 2020 Ocak-Kasım arası verileri ise 1.972 milyon dolarlık bir azalma ile 6.053 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (Şekil 1). Bu durum salgının getirdiği genel küresel düşüş ile uyumlu olup, yaklaşık %25’luk bir düşüşe işaret etmektedir.

2019 Ocak-Kasım ayları arasında ödemeler dengesi sermaye hesabında yurt dışı yerleşiklerin yurt içindeki yatırımları “Portföy Yatırımları: Net Yükümlülük Oluşumu” 3.052 milyon dolar iken, 2020 Ocak-Kasım arası verileri ise -10.460 milyon dolar olarak gerçekleşmiş ve 13.512 milyon dolarlık bir azalışla yaklaşık %420 oranında bir azalış gerçekleşmiştir. Bu durum uluslararası sermaye hareketliliğinde sıcak para olarak adlandırılan portföy yatırımlarında ülkeden salgın sürecinde sermaye çıkışı yaşandığını göstermektedir.

Şekil 1: Salgın Döneminde Uluslararası Sermaye Girişi (milyon ABD doları)

Kaynak: (T.C. Merkez Bankası verilerine göre yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Diğer yatırımlar, “doğrudan yatırım, portföy yatırımları, finansal türevler ve rezerv varlıklar dışında kalan diğer tüm finansal hareketler” (TCMB, 2020) olarak tanımlanmıştır. 2019 Ocak-Kasım ayları arasında ödemeler dengesi sermaye hesabında “Diğer Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu” incelendiğinde ise 7670 milyon dolar iken, 2020 Ocak-Kasım arası verileri ise 6.622 milyon dolar olarak gerçekleşmiş ve 1.972 milyon dolar bir azalış gerçekleşmiştir. Salgın sürecinde diğer yatırımlarda da bir azalma gerçekleştiği görülmektedir.

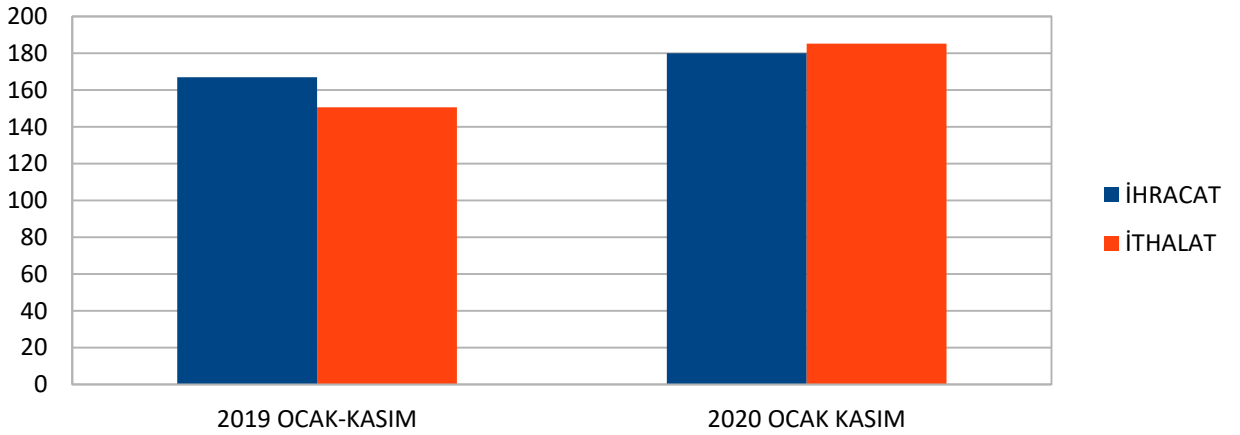
Sonuç olarak 2020 yılı sermaye hesabı Ocak-Kasım ayları arasında -32 milyon dolar olarak gerçekleşirken, 2019 yılının aynı aylarında ise 36 milyon dolar olarak gerçekleşerek sermaye

hesabında 68 milyon dolarlık bir açık oluşmuştur. Kısacası Türkiye'ye COVID-19 salgın sürecinde sermaye girişinde büyük bir azalma gerçekleşmiş ve ani duruş krizini oluşturan temel etken olan sermaye girişindeki ani azalma faktörü ortaya çok çıkmıştır.

Cari, Sermaye ve Finans Hesapları 2020 yılı Ocak-Kasım ayları arasında -32.621 milyon dolar olarak gerçekleşirken, bir önceki yılın Ocak-Kasım Ayna göre ise -10.597 milyon dolar olarak gerçekleşmiş ve 43.218 milyon dolar açık oluşmuştur.

2020 Ocak-Kasım ayları arasında ödemeler dengesi cari işlemler hesabında yer alan ihracat rakamları 150.650 milyon dolar iken, 2019 Ocak-Kasım arasında gerçekleşen ihracat 166.950 milyon dolar olarak gerçekleşmiş ve 16.300 milyon dolar bir azalış gerçekleşmiştir. 2020 Ocak-Kasım ayları ithalat rakamlarına bakıldığında ise 185.156 milyon dolar olarak gerçekleşirken 2019 Ocak-Kasım arasında ise 180.028 olarak gerçekleşmiş ve 5.126 milyon dolar ithalat azalması gerçekleşmiştir. Cari işlemler hesabı 2020 yılı Ocak-Kasım aylarında - 5.249 milyon dolar olarak gerçekleşirken 44.851 milyon dolarlık bir cari açık olduğu görülmüştür (Şekil 2). Bir ani duruş krizi durumunda cari açığa düşme meydana geleceği savunulmaktadır. COVID-19 sürecinde aksine Türkiye'de cari açık artmıştır. Bu bağlamda salgının neden olduğu şartlardan dolayı bazı hizmet sektörlerinde üretimin durma noktasına gelmesi nedeniyle sektörel bir “ani duruş” tan söz etmek olasıdır, ancak genele bakıldığında özellikle tüketicinin elektronik kanallardan sürmesi nedeniyle tam anlamıyla bir ani duruş olduğu söylenememektedir.

Şekil 2: Salgın Döneminde Dış Ticaret (milyon ABD doları)

Kaynak: (T.C. Merkez Bankası verilerine göre yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

3.2. Toplam Üretimde ve Büyüme Oranı Üzerindeki Etkileri

COVID-19 öncesinde küresel ekonomi belirgin bir şekilde yavaşlamaktayken, COVID-19'un etkileri ile birlikte tüm dünya hızlandırılmış bir şekilde tarihte eşi az görülür bir ekonomik durgunluğa girmiştir. Bazı araştırmacılara göre bu durgunluktan çıkışın uzun yıllar sürebileceğini ve istihdamın salgın öncesi seviyelerine ulaşmasının uzun bir sürede gerçekleşebileceğini ve artan yatırımcı hassasiyeti nedeniyle yeni ekonominin “alıştığımız” ekonomi olmayacağını ileri sürmektedirler (Gür v.d., 2020). COVID-19 salgını kapsamında alınan önlemler arasında, öncelik toplum sağlığı göz önünde bulundurulmak üzere sokağa çıkma yasakları uygulanmış, özel işletmelerde kapanmalar

yaşanmış, esnek çalışma ve uzaktan çalışma uygulamaları getirilmiştir. Alınan tedbirler kapsamında üretimde azalmalar yaşanmış birçok işyeri kapanmak zorunda kalmıştır. Aydoğuş (2020), tüm dünyada olduğu gibi COVID-19'un toplam talepte ve arzda ve finans sisteminde yarattığı etkilerin yakın gelecekte üretim, istihdam ve milli gelir üzerinde kötümser beklentiler yarattığını belirtmiştir. Salgının tüm dünyanın ekonomik entegrasyonunun çok yüksek bir düzeyde olduğu bir zamanda ortaya çıkması olumsuz etkilerinin küresel ekonomide yayılmasını hızlandırırken, konjonktürel olarak tüm dünyada faiz oranlarının oldukça düşük düzeyde olduğu bir dönemde ortaya çıkması faiz oranlarının ayarlanması olasılığını da düşürmüştür (Tunalı, 2020).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan dönemsel raporlara göre COVID-19 salgını öncesi 2019'un üçüncü ve son çeyreklerinde GSYH artış hızı bir önceki yılın aynı dönemlerine göre %0,9 artış göstermiş (TÜİK, 2021a) ve 2020 yılı için iyimser beklentiler gelişmesine neden olmuştur. Her iki çeyrekte de Türkiye'nin lokomotif sektörlerinden olan inşaat sektöründeki negatif büyüme oranları, finans ve hizmetler sektörünün pozitif katkılarını bir anlamda azaltmış ve genel olarak büyüme oranını etkilemiştir. Nitekim 2020'nin ilk çeyreğinde tüm sektörlerden gelen olumlu katkılarla birlikte GSYH %4,5'lik bir büyüme göstermiş ve Türkiye'nin büyüme yolundan sapmadığı yönündeki beklentiler karşılık bulmuştur. Ancak, COVID-19'un küresel salgın ilan edilmesiyle birlikte GSYH 2020 yılının ikinci çeyreğinde %9,9 azalmıştır. Bu çeyrekte sanayi sektörü çıktısı %16,5 azalmış, alınan önlemlerle birlikte yaşanan sosyal izolasyonun bir sonucu olarak tüm hizmet sektörlerinde %16,5 ile %25 arasında değişen daralmalar yaşanmıştır. Bu çeyrekte finans ve sigorta ve bilgi ve iletişim sektörlerinde artışlar yaşanmıştır. Nitekim, Koyuncu ve Meçik (2020) sanayi, perakende ticaret ve hizmetler ile imalat sektörlerinin olası şoklara en hızlı tepki veren sektörler olduğunu bildirmektedir. Elektronik kanallara ve hizmetlere olan artan talep bu sektörde %11'lik bir artışa neden olurken, diğer yandan salgınla ilgili finansal desteklerin artması, piyasada para miktarının ve belirsizlik ortamında artan işlemlerin finans ve sigorta sektöründeki yükselişin nedenleri olarak gösterilebilir. 2020 yılının üçüncü çeyreğinde normalleşme tedbirleri ile birlikte tüm hizmetler genel anlamda bir yükseliş göstermiş ve GSYH bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %6,7 artmıştır (TÜİK, 2021a). Sonuç olarak, tedbirler ve normalleşme ile birlikte büyüme oranlarında bir "rebound" etkisi görülmüştür, ancak belirsizliklerin devam etmesi ve olası ikinci ya da üçüncü dalga beklentileri tam anlamıyla eski büyüme yoluna bir dönüşün halen uzun vadede olası olabileceğine işaret etmektedir.

Türkiye üretim sektöründe hammadde, yarı mamul, makine-teçhizat ve enerji tedariki bakımından ithalata bağımlı bir ülke olması nedeniyle, uluslararası sermaye giriş ve çıkışlarında ve ihracatta oluşan azalma nedeniyle cari açıkta meydana gelen ani düşme üretim şoklarına yol açmıştır. Uluslararası sermaye giriş ve çıkışları ve cari açıkta yaşanan ani düşüşler ekonomide bir daralmaya ve ekonomik faaliyetlerde ise bir resesyona yol açmaktadır. Aralık 2020 başında yayınlanan üçüncü çeyrek büyüme oranları iyimser olmakla birlikte, 2020 yazında uygulanan ilk normalleşme açılımının etkileri olduğu açıktır. Bu çeyrekte GSYH %6,7 oranında büyümüştür ancak hizmetler sektörünün tekrar sektöre uğrayacağı kış ve ilkbahardan sonra 2021 yılının ortalarında büyüme etkileri sağlıklı bir şekilde analiz edilebilecektir.

Diğer yandan, genel olarak salgın etkisiyle tüm dünyada ekonomilerin daralma yoluna girdiği açıktır. Aşılmanın bulunması ve tedbirlerin olumlu etkilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte bağımsızlığın artması ve küresel ekonominin tekrar büyüme yoluna girmesi yönünde olumlu beklentiler vardır. Türkiye açısından önemli olan nokta bu geri dönüşün nasıl bir yol izleyeceğidir. Temel analiz olarak beklenen uzun vade büyüme trendi ile gerçek büyümenin zamanda izlediği kırılma ve kırılmadan sonra tekrar uzun vadedeki trende nasıl döndüğüne bakılmaktadır. V şeklindeki bir geri dönüş durumunda ani

bir daralmayı sonrasında gelen ve ekonomiyi tekrar uzun vadeli büyüme yoluna döndüren bir genişleme izler. U şeklindeki geri dönüşte ise uzun vadeli trende geri dönüş daha uzun bir sürede olmakta ve “süresiz olarak kaybedilen belirli bir çıktı miktarı” olabilmektedir (Sümer, 2020; Arslan ve Bayar, 2020). L şeklindeki geri dönüş en kötü senaryo olarak tanımlanmaktadır çünkü ekonominin büyüme yolu ile uzun vade trendi arasındaki mesafe açılmakta ve üretimdeki azalma hızlanmakta, kısacası ani daralma ya da şok, ekonomide “kalıcı bir yapısal hasar” bırakmaktadır (Sümer, 2020). W şeklindeki geri dönüşte ise ilk ani daraldan sonra bir geri dönüş yaşanırken, tekrar ani bir düşüş yaşanmakta ve sonrasında tekrar V tipi bir yükselişle ekonomi büyüme yoluna geri dönmektedir. COVID-19 krizi döneminde uygulanan ekonomik politikalar net bir şekilde bir U ya da L tipi yörüngeden kaçınmayı amaçlamaktadır (Sümer, 2020), ancak salgında ikinci veya daha fazla dalgaların yaşanması ihtimali W tipi bir geri dönüş olasılığını daha güçlü kılmaktadır (Arslan ve Bayar, 2020).

3.3. Aktif Varlık (Bono, Tahvil Ve Hisse Senedi) Fiyatları Üzerindeki Etkileri

Borsalarda COVID-19 salgınının etkileri kısa vadede ölüm sayıları ile birlikte hareket eden düşüşlerle görülmektedir (Zeren ve Hızarcı, 2020). Bunun yanı sıra özellikle tekstil ve turizm sektörlerinde yüksek ve anormal negatif getiriler görülürken, ticaret sektöründe ise yüksek pozitif anormal getiriler görüldüğü bildirilmektedir (Kılıç, 2020), ki bu durum yukarıda belirtilen cari açığı artıran artışla birlikte anlamlı olmaktadır. 2020 Ocak-Kasım ayları arasında ödemeler dengesi sermaye hesabında “Hisse Senetleri satışı” 5.803 milyon dolar olarak gerçekleşirken, bir önceki yılın Ocak-Kasım aylarına göre veriler 62 milyon dolar olup 67.803 milyon dolar bir azalış gerçekleşmiştir. Yine, 2020 Ocak-Kasım ayları arasında ödemeler dengesi sermaye hesabında “Borç Senetleri satışı” 6.547 milyon dolar olurken, bir önceki yılın Ocak-Kasım aylarına göre verileri 1.313 milyon dolar olup 7.860 milyon dolar bir azalış söz konusu olmuştur. Tayar v.d.(2020), salgının Borsa İstanbul (BİST) sektörel endeksleri üzerinde öncül etkilerini araştırdıkları çalışmalarında, pozitif tepki veren tek sektör endeksinin ticaret sektörü olduğunu bildirmektedir.

COVID-19 salgını sürecinde uluslararası sermaye ve fonların hisselerini satarak Türkiye’den yatırımlarını çekmeleri döviz rezervlerinin erimesine yol açmış bunun neticesinde Türk Lirası Dolar ve Euro karşısında değer kaybetmiştir. Nitekim, Eroğlu (2020) da 2018 yılından bu yana spekülasyon para giriş-çıkışlarının Türkiye ekonomisine yatırım riskini artırdığını ve Türkiye’nin tam bu krizle mücadele halindeyken saldırı sürecine girmesinin olumsuz etkileri olduğunu belirtmektedir. Uluslararası sermaye girişinde azalma ve çıkışında yaşanan artışlar aktif fiyatlarında da bir çöküşe yol açmıştır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası resmi rezerv varlıklarının ve döviz rezervlerinin, COVID-19 salgınının yaşandığı 2020 yılında bir önceki yıla göre göstermiş olduğu düşüş eğilimi portföy yatırımlarının (hisse senedi, bono ve tahvil) yabancıların net alımlarında çıkışlar yaşandığını göstermektedir. Hisse senedi piyasasında yaşanan *hedging* maliyetleri artışı döviz piyasasındaki olumsuz hareketlerle birleşerek uluslararası yatırımcılar için piyasa risklerini artırmıştır (Akhtaruzzaman v.d., 2021). Sonuç olarak, finansal piyasalarda faaliyet gösteren aktörler, salgının yarattığı belirsizlik ortamında paralarını elde tutma ya da “güvenli limanlara” (*gelişmiş ülke piyasalarına*, Özatay ve Sak, 2020) yatırmayı tercih etmektedirler. Diğer yandan, salgının getirdiği koşullar finansal piyasaların dijitalleşmesini de hızlandırmış, kripto paralar ve merkezizetsiz finans platformları gibi yeni araçlara olan yatırımcı ve girişimci talepleri de artmaya başlamıştır (Derindağ ve Altay, 2020, Hıdıroğlu, 2020).

COVID-19 salgını sürecinde kısıtlamalar ve tüketici tercihlerinin değişmesi doğrultusunda ticarete konu mallarda ve ticarete konu olmayan mallarda fiyat düşüşleri yaşandığı görülmüştür. Ticarete konu

olan mallarda yaşanan iç fiyatlardaki düşüş bu malları ihracata yönelterek bunların yurtiçi arzlarında bir daralma meydana getirir. Böylece ticarete konu malların fiyatlarında şiddetli bir düşmenin önüne geçilmektedir. Ancak yurtiçi arzlarında yaşanan daralmalar nedeniyle ticaret edilemez mallarda ihracat söz konusu olmaması nedeniyle bu mallarda yurtiçi arzlarında da bir daralma söz konusu olmamaktadır. Bu nedenle uluslararası sermayenin girişinde azalma ve çıkışında yaşanan artışlar ticaret edilemez malların fiyatlarına oranında bir düşüş de meydana getirmektedir.

Küreselleşmenin de bir sonucu olarak uluslararası sermaye hareketliliği piyasalar arasındaki etkileşimi hızlandırmakta ve bunun sonucunda da piyasaların oynaklığı artmaktadır. Yatırımcılara farklı tasarruf ve yatırım fırsatları sunan borsa beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan COVID-19 salgını gibi toplumsal ve ekonomik olumsuzluklarda öncelikli tepki veren piyasalardır. Özellikle Türkiye gibi dış finansmana ihtiyaç duyan ve dış açığı fazla olan kırılgan ekonomilerin borsalarında beklenmedik olaylara karşı daha hızlı tepki gösteren bir finansal yapı mevcuttur. COVID-19 salgını sürecinde dünyanın en büyük borsalarında dahi düşüşler yaşanmıştır. COVID-19 salgınının Borsa İstanbul üzerinde sektörel bazda bir etki gösterdiği görülmektedir. Salgın başlangıcında BIST 100 endeksinde anormal sektörel getiriler durumu söz konusuysen, salgından kaynaklanan oynaklık ile birlikte genellikle olumsuz etkiler görülmüştür (Ölmez ve Ekinci, 2021). Contuk (2021) salgının kısa vadede endeksi negatif etkilediğini, uzun vadede ise pozitif bir etkilenme olduğunu ve bu pozitif etkilenmenin faizlerdeki azalış, ekonomik önlem paketleri ve sağlık önlemlerinin bir sonucu olabileceğini belirtmiştir. Peker ve Demirhan'ın (2020) COVID-19'UN Borsa İstanbul üzerindeki etkilerini araştırmak üzere yaptıkları çalışmalarında bu etkinin sektörel bazda farklılık gösterdiğini, bu farklılığın ise sektörlerin küresel bağlantıları, teknoloji düzeyi ile mal ve insan hareketliliği ilişkisine göre değiştiği sonucuna ulaşımlardır. Seyahat yasakları ve ülkeler arası hareketliliğin kısıtlanması nedeniyle turizm ve tekstil endekslerinde sert düşüşler yaşanırken marketlere ve gıda alışverişine olan talep artışı ise ticaret endeksinin artmasına yol açmıştır. Ayrıca bazı sektörler ile COVID-19 rakamları arasında asimetric bir ilişkiden de söz etmek mümkündür. Özdemir (2020) hizmet ve sınaî sektörlerde vaka ve vefat sayılarının dönemsal olarak pozitif ve negatif şoklara yol açtığını, ancak teknoloji sektöründe pozitif ve mali sektörde ise negatif şoklara neden olduğunu bildirmektedir. Ayrıca, arz yönlü daralmaların yanı sıra, yatırımcıların belirsizlik dönemlerinde yatırımdan ziyade tasarruf ve likidite düşüncesiyle hareket etmelerinin de borsada işleme giren hisse fiyatlarında dalgalanmalara yol açtığının göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Gülhan, 2020).

2020 yılı Borsa İstanbul'da piyasalarda dalgalı bir seyir görülmekle birlikte yılın son aylarında yıllık getiri oranı pozitif oranda artış göstermiş ve salgının gölgesinde en iyi getiriye sağlayan piyasa olmuştur. Koronavirüsün tüm dünyada hızla yayılmasının da etkisiyle ayı piyasasına giren Borsa İstanbul, aşı haberleri ve TCMB Başkanı ile Hazine ve Maliye Bakanlığı'nda gerçekleştirilen görev değişiklikleriyle de ekonomide yeni dönem vurgusu yapılarak piyasalara güven verilmesi Ocak 2021 yılı itibariyle ciddi bir yükselişe boğa piyasası görünümüne girmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu 2021 yılı Ocak ayında en yüksek reel getirinin BIST 100 endeksinde gerçekleştiğini açıklamıştır (TÜİK, 2021b).

Tablo 1: *Küresel Salgın Döneminde Borsa İstanbul Kapanış Puanları*

31 OCAK 2020	119,140.08
29 ŞUBAT 2020	105,993.65
31 MART 2020	89,643.71
30 NİSAN 2020	101,110.11
29 MAYIS 2020	105,520.47

30 HAZİRAN 2020	116,524.78
30 TEMMUZ 2020	1,126.90
31 AĞUSTOS 2020	1,078.61
30 EYLÜL 2020	1,145.24
30 EKİM 2020	1,112.37
30 KASIM 2020	1,283.58
31 ARALIK 2020	1,476.72
29 OCAK 2021	1,473.45

Kaynak: (Borsa İstanbul kapanış verilerine göre yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

2020 Ocak-2021 Ocak arasında her ayın son iş günü BIST 100 Endeksi kapanış değeri baz alınarak hazırlanan tabloda da görüldüğü üzere (Tablo 1), koronavirüsün görülmeye başladığı 2020 yılı Mart ayı bir önceki aya göre düşüşe geçen BIST 100 endeksi ayı piyasası görünümü seyrederek düşüşe geçmiş ve bazı aylarda dalgalı bir seyir izlerken, Kasım ayı itibariyle boğa piyasası görünümüne girerek yükselişe geçmiştir. Bu yükselişte politika alanındaki değişimlerin etkisi olduğu gibi, Türk Lirasının değer kaybetmesi neticesinde BIST hisselerinin döviz olarak ucuzlamasının da etkisi bulunmaktadır (İlhan ve Akdeniz, 2020).

4. Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de, ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 ve ilk ölümün gerçekleştiği 17 Mart 2020’den bu yana 2 milyon 380 bin 665 COVID-19 vakası ve 16 Ocak 2021 tarihi itibariyle 23.832 can kaybı yaşanmıştır. Salgının yayılımını önlemek amacıyla yurtiçi ve ülkeler arasında insan ve mal hareketliliğine getirilen kısıtlamalar turizm gibi tüketiciye yerinde sunulan hizmetler başta olmak üzere, hizmetler sektörüne büyük bir darbe vurmuştur. Ayrıca, başta tıbbi malzemeler ve tarımsal ürünler ve yiyecek maddeleri üzerine uygulanan ihraç kontrolleri uluslararası ticareti sekteye uğratmış, işten çıkarmalar ve uzaktan çalışma gibi faktörlerin de etkisiyle oluşan yüksek belirsizlik karşısında tüm dünyada tüketim azalmış, ekonomiler durgunluğa girmiştir.

Türkiye gibi tasarruf açığı yaşayan ülkeler ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinde yeni yatırımlar için dış finansmana ihtiyaç duymaktadır. Uluslararası sermayeler ise ülkeye uzun vadeli olarak doğrudan yabancı yatırım ve kısa vadeli olarak giriş yapan portföy yatırımları ile gerçekleşmektedir. Uzun vadeli olarak gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımlar girdikleri ülkelerde istihdam artışına ve içsel ekonomilere olumlu etkiler yaparken, teknoloji edinimini kolaylaştırmak gibi olumlu katkılarda bulunarak, üretimin artmasına, pazarlama olanaklarına ve işsizliğin azalmasına katkı sağlarken ülke ekonomisinin kalkınmasında önemli rol oynamaktadır. Kısa vadeli olarak gerçekleşen portföy yatırımları ise ülkedeki faiz-kur arbitrajından yararlanmak üzere ülkeye giriş yaparken, ülkede gerçekleşen ani bir dalgalanmayla ülkeyi terk etmeleri ise ani duruş (*sudden stop*) krizine neden olabilmektedir. Türkiye’de uluslararası sermaye girişinde yaşanan önemli bir düşüş ve çıkışında yaşanan artışla toplam üretimde daralma, reel gelir ve istihdamda büyük bir düşme yaşanmıştır. Ülke de yaşanan döviz çıkışlarıyla birlikte Türk Lirası büyük değer kaybına uğramıştır. Türkiye’de yükselen kur riskiyle Türk Lirasının değer kaybını önlemek amacıyla yapılan faiz artırımları kısa vadeli sıcak paranın Kasım ayı itibariyle ülkemize girişini arttırmış, kısa zamanda yüksek kar yapma

güdüsüyle işlem yapan spekülörlerin ilgisini artırarak geçici bir süreyle ödemeler bilançosundaki dengelerin sağlanmasında pozitif bir etki yaratmıştır.

Türkiye ekonomisinin COVID-19 salgınıyla birlikte kırılabilirliği artmıştır. Örneğin, 2020 Ocak-Kasım döneminde uygulanan destek politikalarıyla kredi hacmi yaklaşık 693 milyar TL genişlemiştir. Sermaye akımlarının herhangi bir şokla kesilmediği durumlarda kredi büyümesinin sınırlı tutulması, hem fiyat istikrarı hem de finansal istikrar için faizlerden daha etkili bir politika aracı olabilmektedir, ancak Türkiye gibi cari açığın yüksek seyrettiği ülkelerde bu derece yüksek kredi kullanımı cari açık kaynaklı ani duruş riskini artırmaktadır (Kara v.d., 2013). Ayrıca, salgın sürecinde kamu bütçesi harcamalarının artması, bütçe gelirlerinin azalması ve TL'nin değer kaybetmesi kamu net borç stokunun GSYH'ya olan oranını artırmıştır (Adıgüzel, 2020). 2020'nin üçüncü ve dördüncü çeyreklerinde kamu net borç stoku/GSYH oranı sırasıyla %20,5 v3 %19,8 olarak gerçekleşmiş ve kamu net borcu 2020 yılı başında 700 milyar TL iken, 2020 üçüncü çeyreği sonunda 941,1 milyar TL olarak gerçekleşmiştir (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2021). İç ve dış borcun artmasının yanı sıra, cari açığın uzun süre devam etmesi ve salgın sürecinde de sürmesi, döviz rezervlerindeki azalma ve yatırımcı güveninin azalması da kırılabilirliği artırmaktadır.

Ani duruş krizi sonuçları arasında yer alan üretimin ve tüketimin azalması fiyatlar da düşümlere yol açmış, bu da sanayi sektöründe olumsuz sonuçlara neden olmuştur. Sosyal, kültürel, ekonomik, politik ve toplumsal olaylara karşı çok hızlı tepki veren borsa, salgın sürecinde yaşanan oynaklıklar artmış ve COVID-19 salgınıyla BIST 100'de önemli sert düşümler yaşanmıştır. Ani duruş krizinin yarattığı ekonomik durgunluk, aktif fiyatlarda azalma ve Türk Lirasının ABD doları karşısında yaşadığı değer kaybı bu krizin yaşandığını göstermektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin döviz rezervlerinden fazla olan dış borçlarının ve enerjide dışa bağımlılığının da dövizde yaşanan krizin nedenleri olabileceği belirtilmektedir (Kızıl ve Akman, 2020).

Ani duruş krizleri tanımsal olarak uluslararası sermaye girişindeki ani durma ve çıkışındaki ani artışla birlikte meydana gelmekte ve tanımsal olarak kısa sürmekte, ancak orta vadede ekonomi üzerinde ciddi etkilere sahip olabilmektedirler (Claessens ve Köse, 2013). Salgın ile ortaya çıkan ekonomik duraksama piyasa güçlerinden ziyade salgının yarattığı koşullardan dolayı politika uygulayıcıların kararlarıyla "ekonominin aniden durdurulması" (BIS, 2020) olarak görülebilir. Göstergelerin analizi sonucunda elde ettiğimiz bulgular COVID-19 salgını sonucunda Türkiye'de oluşan durumun tam anlamıyla bir ani duruş krizi olarak tanımlanamayabileceğini, ancak bazı sektörlerde (başta turizm olmak üzere hizmet sektörleri) sektörel bazda bir "ani duruş" durumu olarak görülebileceğini ortaya koymuştur. Yine de, COVID-19'un yarattığı etkiler tam anlamıyla orta vadede görülebilecek ve ölçülebilecektir. Orta ve uzun vadede özellikle salgın tedbirlerinden çıkış sürecinde olan gelişmekte olan ev yükselen ülke ekonomilerinde ortaya çıkması muhtemel bir etki de uluslararası fon kaynaklarına (IMF, Dünya Bankası gibi) olan bağımlılığın artmasıdır (Sümer, 2020).

Diğer yandan, alınan önlemler neticesinde, COVID-19 krizinin meydana getirdiği ekonomik durgunluk hükümet politikalarıyla canlandırılmaya çalışılmış Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının faiz artırımı kararlarıyla birlikte ülkeye sermaye girişlerinde son aylarda yukarı yönlü bir artış yaşanmıştır. Türkiye ekonomisi kur artışları sonucunda enflasyonda yukarı yönlü bir hareket gerçekleşmiş, bunun sonucunda ise zorunluluk oluşturan faiz artırımları sarmalının içerisine girilmiştir. Ancak ülkede faiz artırımı geçici bir çözüm sağlamakla birlikte yapısal çözümler uygulanmaya konmadığı sürece ekonomi dalgalanmalara maruz kalacak bu da yabancı yatırımcı tarafından risk olarak görülecek ve Türkiye yatırım yapılabilecek ülke olarak görülmeyecektir. Özellikle doğrudan yabancı yatırımcı için öncelikle finansal güven ortamı oluşturulmalı, bankaların güvenilirliği artırılmalı, hukuki alanda reformlar düzenlenmelidir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Nermin GÜNEY'in makaleye katkısı %51 (Araştırma Fikri, Türkçe Literatür Taraması, Veri Tabanları Taraması, Yazım), Sertaç HOPOĞLU'nun makaleye katkısı %49 (Yabancı Literatür Taraması, Türkçe Literatür Taraması, Yazım, Kontrol) olmuştur.

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest) : Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, M. (2020). “COVID-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*, 19 (37-Özel Ek):191-221.
- Akçiray, V. (2020). “Küresel Piyasaların COVID-19 Sınavı”, <https://haberler.boun.edu.tr/tr/haber/kuresel-piyasalarin-covid-19-sinavi-i>. (Erişim Tarihi: 11.12.2020).
- Akhtaruzzaman, M., Boubaker, S. & Sensoy, A. (2021). “Financial Contagion during COVID–19 Crisis”, *Finance Research Letters*, Volume 38, 101604, <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101604>. (Erişim Tarihi: 26.01.2021)
- Akinci, O., Benigno, G. & Queralto, A. (2020). “Modeling the Global Effects of the COVID-19 Sudden Stop in Capital Flows”, *Federal Reserve Bank of New York*, <https://libertystreeteconomics.newyorkfed.org/2020/05/modeling-the-global-effects-of-the-covid-19-sudden-stop-in-capital-flows.html>, (Erişim Tarihi: 24.02.2021).
- Annamalah, S. & Paraman, P. (2020). “The Ramification of COVID-19 on the Malaysian Economy (December 6, 2020)”. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3743493>. (Erişim Tarihi: 27 Aralık 2020).
- Arslan, İ. & Bayar, İ. (2020). “Covid-19 Salgını, Ekonomik Etkileri ve Küresel Ekonominin Geleceği”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(COVID-19 Özel Sayısı): 87-104. DOI: 10.21547/jss.773356
- Ayaydın, H. & Baltacı, N. (2012). “Finansal Açıklık, Sermaye Hareketliliği, Tasarruf ve Yatırım İlişkisi: BRICS Ülkeleri Örneği”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (2): 51-74 .
- Aydoğuş O. (2020). “Salgın ve Ekonomik Kriz”, *İktisat ve Toplum Dergisi*, 10(114): 11-16.
- Bal, H., Algan, N., Akça, E. & Fidangül, D. (2016). “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve İktisadi Gelişme: Türkiye Örneği”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (1): 1-16.
- BIS (2020). “A Global Sudden Stop”. *BIS Annual Economic Report*, 30 June 2020. <https://www.bis.org/publ/arpdf/ar2020e1.pdf>. (Erişim Tarihi: 02.01.2021).
- Brooks, R., Ribakova, E., Lanau, S., Fortun, J. & Hilgenstock, B. (2020). “Sudden Stop in Emerging Markets”, *IIF Capital Flows Report*, April 9, 2020. https://www.iif.com/Portals/0/Files/content/2_IIF2020_April_CFR.pdf. (Erişim Tarihi: 04.01.2021).
- Cavallo, E.A. (2019). “International Capital Flow Reversals”, *IDB Working Paper Series N° IDB-WP-1040*, https://publications.iadb.org/publications/english/document/International_Capital_Flow_Reversals__en.pdf. (Erişim Tarihi: 10.01.2021).
- Calvo, G.A. (1998). “Capital Flows and Capital-Market Crises: The Simple Economics of Sudden Stops”. *Journal of Applied Economics*, 1: 35-54.

- Calvo, G.A. & Reinhart, C.M. (2000), “When Capital Inflows Come to a Sudden Stop: Consequences and Policy Options”, (in Peter Kenen and Alexandre Swoboda, eds. *Reforming the International Monetary and Financial System*), 175-201, Washington DC: International Monetary Fund.
- Claessens, S. & Köse, M.A. (2013). “Financial Crises: Review and Evidence”. *Central Bank Review*, 13: 1-23.
- Contuk, F.Y. (2021). “Covid -19’un Borsa İstanbul Üzerindeki Etkisi: Bir ARDL Sınır Testi Modeli”. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 89: 201-112.
- Çelik, İ.E., Uslu, K. & Hodzhaniyazov, M. (2015). “Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Finansal Krizlere ve Bankalara Etkileri”. *International Conference on Eurasian Economies*, Kazan, Russia, 9-11 September, 2015, 558-566.
- De Mello, L., Padoan, P.C. & Rousova, L. (2011). “The Growth Effects of Current Account Reversals: The Role of Macroeconomic Policies”, *OECD Economics Department Working Papers Series*, No. 871, 30 May 2011, <https://dx.doi.org/10.1787/5kgb1mftj6s3-en>. (Erişim Tarihi: 10.01.2021)
- Derindağ, Ö. F. & Altay, H., (2020). “Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bağlamında COVID-19 Pandemisi: Küresel ve Ulusal Öngörüler”. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Ekim-Ek Sayı):145-168.
- Edwards, S. (2004). “Financial Openness, Sudden Stops, and Current-Account Reversals”, *The American Economic Review*, 94(2): 59-64
- Efremidze, L., Sula, O. & Willett, T. (2019). “Capital Flow Reversals, Sudden Stops, and International Reserve Adequacy: Further Evidence From the Global Financial Crisis”. *International Journal of Financial Research*, 10(1): 52-67.
- Eichengreen, B. & Gupta, P. (2016). “Managing Sudden Stops”. *Policy Research Working Paper 7639*. Washington, DC, United States: World Bank. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/877591468186563349/pdf/WPS7639.pdf>. (Erişim Tarihi: 07.01.2021).
- Eroğlu, E. (2020). “Covid-19’un Ekonomik Etkilerinin ve Pandemiyle Mücadele Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi”, *International Journal of Public Finance*, 5(2): 211-236.
- Eryüzlü, H. (2020). “COVID-19 Ekonomik Etkileri ve Tedbirler: Türkiye’de “Helikopter Para” Uygulaması”. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3 (1): 10-19. DOI: 10.46737/emid.745621
- Farzanegan, M.R., Feizi, M. & Gholipour, H.F. (2020). “Globalization and Outbreak of COVID-19: An Empirical Analysis”, *MAGKS Joint Discussion Paper Series in Economics*, No. 18-2020. https://www.unimarburg.de/fb02/makro/forschung/magkspapers/paper_2020/182020_farzanegan.pdf. (Erişim Tarihi: 10.01.2021).
- Gruszczynski, L. (2020). “The COVID-19 Salgını and International Trade: Temporary Turbulence or Paradigm Shift?”. *European Journal of Risk Regulation*, 11(2): 337-342. doi:10.1017/err.2020.29.
- Gülhan, Ü. (2020). “Covid-19 Pandemisine BIST 100 Reaksiyonu: Ekonometrik Bir Analiz”. *Turkish Studies*, 15(4): 497-509. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44122>.

- Gür, N., Tathyer, M. & Dilek, Ş. (2020). “Ekonominin Koronavirüsle Mücadelesi”, *SETA Araştırma Raporu*, SETA Yayınları, 163. <https://setav.org/assets/uploads/2020/06/R163.pdf>. (Erişim Tarihi: 29.12.2020).
- Gürcün, D & Cömertler, N. (2020). “Türkiye’nin 2008 Küresel Ekonomik Krizi ve Kovid-19 Kriziyle Mücadelesi”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8: 305-316. DOI: 10.18506/anemon.762369
- Hıdıroğlu, D. (2020). “COVID-19 Salgın Krizinde Etkin Bir Finansal Ortam Sağlama ve Yabancı Yatırım Projelerinin Teşviki: Kitle Fonlaması Uygulamaları”. *Social Sciences Research Journal*, 9(3): 209-216.
- Işık, C. (2016). “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımıyla Türkiye Örneği”. *Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (1): 1-11.
- İlhan, A. & Akdeniz, C. (2020). “The Impact of Macroeconomic Variables on the Stock Market in the Time Of COVID-19: The Case Of Turkey”, *Journal of Research in Economics, Politics & Finance*, 5(3): 893-912.
- Kar, M. & Tatlısöz F. (2008). “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi”. *KMU İİBF Dergisi*, 10(14): 1-23.
- Kara, H., Küçük, H., Tiryaki, S.T. & Yüksel, C. (2013). “Türkiye İçin Makul Kredi Büyüme Oranı Ne Olmalı?”, *TCMB Ekonomi Notları*, Sayı: 2013-3, 29 Ocak 2013.
- Karagül M. & Masca M. (2008). “Uluslararası Sermaye Hareketleri, Kriz Etkisi ve Muhtemel Önlemler, Uluslararası Sermaye Hareketleri Ve Gelişmekte Olan Piyasalar”. *Uluslararası Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF, ss.341-361. Bandırma.
- Kartallı, F.Y. (2007). *Sermaye Hareketlerinde Ani Duruşlar Ve Sermaye Kontrolleri: Türkiye Ne Zaman Kontrol Uygulanmalıdır?*, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Kılıç, M. (2020). “Portföy Yatırımları ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Yeni Sanayileşen Ülkeler Örneği”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(8): 45-55.
- Kılıç, Y. (2020). “Borsa İstanbul’da COVID-19 (Koronavirüs) Etkisi”. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(1): 66–77.
- Kızıl, C. & Akman, V. H. (2020). “Merkez Bankaları ve COVID-19’a Finansal Yanıtlar”. *3rd International New York Conference on Evolving Trends in Interdisciplinary Research & Practices*, November 13-15, 2020, New York: Manhattan, ss. 290-295.
- Koç Aytekin, G. (2018). “Uluslararası Sermaye Hareketleri Kapsamında Sıcak Para Akımlarının Ekonomik Etkileri ve Spekülasyon”. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4 (7): 184-207.
- Koyuncu, T. & Meçik, O. (2020). “COVID-19 Pandemisinin Türkiye’de Ekonomik Büyüme Sektör-Spesifik Etkileri: VAR Analizi”. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(4): 112-131. DOI: 10.11611/yead.793257

- OECD (2020). “Foreign Direct Investment Flows in the Time of COVID-19”. 4 May 2020, Erişim: <http://www.oecd.org/coronavirus/en/>. (Erişim Tarihi: 07.01.2021).
- Ölmez, U. & Ekinci, A.A. (2021). “Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Hisse Senedi Piyasasına Etkisi: BIST 100 Örneği”. *Journal of Research in Economics, Politics & Finance*, 5: 225-239.
- Özatat, F. & Sak, G. (2020). “COVID-19 Salgını Bir Değil, Bir Kaç Çeyrek Sürerse Ne Olur?” https://www.tepav.org.tr/upload/files/15868374273.COVID_19_Salgini_Bir_Degil__Bir_Kac__Ceyrek_Surerse_Ne_Olur.pdf, (Erişim Tarihi: 24.01.2021).
- Özdemir, L. (2020). “COVID-19 Pandemisinin BİST Sektör Endeksleri Üzerine Asimetrik Etkisi”. *Finans, Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3): 546-556.
- Özer, M.H. & Kaba G. (2020). “Türkiye’de 2000-2001 Finansal Krizlerinde Uluslararası Sermaye Hareketliliğinin Rolü”. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(19): 1-17.
- Öztürk, O, Kanuşağı, İ. ve Özcan, C . (2020). COVID-19 Sürecinde Türkiye’de Uygulanan Para Politikalarının Etkileri. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5 (2) , 70-89.
- Peker, Y. & Demirhan, E. (2020). “COVID-19 Küresel Salgınının Borsa İstanbul’daki Sektörel Etkileri”. *TEPAV Değerlendirme Notu*, Nisan 2020, N202012. <https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/10114>, (Erişim Tarihi: 11.01. 2021).
- Rasul, I. (2020). “The Economics of Viral Outbreaks”. *AEA Papers and Proceedings*, 110: 265-68. DOI: 10.1257/pandp.20201016
- Samur, C. (2010). “Bir Finansal Kriz Türü Olarak SS Krizi ve 1980 Sonrasında SS Krizi Tecrübeleri”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 60(2): 83-133.
- Soylu, Ö. B. (2020). “Türkiye Ekonomisinde COVID-19 ’un Sektörel Etkileri”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5): 169-185.
- Strange, R. (2020). “The 2020 Covid-19 Pandemic and Global Value Chains”, *Journal of Industrial and Business Economics*, 47(2):455-465. <https://doi.org/10.1007/s40812-020-00162-x>
- Sümer, K.K. (2020). “Covid -19 Salgınının Ekonomik Etkileri ve Salgın Sonrasında Dünya ve Türkiye Ekonomisi”, (K.A. Koçak, Ed.) *Covid-19: Küresel Salgının Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Yansımaları*, TASAV, ss.163-183, Ankara.
- Tayar, T., Gümüştekin, E , Dayan, K. & Mandi, E. (2020). “Covid-19 Krizinin Türkiye’deki Sektörler Üzerinde Etkileri: Borsa İstanbul Sektör Endeksleri Araştırması”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı: 293-320.
- Temir, C. (2020). “COVID-19’un Sermaye Piyasaları Üzerine Etkisi”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 4(7): 50-66.
- Tezer, H. (2020). “Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Makroekonomik Etkisinin İncelenmesi (2008-2018)”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2): 831-859.
- Togan, S. & Berument, H. (2011). “Cari İşlemler Dengesi, Sermaye Hareketleri ve Krediler”, *Bankacılar Dergisi*,78: 3-21.

- Torunkayabaşı, E. (2020). “COVID-19 ’un Piyasalara ve Tüketici Davranışlarına Etkisi”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 20: 15-25.
- Tunalı, Ç.B. (2020). “COVID-19 Salgınının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi”, (D.Demirbaş, V.Bozkurt, S.Yorğun, Ed.), *COVID-19 Salgınının Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, ss.25-34, İstanbul..
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Kamu Net Borç Stoku İstatistikleri, <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>, (Erişim Tarihi: 26.02.2021).
- TCMB. (2020). *Kasım 2020 Finansal İstikrar Raporu*, Sayı 31. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/yayinlar/raporlar/finansal+istikrar+raporu/2020/sayi+31> (Erişim Tarihi: 12.01.2021).
- TCMB (2020). “Ödemeler Dengesi İstatistikleri”ne İlişkin Yöntemsel Açıklama. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0ab87526-c290-4bdd-94d4-b8e99e70eba9/BOPMetaveri.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-0ab87526-c290-4bdd-94d4-b8e99e70eba9-mcFYR7h>, (Erişim Tarihi: 12.01.2021).
- TÜİK (2021a), TÜİK Ulusal Hesaplar Haber Bültenleri, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1>, (Erişim Tarihi: 24.02.2021).
- TÜİK (2021b), Ocak 2021 Haber Bülteni. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tuketici-Fiyat-Endeksi-Ocak-2021-37382>, (Erişim Tarihi: 24.02.2021).
- Varlık, C. (2006). “Gelişmekte Olan Ülkelerde Sermaye Akımlarındaki Ani Durmalar ve Makroekonomik Etkileri”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1): 76-116.
- Varlık, C. (2011). “Sermaye Akımlarındaki Ani Durmalar ve Politika Seçenekleri”. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (22): 147-177.
- Vergil H. & Karaca C. (2020). “Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Panel Veri Analizi”. *Ege Akademik Bakış*, 10(4): 1207-1216.
- Yiğitli, N. & Turan, D. (2018). “Ani Duruş Sorunu, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Savunma Sanayi Özelinde Bir Değerlendirme”. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 3(2): 79-108.
- Zeren, F. & Hızarcı, A. (2020). “The Impact of COVID-19 Coronavirus on Stock Markets: Evidence From Selected Countries”. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3(1): 78-84. DOI: 10.32951/mufider.706159.

ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ AÇISINDAN BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN ÖNEMİ VE BİLGİ YEDİEMİNLİĞİ KAVRAMI

Arzu AL¹
Bilal AKGÜNDÜZ²

Öz

Tarih boyunca dünya, doğal kaynaklar etrafında cereyan eden birçok çatışmaya sahne olmuştur. Bugün ise, devlet ve çok uluslu şirketlerin farklı bir kaynaktan pay elde edebilmek için faaliyet yürüttüğü görülmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanan ekipman ve hizmetlerin ürettiği bilgi, bunun en çarpıcı örneklerinden biridir. Sanayi İnkılabı'nın üçüncü dalgasının başladığı tarihten günümüze kadar bilgi; siyasi, ekonomik, toplumsal ve ideolojik birçok tartışmanın konusu olmuştur. Bu çalışmada, kritik bir güç kaynağı olarak bilgi ve onun uluslararası politik ekonomi açısından önemi sorgulanacak, siyasi ve ekonomik gelişmeleri değerlendirmede oynadığı rol ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Çalışmada ayrıca devlet, şirket ve toplum arasındaki karmaşık ilişkiyi daha iyi anlayabilmek için bilgi güvenliği, bilgi yönetimi ve bilgi akışının kontrolü ile ilgisi bulunan bilgi yedieminliği kavramı literatürdeki kıt kaynaklar dikkate alınarak açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Politik Ekonomi, Bilgi ve İletişim Teknolojileri, Yumuşak Güç, Bilgi Yedieminliği
JEL Kodları: F50, O14, F61

UNDERSTANDING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES FROM A INTERNATIONAL POLITICAL ECONOMY PERSPECTIVE AND THE CONCEPT OF INFORMATION FIDUCIARY

Abstract

Throughout history, the world had faced many conflicts revolving around natural resources. Today though, states and multi-national corporations have been doing calculations to take a piece of a quite different resource: the data produced by the ICT equipment and services. Since the beginning of the third wave of the Industrial Revolution, data has been in the spotlight of political, economic, social, and ideological debates. In this study, data, a crucial power resource that helps us understand the digital world we live in, and its importance to the international political economic perspective questioned, examined and studied with the help of Joseph Nye's "soft power" terminology. In the last chapter, information fiduciary concept related to data privacy, data governance, and the control of data flows surveyed lightly to better understand the importance of information technologies' role in the complex relations between states, corporations, and individuals.

Keywords: International Political Economy, Information and Communications Technologies, ICT, Soft Power, Information Fiduciary
JEL Codes: F50, O14, F61

¹Doç.Dr., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, arzu.al@marmara.edu.tr,

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi, ATASAREN, bilalakgunduz@gmail.com,

Makalenin Geliş Tarihi (Received Date): 07.05.2021

Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 10.06.2021

Atıf (Citation): Al, A. & Akgündüz, B. (2021), "Uluslararası Politik Ekonomi Açısından Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Önemi ve Bilgi Yedieminliği Kavramı", *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 4(1):75-86

Giriş

İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar dünya; doğal kaynakların paylaşımı hususunda büyük mücadelelere sahne olmuştur. Nitekim 1970’li yıllarda yaşanan Petrol Krizi, bu mücadelelerin politik ekonomi için en önemli örneklerinden biridir. Bugün hâlâ endüstri ve endüstrileşmenin temel yapıtaşları arasında gösterilen petrol hem ekonomik hem de siyasî çevrelerce küresel çatışma kavramı kapsamında önemini korumaya devam etmektedir ve bu önem ile uluslararası ilişkiler içerisindeki varlığını sürdürmektedir. Ancak 1900’lerin ortalarında gerçekleşen Sanayi İnkılabı’nın üçüncü dalgası ile beraber uluslararası sistemin ana aktörleri arasında bilginin üretimi, toplanması ve işlenmesi konularında risk potansiyeli yüksek yeni bir çatışma ortaya çıkmıştır.

Küreselleşmenin etkisiyle gelişimi hız kazanan uluslararası politik ekonomi (UPE), günümüzde bağımsız bir disiplin olarak kendine has bir çalışma alanı oluşturmuştur. Bu çalışma alanı içerisinde özellikle bilginin farklı analiz seviyeleri üzerinden incelenmesi verimli sonuçlar doğurmaktadır. Zira UPE, ekonomik ve politik sistemlerin bir arada çalıştığı bir bilim dalı olarak bilgi ve bilgi-iletişim teknolojilerinin tek yönlü değil, hem ekonomik hem de siyasî açıdan devlet, toplum ve birey katmanlarında ayrı ayrı ele alınabilmesine imkan tanımaktadır.

Çalışmamızda, neoliberal paradigmanın öncülerinden Joseph Nye Jr. tarafından ortaya atılan ‘yumuşak güç’ ve anayasa hukuku profesörü Jack Balkin’in geliştirdiği ‘bilgi yedieminliği’ kavramları öne çıkarılarak bilgi ve iletişim teknolojileri ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Çünkü son çeyrek asırda bilgi ve iletişim teknolojileri bir dönüşüme ve gelişime uğrayarak özellikle siyasî, ekonomik, toplumsal ve ideolojik tartışmaların konusu haline gelmiştir. Bu noktada da uluslararası politik ekonomi disiplini karşımıza çıkmaktadır. ‘Bilgi ve iletişim teknolojilerinin güç unsuru olarak politik ekonomide devlete olan etkileri nelerdir?’ sorusuna cevap arayan bu çalışmanın ilk bölümünde, bilgi ve iletişim teknolojileri ayrıntılı olarak anlatılacaktır. İkinci bölümde ise, yumuşak güç kavramı tanımlanacak, bilgi-iletişim teknolojilerinin uluslararası ilişkilerde güç kavramı üzerine etkileri ve yumuşak gücün bu teknolojilerden nasıl etkilendiği ortaya konacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise, bilginin üretilip işlenerek ürüne çevrilmesini sağlayan teknoloji firmalarının ‘bilgi yedieminliği’ kavramıyla dijital bilginin emanetçisi olarak kanunî yükümlülükler altına sokulma çabaları açıkça ortaya konacaktır.

1. Bilgi ve İletişim Teknolojileri

Bilgi teknolojileri; bilginin işlenmesi için bir şirket, enstitü ya da herhangi türden bir organizasyonun kullandığı ekipman-teknik olarak nitelendirilmiştir (Grauer, 2001: s.7473). Daha açık bir ifadeyle bilgi teknolojileri (information technologies, IT) ya da uzun ve daha kapsayıcı adıyla bilgi ve iletişim teknolojileri (*information and communication technologies*); bilginin gönderilmesi, saklanması, işlenmesi ve bilgiye erişilmesini sağlayan elektronik aygıtlar, donanımlar ve servisler bütününe verilen addır.

Sanayi İnkılabı’nın üçüncü dalgasından sonra internetin ortaya çıkarak yaygınlaşması neticesinde devlet, toplum ve şirketler, yeni bilgi akışları üretmeyi başarmıştır. Başka bir ifadeyle binlerce yılda üretilmiş bilginin tamamından daha büyük bilgi yığınları artık günümüzde saatler içerisinde ortaya çıkarılabilmektedir. 2013 yılı verilerine göre, son iki senede üretilen bilginin dünyada üretilmiş toplam bilgi içerisindeki oranı %90 seviyesinde kaydedilmiştir. Bu oranın takip eden yıllarda da aynı seviyede gerçekleştiği tahmin edilmektedir (sciencedaily.com, 2021). Nisan 2020 itibarıyla dünya nüfusunun yalnızca %59’luk kısmının internet erişimine sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bilgi üretimi noktasında ciddi bir potansiyelin olduğu görülmektedir. 2020 yılında kişi başına düşen bir saniyelik bilgi üretiminin ortalama 1,7 megabayt olarak gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Buna göre kişi başına düşen günlük bilgi üretimi ise 150 gigabayta ulaşmaktadır (domo.com, 2021). 2025 yılına gelindiğinde günlük bilgi üretiminin 463 kentrilyon bayta, yani 2017’deki seviyesinin 185 katına çıkacak olması, bilginin büyüme hızını artırarak

genişlemeye devam edeceğini göstermektedir (raconteur.net, 2021). Son çeyrek asırda dünya çapında özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinde gerçekleşen değişim ve dönüşümler, bilgi üretimine olumlu katkıda bulunmuştur. Nitekim bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişiminde iki temel fonksiyon öne çıkmaktadır: bilginin işlenmesi ve bilgi akışının sağlanması.

2019 yılı verilerine bakıldığında, bilginin işlenmesi ve bilgi akışının sağlanması fonksiyonlarını kapsayan teknolojiler için yapılan harcamanın yıllık olarak 3,8 trilyon dolara ulaştığı belirtilmiştir (Gartner, 2018). Bu iki fonksiyonun bugünkü ekonomik hacmine ulaşmasında hem büyük veri ile dijital hizmetler (arama motoru, sosyal medya vb.) hem de yarı iletken çip teknolojileri ve kablolu/kablosuz iletişim teknolojileri kullanılmaktadır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yazılım ve hizmet faaliyetleri, ilk bilgisayarın profesyonel hayata entegresinden günümüze kadar yalnızca kendi sektörünü değil, endüstrileşme sürecine girmiş birçok sektörde de kendine yer bulmakta ve dijitalleşmeye katkı sağlamaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yazılım ve hizmet tarafı; otel rezervasyon sisteminden büyük veri ile hedef müşteri tespitine, ofis yazılımlarından yapay zekâ ürünlerine kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Nitekim bu yazılım/hizmet çözümleri, her yıl dünya ekonomisine yüzlerce milyar dolarlık pozitif geri dönüş sağlayan verimlilik artışlarına imkân tanımaktadır.

2020 yılı verilerine göre 465 milyar dolara ulaşmış olan ve 2021’de %8,8 büyümeyle 500 milyar doları aşması beklenen kurumsal yazılım harcamaları, şirketlerin bilgi ve iletişim teknolojilerinden istifade ederek verimliliklerini artırmada hangi seviyeye ulaştıklarını açıkça göstermektedir (Gartner, 2021).

Yarı iletken çip; bilgi ve iletişim teknolojilerinin temel mekanizmaları içerisinde, bölünebilir en küçük anlamlı değer olarak tanımlanan bilginin sayısallaştırılmak suretiyle taşınmasını, işlenmesini ve depolanmasını sağlayan yapıtaşı görevini üstlenmektedir. 1990’larda Uzakdoğu’da özellikle üretim alanında birçok gelişme yaşanmıştır. Bu gelişmeler neticesinde 2020 yılında 426 milyar dolarlık hacme ulaşan ve 2021’de küresel çip tedarik problemlerine rağmen 452 milyar dolar seviyesine çıkacağı öngörülen yarı iletken çip sektörü, günümüzdeki yüksek hacimli esnek üretim imkanlarını sunar hale gelmiştir (Semiconductor Industry Association, 2020: s.3). Yarı iletken çip, hem tasarım hem de üretim alt sektörleri bakımından bilgi ve iletişim teknolojileri içerisinde katma değeri en yüksek kategoridir. 1990 yılı ve sonrası bu sektörde yaşanan rekabetin bir sonucu olarak bilgi-iletişim ekipman ve hizmetlerinin maliyetinde de ciddi düşüşler meydana getirmiştir (Hart, 2010: s.3675). Buna bağlı olarak da son çeyrek asırda birçok internet hizmetinin düşük operasyon maliyeti ile hayata geçirilip bilgi toplama, iletme, saklama ve işleme faaliyetleri yürütmesi mümkün hale gelmiştir.

21. yüzyılda bilgi ve iletişim teknolojileri çerçevesinde yaşanan dönüşümün en iyi örneği, bilginin üretim ve dağıtım noktası haline gelmiş olan akıllı telefonlardır. Bilgi ve bilgi-iletişim teknolojileri açısından büyük önem teşkil eden bu cihazların 2023 yılında dünyada 4,3 milyar kullanıcıya ulaşacağı öngörülmüştür (O’Dea, 2020). Birinci Dünya Savaşı’ndan günümüze iletişim teknolojilerinin bir parçası olan diğer taşınabilir telefonlardan farklı olarak akıllı telefonlar; yüksek hızda bilgi alışverişi sağlayarak teknolojik alanda bir çığır açmış olup insanların bilgi tüketim ve paylaşım alışkanlıklarını tamamen değiştirmiştir (Dunaway, vd., 2018: s.117). Bireyin elde ettiği ‘*dijital refah*’ karşılığında bilgi ve iletişim teknolojileri vesilesiyle akıllı telefonlar üzerinden sağlanan yoğun bilgi akışı, tıpta salgın hastalıkların durdurulmasından (technologyreview.com, 2019) iş hayatında şirketlerin faaliyet yürüttüğü en büyük platformların inşasına kadar (Schandler, 2013) insan hayatını her yönüyle kapsamaktadır.

Akıllı telefon özelinde bilgi ve iletişim teknolojileri için çizilen genel çerçeve, küresel bir kaynak olarak bilginin devlet açısından önem boyutunu anlamak için büyük ehemmiyet taşımaktadır. Kişisel bilginin üretildiği, toplandığı ve işlenerek çıktısının yeniden bireye ulaştırıldığı yegane unsur olan akıllı telefon; bilgi ve iletişim teknolojileri içerisinde üstlendiği rol ile aslında bilginin

bireyden başlayarak şirket, devlet ve devletlerarası düzeyde gözardı edilemeyecek bir kaynağa dönüşmesini sağlamıştır. Bu kaynağın devlet açısından önemini anlamak için “yumuşak güç” kavramını açıklamak gerekmektedir.

2. Yumuşak Güç Kavramı

Literatüre baktığımızda devletler ve bireyler için en önemli kavramlardan biri olan güç unsuru, çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Joseph Nye, gücün sözlük anlamını bir işi yapma, başkalarını kontrol etme ya da onlara yapmak istemeyecekleri şeyleri yaptırma kabiliyeti olarak açıklamıştır (Nye Jr., 1990: s.154). Karl Deutsch ise, gücü çatışmalardan galip çıkma ve engelleri aşma kabiliyeti olarak yorumlamıştır (Deutsch, 1967: s.236).

Soğuk Savaş sonrası güç kavramı ile ilgili bir makale kaleme alan Joseph S. Nye Jr., eski dönemlerde geleneksel anlamda gücün tanımında kendine yer bulan askerî kuvvet ve fetih vurgusunun etkisini kaybettiğini, uluslararası çerçevede gücün coğrafya, nüfus ve hammadde yerine teknoloji, eğitim ve ekonomik büyüme faktörlerinin etkisine girdiğini ifade etmiştir (Nye Jr., 1990: s.154).

“Ulaşım ve iletişim maliyetlerinin düşmesi küresel piyasalarda devrim yaratmış, çok uluslu şirketler ekonomik aktivitelerini sınırların ötesine taşımıştır...- Dünya siyasetinin karşı karşıya olduğu yeni ikilemleri çözmek için geleneksel güç enstrümanları yeterli gelmemektedir. Etkili iletişim kapasitesi gibi yeni güç kaynakları...-, (bu ikilemlerle mücadele konusunda) daha uygun olduklarını kanıtlamıştır” (Nye Jr., 1990: s.161).

Bu dönemde değişen ve dönüşen uluslararası arenada gücün sermaye zengininden bilgi zenginine doğru geçiş yaptığını belirten Nye, bilgi tabanlı ekonominin yükselişiyle yeni bilgiye zamanında tepki göstermenin yalnızca üretimde değil, ekonominin diğer büyük sektörlerinde de önem arz ettiğini savunmuştur. Ayrıca askerî güç kapsamında bilgi ve iletişim teknolojilerinin istihbarat amacıyla da hem ekonomik ve siyasî hem de askerî bilgi üretiminde kullanıldığını söylemiştir. Uluslararası sistemdeki yeni yönelimler ve bu yönelimler sebebiyle güç kaynaklarının farklılaşması, uluslararası ilişkilerde gücün de farklı bir açıdan ele alınması ihtiyacını doğurmuştur. Buna bağlı olarak bir devletin diğer devlete ya da devletlere kendi istediğini ister hale getirmesi tanımı üzerinden “yumuşak güç” söylemi ortaya çıkmıştır (Nye Jr., 1990: s.166).

Joseph Nye çalışmalarında yumuşak gücü kültürel, ideolojik ve kurumsal olmak üzere üç başlık altında toplamaktadır. Ancak bu başlıklar dışında farklı ve yeni ayrımlar da ortaya konabilir. Nitekim bu anlatılanlara paralel olarak bir sonraki bölümde, çalışmanın önemine vurgu yaptığı bilgi ve iletişim teknolojilerinin güç unsuru olarak politik ekonomi açısından devleti nasıl etkilediği anlatılacaktır.

2.1. Uluslararası Politik Ekonomide Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Güç Unsuru olarak Devlete Etkileri

Teknoloji, her daim uluslararası ilişkiler disiplininin merkezinde yer almıştır (McCarthy, 2015: s.1). 1919’da Büyük Britanya’da Aberystwyth Üniversitesi tarafından açılan ilk uluslararası siyaset kürsüne başkanlık eden Alfred Zimmern, uluslararası ilişkiler disiplininin inşasında modern iletişim teknolojileri ve endüstrileşmenin merkezde yer aldığını, uluslararası bütünleşmenin de genelde teknolojik inovasyon, özelde küresel iletişim hacminin artması ve daha kolay hale gelmesinin bir sonucu olduğunu ifade ederek disiplinin daha ilk yıllarından beri teknoloji ile iç içe olduğunu göstermiştir (Osiander, 1998: s.417). İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ilişkileri şekillendiren kilit şahsiyetlerden Hans Morgenthau, teknolojik gelişmenin üretken olduğu kadar yıkıcı tarafının da bulunduğunu ileri sürerek dünya savaşının acı tecrübelerini teknolojide elde edilen sıçramalarla ilişkilendirmiştir (McCarthy, 2015: s.2). Küreselleşmenin ikinci dalgasıyla birlikte internet gibi yeni iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması

ise, uluslararası ilişkilerin bilhassa bilgi ve iletişim teknolojileriyle daha yakından münasebet kurmasına yol açmıştır.

Bilgi teknolojilerinin esasen tarafsız olduklarını söylemek, hafife alıcı olmaktan çok müsamahakâr, serbest bir yargı olacaktır. Onlar iyi veya kötü, sağ veya sol, açık veya kapalı sistemler şeklinde belirli bir değere eğilim göstermezler. Bir bakıma eğilimleri insanlar tarafından sağlanan bir tarafsızlık içerisindedirler. Bilgiye değer yükleyen insanın ta kendisidir. Bilgiyi siyaset sahnesiyle buluşturup onu iyi ya da kötü olarak yaftalayan da bireyler ve organizasyonlar olmuştur. Bu itibarla bilginin tarafsızlığı her yöne açık bir serbestlik içerisindedir, böylece demokrat veyahut otoriter aktörün bilgiyi nasıl görüyorsa öyle kullanması mümkün hale gelir. Bilginin ve onu üretip akışını sağlayan teknolojilerin tarafsız olduğu öncülüyle harekete geçmenin kayda değer bir faydası vardır. Bu öncül, bilgi teknolojilerinin insanların seçim yapma hakkını elinden aldığı yönündeki determinist yaklaşımlardan kaçınmamızı sağlamaktadır. Daha olumlu bir biçimde söyleyecek olursak, tarafsızlığın kabulü, bizi insana ve onun bilgi teknolojilerini nasıl kullanıp kullanmadığına odaklanmaya zorlamaktadır. (Rosenau, 2002: s.275)

Teknolojinin ve hatta bilgi-iletişim teknolojilerinin uluslararası ilişkiler içerisinde kavramsallaştırılma çabaları yeni değildir. Tarih boyunca her zaman insan ve çevresinde yer almış olan teknoloji, 20. yüzyılın başından itibaren uluslararası ilişkiler disiplininin konu aldığı anarşi, egemenlik ve güç gibi olguların kavramsal çerçevesini değiştirecek nitelikte atılımlara sahne olmuştur. Güç olgusu özelinde bilgi ve iletişim teknolojileri ise uluslararası güç dinamiklerini etkilemiş, güç dağılımını değiştirecek ölçüde değişim hareketleri meydana getirmiştir (McCarthy, 2015: s.2).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin son çeyrek asırdaki gelişimi vasıtasıyla önemli bir güç kaynağı haline gelmiş olan bilgi ya da onun bölünebilir en küçük işlevsel unsuru olan veri (Schroeder, 2018: s.128), devlet ve bireyi her yönüyle saran yeni alt ürünler doğurmuştur. İnternetin keşfi ile etkisi giderek artmakta olan bilgi-iletişim teknolojileri ve ortaya çıkardığı alt ürünler, uluslararası politik ekonominin çalışma alanı içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. (Al ve Katıtaş, 2017: s.28)

Çalışmanın ilk kısmında açıklanan bilgi akışları, Rosenau'nun ifadeleri temel alınacak olursa ancak devlet, toplum, şirket, organizasyon ya da bireyin ona yüklediği anlam veyahut onu kullanma metodu çerçevesinde iyi ya da kötü şeklinde tanımlanabilecektir. Nitekim bilgi ve iletişim teknolojilerinin yıkıcı hale gelmesi de yine onu kullanan devlet ya da bireyin tercihleriyle mümkün olabilecektir. Bu bakımdan bilgi, aslında Joseph Nye'in yumuşak güç tabirine uygun güç unsuru veyahut güç davranışları ortaya çıkarabildiği gibi, geleneksel güç kavramı olarak da sınıflandırılacak güç kaynakları üretebilmekte, güç davranışları tasarlayabilmektedir. Ancak bu çalışmada devlet açısından bilgi ve bilgi teknolojilerinin yumuşak güç kavramını nasıl etkilediği konu alınmaktadır.

Bir toplumun askerî silahları ve stratejileri, genelde o toplumun siyasî, ekonomik ve en önemlisi teknolojik durumunu yansıtmaktadır (Berkowitz, 1997: s.60). Bu durum, bugün toplumların kendi bilgilerini üretip üretmedikleri, bilgi akışlarına hakim olup olmadıkları soruları üzerinden yeniden değerlendirilmeye ihtiyaç duymaktadır. Devletler artık sahip oldukları efektif bilgi üretim mekanizmaları ve biriktirmeyi başardıkları nitelikli veriler ile siyasî, ekonomik ve tabii ki teknolojik üstünlüklerini göstermektedir. Bilgi akışları üzerindeki hakimiyet, giderek dünyadaki doğal kaynaklar üzerinde tesis edilen otorite kadar önem teşkil eder hale gelmektedir. ABD'nin uluslararası sistemdeki en kuvvetli rakibi olan Çin'e ait bilgi ve iletişim hizmetlerinden rahatsız olmasının en büyük sebebi de budur (Rubio, 2019).

Bilgi, çalışmanın başında karşılaştırıldığı petrolden farklı olarak birey veya toplulukların tercihleri, davranışları, alışkanlıkları hakkında önemli detaylar barındıran bir değer olarak devletlerin gücünü artırmak üzere yüzyıllar boyunca kullanmış olduğu bir kaynaktır. Doğal kaynakların korunması için askerî gücünü devreye sokan devletler, bilgi akışının kontrolü konusunda ise doğal kaynaklara

kıyasla çok daha geç reaksiyon almıştır. Zira bilgi, geleneksel kaynaklardan farklı olarak harcandıkça tükenen değil, sürekli biriken bir doğaya sahiptir. Tarih boyunca bilgi akışı durmaksızın devam etmiş, akış debisi hiçbir zaman azalmamış, aksine katlanarak artmıştır. Bilgi ve bilgi akışının korunması mevzusu da aslında kaynağın gitgide varlığını artırmasıyla doğru orantılı olarak devlet, şirket ve toplumların gündeminde üst sıralara yükselmiştir.

Bilgi ve onun toplanıp işlenmesinde rol oynayan teknolojilerinin yumuşak güç ile ilişkilendirilmesi ise, en başta yumuşak gücün tanımlanmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bir devletin kendi istediğini diğer devletlerin de istemesini sağlaması, yani askerî kuvvet veyahut sert bir güç davranışı göstermeden kendi istediğini diğer devletlere yaptırması, bugün veri akışına hükmeden otoritelerin sıkça başvurduğu bir yöntem haline gelmiştir. Bu konuda literatüre geçmiş en meşhur vaka, Rusya'nın 2016'daki ABD başkanlık seçimlerine müdahalesidir (Nye Jr., 2017; Allcott ve Gentzkow, 2017: s.212). Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı sonrası ideolojik temeller üzerinden dünyanın muhtelif coğrafyalarında sert güç yerine yumuşak güç unsurlarıyla varlık göstermeyi başarmıştır. Buna mukabil Rusya'nın bilgi ve iletişim teknolojilerinden istifade ederek kurduğu dijital kuvvetler ile günümüz uluslararası sisteminin en kuvvetli ülkesinde kendi istediklerini sert güce başvurmadan gerçekleştirdiği ileri sürülmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken ise, yaşanan hadisenin akabinde Rusya'nın umduğu sonuca ulaşamaması ve genel anlamda yumuşak gücünü olumsuz etkileyecek bir durumla karşı karşıya bırakılmasıdır (Nye Jr. J, 2017). Bu durum, ABD'nin bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak kendisine karşı harekete geçirilen bir yumuşak güç mekanizmasına nasıl reaksiyon verdiği ve kendi toplumuna karşı hangi güç unsurlarını harekete geçirdiğini göstermesi bakımından büyük ehemmiyet taşımaktadır. Öyle ki ABD, kendi kontrolünde tuttuğu bilgi akış sistemleri üzerinden iç siyasetini etkileyebilecek bir tehditle yüzleşmek durumunda kalmıştır.

Bilgi ve teknolojinin uluslararası ilişkilerde bir güç unsuru olarak kavramsallaştırılmasında uluslararası politik ekonomi perspektifi önemli avantajlar sağlamaktadır. Ulusal-uluslararası ekonomi ve ulusal-uluslararası politika alanlarının bir arada ve karşılıklı etkileşimiyle oluşan uluslararası politik ekonomi, teknoloji ve teknolojinin öncü geliştiricisi konumundaki çok uluslu şirketleri inceleme alanı içerisine dahil eden bir bilim dalıdır (Al, 2015: s.154). Olaylara tek yönüyle değil, hem ekonomik hem de siyasî açılardan ele alması bakımından UPE, bilgi ve teknolojinin güç unsuru olarak devlet, toplum ve birey katmanlarında ayrı ayrı ele alınabilmesini sağlamaktadır.

Politik ekonominin bir mevzuya farklı analiz seviyeleri üzerinden yaklaşması, 2017'deki Toshiba örneği üzerinde en iyi şekilde etkisini göstermiştir. Japonya'da köklü bir geçmişe sahip olan Toshiba, bilgi ve iletişim teknolojileri açısından kritik öneme sahip olan yarı iletken çip üretim birimini 2017 yılında ekonomik gerekçelerle satışa çıkarmak istediğinde, potansiyel alıcı olarak Çinli firmalar ile karşı karşıya kalmıştır. Uluslararası sistemin yeni süper gücü olmaya aday Çin, yarı iletken çip alanında sahip olduğu teknolojik bilgiyi birkaç misline katlayacak olan bu satın alım fırsatı için mümkün olan en iyi şartları sağlayacak olsa da kısa süre içerisinde ABD ve Japonya'nın ulusal güvenlik kaygılarıyla engellemelerine maruz kalacağı düşünülmektedir (scmp.com, 2021) (asia.nikkei.com, 2021). Meseleye şirketler düzeyinden bakıldığında, herhangi bir sektörde birbiriyle rekabet içerisinde olmayan iki kurumun karşılıklı menfaatini gözeterek şekilde ideal bir satın alım gerçekleşmesi mümkün görünmektedir. Ancak devlet düzeyinde yürütülecek bir analiz, ABD'nin bilgi ve iletişim teknolojilerinde kilit rol oynayan yarı iletken çip endüstrisini sistemdeki en kuvvetli rakibine alan açacak bir ticari anlaşmanın gerçekleşmesini istemediği, sahip olduğu değerli güç unsurlarından ödün vermemeyi tercih ettiği görülecek ve ABD'nin rasyonel bir davranış içerisinde olduğu anlaşılacaktır. Öte yandan yine yumuşak gücünü devreye sokarak ülkesi dışındaki yetişmiş yarı iletken çip uzmanlarını anakaraya geri döndürme mücadelesi veren Çin, günümüz uluslararası ilişkilerinde bilgi üretimi, toplanması ve işlenmesi

süreçlerinde kontrolü ele geçirmek için ne tür güç davranışları sergilenebileceği sorusuna değerli cevaplar üretmektedir (asia.nikkei.com, 2021).

3. Bilgi Yedieminliği Kavramı

İçerisinde bulunduğumuz bilgi çağında verinin toplanması, analiz edilmesi ve bir ürüne dönüşmek üzere kullanılması, insan hayatını hemen her yönüyle etkilemektedir. Verinin ürüne dönüşme sürecinde kullanılan algoritma ve benzeri mekanizmaların giderek kuvvetlenmesi ise, bilgiyi toplayıp kullanan insan grubu, şirket ve devletlerin de doğru orantılı bir biçimde güçlerini artırmalarına sebep olmuştur (Balkin, 2016: s.1185). Bir bakıma bilgi ve iletişim teknolojileri, yalnızca devletler için değil, bilgi akışında kavşak rolü üstlenen çok uluslu şirketler için de ciddi bir güç unsuru haline gelmiştir. Şirketler, çoğu zaman devletlerin etki alanı dışına çıkmaları mümkün olmasa da biriktirdikleri bilgiden kendi kurumsal çıkarlarını gözeterek istifade etmelerini engelleyecek hiçbir kısıtlamaya maruz kalmamaktadır. Bu hususta Balkin'in Uber örneği, şirketlerin elde ettikleri veriyi 'Tanrı Görüşü' tabir edilen bir bilgi silahına dönüştürdüğünü ve bu silahı ticari rakiplerine ve hatta masum bireylere yöneltebildiği gerçeğine vurgu yapmaktadır (Balkin, 2016: s.1187).

Yediemin kavramı, bir malın sahibi teslim alana dek muhafaza edilmek üzere teslim edildiği yer veya kişiyi tanımlamak için kullanılmaktadır. Bilgi yediemini, hususen dijital bilginin yedieminliği kavramı ise, bilgisayar bilimi ve milletlerarası hukuk profesörü Jonathan Zittrain ile anayasa hukuku profesörü Jack Balkin tarafından geliştirilmiş bir kavramdır. Geleneksel mânâda yedieminlik müessesesini kanunen teknoloji firmaları için uyarlamayı teklif eden Zittrain ve Balkin, nasıl bir doktor, psikolog veyahut hastane bireyin bilgi güvenliği hususunda belirli kanunî yükümlülükleri yerine getirmek zorunda ise, benzer şekilde Google, Facebook ve türevi şirketlerin de toplayıp işledikleri bilginin emanetçileri olarak tanımlanarak sorumluluk üstlenmeleri gerektiğini savunmaktadır (Balkin, 2016: s.1209; Zittrain, 2018: s.335).

Bireyin profesyonel ilişki içerisinde olduğu avukat, doktor veya psikologların da birer bilgi emanetçisi olduğunu belirten Balkin, temelleri çok eski dönemlere dayanan profesyonel ilişki sürecinde müşteriden elde edilen bilginin yine müşteri lehine kullanıldığı, aksinin gerçekleşmesi halinde özel hayatın gizliliğini ihlale kadar kötü sonuçların ortaya çıkabileceğini belirtmektedir. Öte yandan bilgi çağında bireyin günlük hayatının bir parçası haline gelmiş olan arama motorları, sosyal ağlar, internet sağlayıcıları, mobil operatörler ve yazılımlar, birer bilgi yediemini olarak faaliyet göstermelerine karşın kanunen bireyin şahsına ait bilgiler üzerindeki haklarını görmezden gelerek emanete hakkı ile sahip çıkmamaktadır (Balkin, 2016: s.1221).

Dijital çağda insanlar, kendilerine ait veriyi toplayan ve topladığı veriyi kendilerine karşı kullanan dijital işletmelere giderek daha bağımlı hale gelmiştir. Şirketler, son kullanıcının ne yaptığını tahmin etmek ve kontrol etmek için topladıkları veriyi kullanmakta, hatta veriyi reklam veren işletmeler gibi üçüncü şahısların erişimine açmaktadır. Dijital firmalar öncelikle insanları, verileri konusunda kendilerine güvenmeye davet etmektedir. Kullanıcılar bu güven teklifini kabul ettiğinde ise, şirketlerin kişisel verilerini nasıl kullanacağı, verinin şirketteki güvenliği (veyahut güvensizliği) ve şirketin verileri başkalarıyla paylaşması ya da satması hususunda korumasız hale gelmektedir. Balkin; bilgi kapitalizmi nedeniyle ortaya çıkan dijital firmalara bağımlılık ve bilginin korunaksız hale gelmesi sorunlarına çözüm olarak son kullanıcı verisi toplayan şirketlerin yasalara göre bir bilgi yediemini pozisyonunda hesap verebilir olması fikrini ortaya atmıştır (Balkin, 2020: s.11).

Dijital teknoloji firmaları, hayatın birçok alanında insan faaliyetlerinin bir parçasıdır. Böylece insanın alışkanlıkları, davranışları, iletişimde olduğu diğer insanları ve hatta vücut özelliklerini öğrenebilen işletmeler, kendi operasyonları hakkında ise kullanıcıları yeterince bilgilendirmemektedir. Balkin; şirket ve kullanıcı arasında ortaya çıkan bilgi asimetrisi nedeniyle insanın şirketler karşısında müdahaleye açık hale geldiğini ve kendisine ihanet etmeyeceği ve kandırmayacağı hususunda şirketlere güvenmeye mecbur kaldığını vurgulamaktadır. Taraflar

arasındaki bilgi asimetrisi dışında şeffaflık sorununa da değinen Balkin, gizlilik ayarlarını karmaşık hale getiren şirketlerin ne zaman, nerede, hangi veriyi topladığını bilmenin mümkün olmadığını, bununla birlikte dijital platform algoritmalarının kullanıcıyı daima daha fazla veri üretmeye teşvik edecek şekilde yazıldığını ileri sürmektedir. Bu durumda taraflar arasında güç dengesizliği ortaya çıkmaktadır. Kullanıcı, her zaman şirketlerin manipülasyonlarına maruz kalabilecek bir pozisyonda gelecekte sonuçlarının neler olabileceğini bilemeden daha fazla veri üretmektedir. Buna rağmen son kullanıcı verilerinin güvende olduğunu taahhüt eden şirketler, insanlara dijital hayatlarını kendilerine teslim edebilecekleri konusunda ikna etmeye çalışmaktadır (Balkin, 2020: s.12).

Mevcut durumda şirketler, bilgi güvenliğini güvence altına almak amacıyla hizmet şartları ve gizlilik politikalarını yenilemekte, muğlak ifadelerle oluşturulan son kullanıcı sözleşmeleriyle kesin taahhütler vermekten kaçınmaktadır. Balkin, dijital bilginin toplanması, işlenmesi, korunması veya satılması hususlarında sözleşme usulü bir taahhüdün yeterli olmadığını savunmakta ve yasal olarak bağlayıcılığı daha kuvvetli taahhütler oluşturmak için bilgi yedieminliği yükümlülüklerine başvurulması gerektiğini belirtmektedir (Balkin, 2016: s.1199).

Yediemin kelimesi, güvene dayanan görev anlamına gelmektedir. Kavramın Latin dilindeki karşılığı da “güven” anlamını taşımaktadır (Berger, 1953: s.471). Genel mânâda yedieminlik kavramı ise, bir kişiye karşı hususi sadakat ve güvenilirlik yükümlülüğü üstlenen tarafı tarif etmektedir. Yediemin, kanunen yükümlülükler sahip olduğu kişinin çıkarlarını gözetmek zorundadır. Bunun da ötesinde yedieminlik görevini üstlenen taraf, yükümlü olduğu kişi için en faydalı olacak yönteme başvurmaya mecburdur. Kişi, müşteri ya da kullanıcı, yediemine tümüyle güvenirken karşı tarafın ise bu güvene ihanet etmemesi onun en temel görevi sayılmaktadır (DeMott, 1988: s.882).

Jack Balkin, her ne hizmet sağlıyor olursa olsun son kullanıcı verisi toplayan teknoloji şirketlerinin kanunen bilgi yedieminini kabul edilmesi ve müşteri ya da kullanıcı ile profesyonel bir ilişki içerisinde olması nedeniyle onun çıkarlarına ters düşecek bir faaliyet yürütememesi gerektiğini ileri sürmektedir (Balkin, 2016: s.1209). Balkin’e göre bilgi yediemininin temelde son kullanıcıya karşı üç vazifesi bulunmaktadır; yasal yükümlülük, gizlilik mükellefiyeti ve sadakat yükümlülüğü. Yasal yükümlülük ve gizlilik mükellefiyeti, teknoloji şirketlerine müşterilerinin verisini gizli ve güvenli tutma görevini yüklemektedir. Verinin gizli ve güvenli tutulması görevi, sadece teknoloji şirketiyle sınırlı kalmayıp verinin ulaştığı diğer yasal taraflara da taşınmaktadır. Verinin ulaştığı kişi, kurum ve kuruluşun veri gizliliğini sağlayacak etik değerlere sahip olup olmadığı, veriyi koruyup koruyamayacağı gibi durumlar da yine teknoloji şirketi tarafından kontrol edilmelidir. Son olarak sadakat yükümlülüğü ise, şirketlerin topladıkları veriyi son kullanıcı ya da müşterilerinin aleyhine kullanmayacaklarını taahhüt etmeleri manasına gelmektedir. Balkin, bu görev tanımlaması sayesinde son kullanıcı anlaşmaları ve gizlilik politikalarının kapsamı dışında kalan son kullanıcı verisinin korunmasına yönelik sorumlulukları bilgi yedieminliği kavramıyla dijital teknoloji şirketlerine yüklemeyi teklif etmektedir (Balkin, 2020: s.14).

İlk olarak Kenneth Laudon tarafından ortaya atılan ve 2014’ten günümüze Jack Balkin’in makaleleriyle detaylanarak dijital teknoloji çağında akademik camiaya ışık tutan bilgi yedieminliği kavramı, uluslararası ilişkiler, bilgisayar bilimi ve hukuk alanlarında birçok çalışmaya önyak olmuştur. Ancak geleneksel mânâda yedieminlik ünvanının ticari işletmeye yüklediği vazifelerin dijital bilgi toplayan şirketlere uygulanabilirliği mevzuu ciddi biçimde tartışılmaya devam etmektedir. Bu hususta Lina M. Khan ve David E. Pozen’in çalışması, dijital bilgi yedieminliği fikrine eleştirel bakış açısıyla yaklaşarak bilginin ticari emellerle kullanımını internet şirketleri perspektifinden ele almaktadır.

Khan ve Pozen’e göre Balkin’in bilgi yedieminini konsepti, bir platform kurup topladığı veriyi işleyerek üçüncü parti kişi ve kuruluşlara satan internet şirketlerinin işletme mantığına ve

dolayısıyla hissedarlarına karşı görevlerine aykırı yükümlülükler getirdiğini ileri sürmektedir. Nitekim Balkin ve Zittrain'in akademik çalışmalarında yaptığı örneklemelere konu olan Facebook, Google, Uber ve Twitter gibi birçok internet şirketi Delaware eyaleti şirketler hukukuna göre kurulmuş, yöneticileri/çalışanları kanunen yalnızca hissedarlarının faydasını gözetmekle yükümlü şirketlerdir. Kanuna göre verisi toplanan kullanıcılara karşı ise benzer bir yükümlülükten bahsetmek mümkün değildir. Bu noktadan hareketle Khan ve Pozen, Balkin'in bilgi yedieminliği kavramının kanunen uygulanabilirliğini tartışmaya açmıştır. Diğer taraftan kullanıcıların kişisel verisini emanet alan şirketlerin sorumlu bir bilgi yedieminini olarak davranış göstererek reklam faaliyetlerini yeniden gözden geçirmesi, kullanıcıların mahremiyetini güvence altına alması ve kullanıcılarını bağımlı hale getiren, dolayısıyla daha fazla veri paylaşmaya teşvik eden sistemini sınırlandırması uzun vadede işletme operasyonuna daha fazla katkı sağlayacağı çıkarımında bulunmuştur. Zira şirketler, kullanıcıların ciddi yatırımda bulunarak tasarladığı internet platformunu kullanma noktasında sürekliliği ve dolayısıyla daha fazla veri üretimini ancak karşılıklı güvende denge sağlanmasıyla elde edebilecektir. Khan ve Pozen, öne sürülecek reform ile bilgiden beslenen çok uluslu şirketlerin faaliyetlerini yürütmelerine engel teşkil etmeyecek, aynı zamanda kişisel verinin mahremiyetini göz önünde bulunduracak bir düzenleme için bilgi yedieminliği konseptinin geliştirilmeye devam etmesi gerektiğini savunmaktadır (Khan ve Pozen, 2019: ss.503-504).

Bilgi ve bilgi teknolojilerinin önemi, devlet ve piyasa düzeyinde olduğu kadar birey düzeyinde de henüz yeni çalışmalarla anlaşılmaya başlamıştır. Bireyin bilgi güvenliği ve şirketlerin bilgi kaynağı üzerindeki hakimiyetini konu alan bilgi yedieminliği kavramı, literatürde benzer çalışmalara imza atılmasının önünü açmış, dijital çağda bilgi teknolojileri özelinde yürütülecek araştırmaların siyasî ve ekonomik yönleriyle birlikte hukuk ve diğer disiplinlerin desteği alınarak çeşitlendirilmesi gerektiğini kanıtlamıştır. Bugün bilgi yedieminliği ya da bilgi emanetçiliği üzerinden yaşanan tartışma, yarın insan hayatının bir başka unsuruyla araştırmalara konu olmayı sürdürecektir. Bu itibarla bilginin ulaştığı her noktada araştırılmaya muhtaç yeni bir kavram ortaya çıkaracağı aşikardır.

4. Sonuç

1900'lerin ortalarında gerçekleşen üçüncü Sanayi İnkılabı, bilgi kavramı üzerinde tarihî dönüşümlere sebebiyet verecek iki icadın doğuşuna sahne olmuştur; verinin işlenerek ürüne dönüşmesini sağlayan bilgisayar ve veri toplamanın günümüz dijital dünyasındaki yegane yöntemin internet. Bu iki icat üzerine dizayn edilen yeni nesil bilgi teknolojileri, son çeyrek asırda siyasî, ekonomik, toplumsal ve ideolojik tartışmaların vazgeçilmezi haline gelmiştir. Zira bilgi teknolojilerinin üretim ve işlenişinde baş aktör olduğu bilgi, her geçen gün önemini artıran değerli bir kaynağa dönüşmüştür. Bu yeni kaynak, yaşanan siyasî ve ekonomik gelişmeleri açıklamada uluslararası politik ekonomi disiplinine büyük katkı sağlamaktadır.

Çalışmada, bilgi ve bilgi teknolojilerinin genel çerçevesinden bahsedilmiş, verinin toplanmasından bilgiye ve diğer ürünlere dönüşümüne kadar giden süreçte yaşanan gelişmelerin ortaya çıkardığı büyük finansal hacimli sektörlere değinilmiş ve bunların yumuşak güç kavramı ile nasıl ilişkilendirilebileceği üzerine görüş bildirilmiştir. İkinci olarak bilgi akışına yön veren şirketlerin, ellerinde tuttıkları değerli kaynağı bilginin asıl sahibine karşı kullanmasının önüne geçmek adına ortaya atılan bilgi yedieminliği konsepti ele alınmıştır. Bugün hâlâ bilginin üreticisi ve hak sahibinin kim olduğu, bilgi toplayan mercilerin onu nasıl kullanabileceği noktasında bilgi sahibinin söz hakkının olup olmadığı soruları üzerinde tartışmalar devam etmektedir. Bilgi yedieminliği veyahut emanetçiliği kavramı, bireylerin bilhassa siber alan içerisine bıraktığı yüklü bilginin güvenliği açısından üzerinde çalışılması gereken hukukî bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Anayasa hukuku profesörü Jack Balkin tarafından geliştirilen bilgi yedieminliği kavramı; nasıl bir avukat, doktor ya da psikolog müşterilerinin kendileriyle paylaştığı bilginin birer emanetçisi ise dijital verinin toplanması, analiz edilmesi ve bir ürüne dönüştürülerek satılması ya

da pazarlama faaliyetlerinde kullanılmasını amaç edinen teknoloji şirketlerinin de bilgi yediemini olarak son kullanıcıya karşı sorumlu olması gerektiği düşüncesinden hareketle ortaya atılmıştır. Teknoloji şirketlerinin kanunen bilgi yediemini sayılması gerektiğini savunan Balkin, son kullanıcı verisinin kullanıcıya karşı kullanımını engellemek, kişisel verinin gizliliğini yasal bağlayıcılığı olan yükümlülüklerle güvence altına almak için mevcut durumda düzenlenmiş gizlilik sözleşmeleri ve diğer anlaşmaların yeterli olmadığını belirtmektedir. Balkin'in önerisi, bilginin korunması ve gizliliği konusunda ortaya atılan fikirlerden yalnızca bir tanesidir. Bilginin hem devlet hem de şirket ve birey düzeyinde giderek daha fazla önem kazanmasıyla uluslararası politik ekonomi alanında bilgi konulu çalışmalara da daha çok ihtiyaç duyulacaktır.

Bilgi teknolojilerini sosyal bilimlerle bütünleştirme çabaları ne ilktir ne de son olacaktır. Ancak literatür, bilgi teknolojilerinin dinamik yapısını kapsamlı bir biçimde ele almayı başarabilen çalışmalar bakımından eksikliğini sürdürmektedir. Bilginin giderek akış debisini artırdığı, bireylerin her geçen gün daha fazla veri ürettiği günümüz dünyasında, bilgi ve iletişim teknolojileri ile onun devlet, piyasa ve topluma entegre ettiği teknik, ekipman ve hizmetlerin farklı analiz düzeyleri kullanılarak kavramsallaştırılması giderek daha büyük önem arz etmektedir. Bilgi teknolojileri üzerine yürütülecek yeni çalışmalarda, yaşanan siyasî ve ekonomik gelişmelerin bilgi akışı doğrultusunda hesaba katılarak incelenmesi kanaatimizce literatüre büyük katkı sağlayacaktır.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Birinci yazarın makaleye katkı oranı %50, ikinci yazarın makaleye katkı oranı %50'dir.

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışmanın yazarları araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma, Turnitin programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Al, A. (2015). "Politika-Ekonomi Kesişmesi: Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi". *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1): 143-159.
- Al, A. & Katıtaş, G. (2017) Uluslararası Politik Ekonomi Var Olanın Fark Edilişi. Uluslararası Politik Ekonomi 1. Savaş Yayınevi, 3 – 46.
- Allcott, H., & Gentzkow, M. (2017). "Social Media and Fake News in the 2016 Election". *The Journal of Economic Perspectives*, 31(2): 211 - 235.
- Balkin, J. M. (2016). "Information Fiduciaries and the First Amendment". Faculty Scholarship Series, 49(4): 1185 - 1221.
- Balkin, J. M. (2020). "The Fiduciary Model of Privacy". Harvard Law Review Forum: 11 - 34.
- Berger, A. (1953). "Fiduciary, Encyclopedic Dictionary of Roman Law", *The American Philosophical Society*: 471 - 472.
- Berkowitz, B. (1995). "Warfare in the Information Age. Science and Technology", RAND Corporation.12(1): 59 - 66:
- DeMott, D. A. (1988). "Beyond Metaphor: An Analysis of Fiduciary Obligation". *Duke Law Journal*, 879: 879-924.
- Deutsch, K. W. (1967). "On the Concepts of Politics and Power". *Journal of International Affairs*, 21(2): 232 - 241.
- DOMO. (2020). *Data Never Sleeps 8.0*. <https://www.domo.com/learn/data-never-sleeps-8> (Erişim Tarihi: 23.03.2021)
- Dunaway, J. (2018). "News Attention in a Mobile Era". *Journal of Computer-Mediated Communication*, 23(2): 107 - 109.
- Gartner. (2018). *Global IT Spending to Grow 3.2 Percent in 2019*. <https://www.gartner.com/en/newsroom/pressreleases/2018-10-17-gartner-says-global-it-spending-to-grow-3-2-percent-in-2019> (Erişim Tarihi: 25.03.2021)
- Gartner. (2021). *Gartner Forecasts Worldwide IT Spending to Grow 6.2% in 2021*. Gartner.
- Grauer, M. (2001). *Information Technology*. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences
- Hart, J. A. (2010). *Information Technologies and the Global Political Economy*. Oxford.
- Holst, A. (2019). *Smartphone users worldwide 2016-2021*. Statista: <https://www.statista.com/statistics/330695/number-of-smartphone-users-worldwide/> (Erişim Tarihi: 25.03.2021)
- Ihara, K. (2019). *Taiwan loses 3,000 chip engineers to 'Made in China 2025'*. Nikkei: <https://asia.nikkei.com/Business/China-tech/Taiwan-loses-3-000-chip-engineers-to-Made-in-China-2025> (Erişim Tarihi: 25.03.2021)
- Khan, L. M., & Pozen, D. E. (2019). "A Skeptical View of Information Fiduciaries". *Harvard Law Review*, 133: 498 - 541.
- McCarthy, D. R. (2015). *Power, Information Technology, and International Relations Theory*. Melbourne: Palgrave Macmillan.
- Nye Jr., J. S. (2017). *Information Warfare Versus Soft Power*. The Strategist: <https://www.aspistrategist.org.au/information-warfare-versus-soft-power/> (Erişim Tarihi: 26.03.2021)

- Nye Jr., J. S. (1990). "Soft Power". *Foreign Policy*, 80: 153 - 171.
- Osiander, A. (1998). "Rereading Early Twentieth-Century IR Theory: Idealism Revisited". *International Studies Quarterly*, 42: 409-432.
- Raconteur (2019), *A Day in Data*, Raconteur.net: <https://www.raconteur.net/infographics/a-day-in-data> (Erişim Tarihi: 25.03.2021)
- Rosenau, J. N. (2002). "Information Technologies And The Skills, Networks, and Structures That Sustain World Affairs". (Ed. J. Rosenau ve J. P. Singh) *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*. Cambridge.pp.275-288.
- Rubio, M. (2019). *Letter to Secretary Mnuchin*. https://cdn.voxcdn.com/uploads/chorus_asset/file/19273614/20191009_Letter_to_Secretary_Mnuchin_re_TikTok.pdf (Erişim Tarihi: 23.03.2021)
- Ryall, J. (2017). *Possibility of Toshiba sell-off to Chinese Firms Sparks National Security Fears in Japan*. South China Morning Post: <https://www.scmp.com/news/asia/east-asia/article/2082501/possibility-toshiba-sell-chinese-firms-sparks-national-security> (23.03.2021)
- Saijo, K. (2017). *Toshiba's fate tied to US-China Tussle for Chip Dominance*. Nikkei: <https://asia.nikkei.com/Politics/Toshiba-s-fate-tied-to-US-China-tussle-for-chip-dominance> (Erişim Tarihi: 25.03.2021)
- Schandler, T. (2013). *2013 Mobile Workforce Adoption Trends*. Forrester.
- Schroeder, R. (2018). "Big data: Shaping Knowledge, Shaping Everyday Life". (Ed. R. Schroeder) *Social Theory after the Internet*. UCL Press: pp.126 - 148.
- Semiconductor Industry Association. (2020). *2020 State of The US Semiconductor Industry*. SIA.
- SINTEF. (2013, Mayıs 2). *Big Data, for Better or Worse: 90% of World's Data Generated over Last Two Years*. Science Daily: <https://www.sciencedaily.com/releases/2013/05/130522085217.htm> (23.03.2021)
- Talbot, D. (2013). "Big Data from Cheap Phones". *MIT Technology Review*: <https://www.technologyreview.com/s/513721/big-data-from-cheap-phones/> (Erişim Tarihi: 19.12.2019)
- Zimmern, A. (1928). "The Prospects for Democracy". *International Affairs*, 7(3). 153 - 191.
- Zittrain, J. (2018). *How to Exercise the Power You Didn't Ask For*. Harvard Blogs: <https://blogs.harvard.edu/jzwrites/2018/10/29/how-to-exercise-the-power-you-didnt-ask-for/> (Erişim Tarihi: 26.03.2021)

BİR KUŞAK-BİR YOL PROJESİ KAPSAMINDA AKDENİZ TİCARET LİMANLARINDA TÜRKİYE FIRSATLARI

Zeki YILMAZ¹
Betül SABANCI²

Öz

İpek Yolu; tarihte pek çok ürünün kıtalar arası el değiştirmesine sahne olmuş, ticareti canlı tutarak ekonomiye yön vermiştir. Ucuz ve nitelikli iş gücü sayesinde daha az maliyetli üretim yapan Çin kendine küresel ekonomide yeni pazarlar aramaya başlamıştır. Bu amaçla yeni ticaret yolları arayan Çin hükümetinin tarihi İpek Yolu'nun modernize edilmiş tasarımı 2013 yılında devlet başkanının duyurmasıyla ilk girişimi başlatılmıştır. Yeni İpek Yolu Projesi kara yolu, deniz yolu ve demir yolu olmak üzere üç ayrı merkezli örülmüştür. Çalışmada deniz ticareti ve bu hat üzerinde bulunan Pire Limanı ile İzmir Çandarlı ve Mersin limanlarının karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışmada coğrafi konumu, nitelikli iş gücü avantajları ve liman kapasiteleri ile dünyada ilk sıralarda yer alan ülkemizin projenin sunduğu yatırım ve ticaret imkanlarını fırsata çevirebildiği takdirde yararlanabileceği ekonomik avantajlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modern İpek Yolu, Deniz Ticareti, Akdeniz Limanları, Küreselleşme
JEL Kodları: E61, F63, A10

PROJECT ONE WAY-ONE GENERATION: TURKEY'S CRITICAL OPPORTUNITIES IN THE COMMERCIAL PORTS OF MEDITERRANEAN SEA

Abstract

Silk Road; It has witnessed the intercontinental exchange of many products in history, keeping the trade alive and shaping the economy. China, which produces less costly thanks to its cheap and qualified workforce, has started to seek new markets in the global economy. For this purpose, The Chinese Government, seeking new trade routes, initiated the modernized design of the historical Silk Road in 2013, when the president announced the modernized design of the Historical Silk Road. The New Silk Road Project has been built with three separate centers, namely highway, seaway and railway. In the study, maritime trade and the comparison of Piraeus Port and İzmir Çandarlı and Mersin ports were made on this line. In the study, it was tried to reveal the economic advantages that our country, which is in the first place in the world with its geographical location, qualified workforce advantages and port capacities, can benefit if the investment and trade opportunities offered by the project are turned into opportunities.

Keywords: New Silk Road, Maritime Trade, Mediterranean Ports, Globalization.
JEL Codes: E61, F63, A10

¹Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, zeki.yilmaz@dpu.edu.tr,

²Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat Bölümü, btlsbncc@gmail.com,

Makalenin Geliş Tarihi (Received Date): 18.05.2021

Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 21.06.2021

Atıf (Citation): Yılmaz, Z. & Sabancı, B. (2021), "Bir Kuşak-Bir Yol Projesi Kapsamında Akdeniz Ticaret Limanlarında Türkiye Fırsatları", Ekonomi Maliye İşletme Dergisi, 4(1): 87-100

Giriş

Çin'in Han Hanedanlığı, iki bin yıldan daha uzun bir süre önce, Güney ve Orta Asya'yı Orta Doğu ve Avrupa'ya bağlayan geniş bir ticaret ağı olan İpek Yolu'nu başlatmıştır. Bugün, Doğu ve Orta Asya'yı birbirine bağlamayı amaçlayan iç içe geçmiş bir dizi ekonomik entegrasyon olan "Yeni İpek Yolu" fikri, Amerika Birleşik Devletleri ve Çin'de farklı nedenlerle kök salmıştır.

2011'de Amerika Birleşik Devletleri, Afganistan'dan çekilirken siyasi istikrarı destekleme umuduyla daha büyük Orta Asya ekonomik ve altyapı entegrasyonu vizyonunu başlatmıştır. 2013 yılına gelindiğinde, Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, dış ticareti kolaylaştıracak, istikrarlı enerji tedarikini sağlayacak, Asya altyapı gelişimini teşvik edecek ve Pekin'in bölgesel etkisini pekiştirecek Çin liderliğindeki İpek Yolu için kendi vizyonunu iddialı bir şekilde dile getirmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri ve Çin, Türkmenistan'da enerji kaynakları geliştirme, Pakistan'da altyapı oluşturma veya Asya'daki yerel yönetimler ile siyasi nüfuz kazanma konusundaki rakip planları konusunda çatışıp çatışmayacağı henüz netleşmemiştir. Bu arada Hindistan ve Rusya gibi diğer Asya güçleri, bölgelere yönelik kendi yaklaşımlarını tanımlamaya çalışmaktadır. Bu iddialı projeler dünyanın en az entegrasyon alanlarından birini yeniden şekillendirme potansiyeline sahip olsa da yerel rekabet, lojistik engeller, güvenlik riskleri ve siyasi belirsizlikle mücadele etmektedir.

Bu çalışmada ise Çin'i küresel güç zincirinde üst sıralara taşıyacak olan Yeni İpek Yolu projesinin deniz ağının Türkiye'ye sağlayacağı avantajlardan bahsedilerek bu zincire ülkemizin de dahil edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

1.Tarihi İpek Yolu

Orijinal İpek Yolu, bugün Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Afganistan, Pakistan ve Hindistan gibi Orta Asya ülkeleri arasında ticaret ağları oluşturan Çin Hanedanlığının (Milattan Önce 206-Milattan Sonra 220) batıya doğru genişlemesi sırasında ortaya çıkmış ve bu yollar Avrupa'ya kadar yaklaşık 6500 kilometreye ulaşmıştır (Şahin ve Kalaycı, 2014: s.127). Bu nedenle Orta Asya, doğu ve batı pazarlarını birbirine bağlaması üzerine küreselleşmenin ilk dalgalarından birinin merkez üssü olmuştur. Muazzam zenginliği, birçok kültür ve inanç biçimine ev sahipliği yapmıştır. Değerli Çin ipeği, baharat, yeşim taşı ve diğer mallar batıya taşınırken, doğuya da altın ve diğer değerli metaller, fildişi ve cam ürünleri Çin İmparatorluğuna bu yol ile ulaşmıştır. İlk binyılda, önce Roma ve ardından Bizans İmparatorlukları ile Çin'deki Tang hanedanının (618-907) liderliğinde bu rota zirveye ulaşmıştır (Cinkara, 2019: s. 335).

Figür 1: Tarihi İpek Yolu

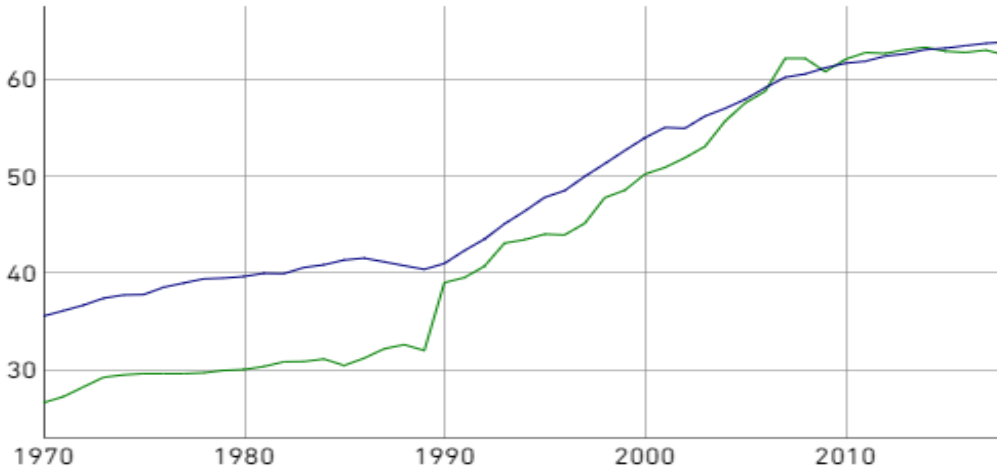
Kaynak: (Yaman, 2020: s.15)

Tarihi İpek Yolu sadece mal dolaşımını değil aynı zamanda kültürleri de birbirine yakınlaştırmıştır. Tüccarlar gezdikleri ülkelerin dillerini öğrenmiş, gelenek ve göreneklerine hâkim hale gelmiştir. Ekonomik açıdan da mal çeşitliliği sağlanmış, güzergâh boyunca ülkeler kazançlar elde etmiştir. Ancak Haçlı Seferleri ve Moğolların Orta Asya'daki ilerlemeleri ticareti yavaşlatmıştır. On altıncı yüzyılda, Avrupa ile Asya ticareti büyük ölçüde daha ucuz ve daha hızlı olan deniz ticaret yollarına kaymıştır.

1.2. Çin'de Ekonomik Büyüme ve Küreselleşme Hareketleri

1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte Mao döneminde dışa kapalı bir ekonomi ile Sovyet tipi ekonomi sistemi benimsenmiştir. Bu dönemde 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulamasında ağırlıklı olarak sanayileşmeye önem verilmiş ve sonuçlarında başarı sağlandığı görülmüştür. Alt yapı çalışmaları iyileştirilmiş ve devlet ekonomide etkin rol oynamıştır. 1958-1962 yıllarını kapsayan dönemde ise Mao, insanları özgürlükçü düşünmeye itmiş, aydın fikirlere önem verilmesini sağlamıştır. Sonuçlar beklenen etkiyi yaratmamış ve bu döneme son verilmiştir. 1958 yılında ise Çin liberalizmden komünizme hızlı bir geçiş için İleriye Dönük Büyük Hamle hareketini başlatmıştır. Tarım ve sanayileşmede on beş yıl içerisinde İngiltere'yi geride bırakmayı hedefleyen Çin, komün sistemiyle sermayesini ağır sanayiye yönlendirmiştir. 1966 yılında Kültür Devrimi nedeniyle ülkede yaşanan gerginliklerden dolayı ekonomik daralma yaşanmıştır. 1967 ve 1968 dönemlerinde yaşanan ekonomik daralma bu tarihlerden sonra artış göstermiş, Mao'nun ölümünden sonra köklü rejim değişiklikleri yapılmıştır. 1978 yılında Mao'nun yerini alan Deng Xiaoping ile devlet kontrolünde olan piyasa anlayışından çıkılarak dışa açık ve serbest piyasa mekanizması doğrultusunda değişikliklere gidilmiştir (Çalık, 2016: s.194)

Grafik 1: 1970-2018 KOF Küreselleşme Endeksi Çin-Dünya Karşılaştırması

Not: — Çin Hükümetini — Dünya durumunu temsil etmektedir.

Kaynak: KOF Küreselleşme Endeksi: İsviçre Ekonomi Enstitüsü (Dreher, Axel, 2006: s.1095)

Çin Hükümeti Mao sonrası dönemde yaptığı uluslararası anlaşmalar ve serbest ticaret sistemi ile küreselleşme yarışına hızlı bir geçiş yapmış ve ekonomik büyümesini her geçen yıl artırmıştır. Düşük maliyetli üretimi tüm dünyaya yayarak yurt dışı yatırımcıları bölgesine çeken Çin, ekonomik performansını artırarak büyüme süreci yaşamıştır. Yeni İpek Yolu projesi ile Çin kendi ülkesi için yarattığı hayalin peşinden giderken uzun vadeli planlar yapmalı ancak bu süreçte projenin karşısına çıkan aksaklıkları görmezden gelmemeli, stratejisini buna yönelik değiştirmelidir (Leverett ve Bingbing, 2017: s.126). Birçok ülke ile iş birliği içinde sürdürdüğü projede büyümenin ana hedefi olarak planlama ve süreç yönetimi değerlemesini optimize ettiği takdirde dış politikada etkin ülke rolü olmayı da başarmış olacaktır. Bu denli büyük bir projenin mali etkilerini de göz ardı etmemek gerekir. Çin'in ayırdığı bütçe ile her ülkenin katılım sağladığı bütçe farklı olduğundan her ülkeye yapılan yatırımlar da farklı olacaktır. Bu nedenle bütçe ve finansman yönetimi de projenin devamlılığını sağlaması açısından oldukça önemlidir (Mahapatra, 2018: s.187). Çin'in yatırımlarının

uzun vadeli olduğu, bu nedenle yatırımların alt yapı ve teknik bakım giderlerinin de yine mali açıdan programlanmasının önem arz ettiği ifade edilmektedir (Wang Y., 2018: s.215).

2. 21.Yüzyıl Modern İpekyolu Projesi

Mal ve hizmet üretimini her geçen yıl daha fazla artıran Çin, hemen hemen tüm ülkelerin iş birliği ve ticaret yapmak istediği ülkelerin başında gelmektedir. Bu durumdan oluşan arz fazlasını tüm dünyaya yaymak istemesi ile kendisini yeni ticaret yolları arayışına sevk etmiştir. Bu amaçla kara, deniz ve demir yolları yatırımları ile bu yolların üzerinden geçtiği ülkelerle çeşitli ticari anlaşmalar yapmıştır. Bu avantajlı durumdan yararlanmak isteyen ülkeler üretimini ve dağıtım merkezlerini artırmayı hedeflemiş, bunun için de yeni ticaret yolları aramaya başlamıştır. Bu hedef doğrultusunda Çin; Bir Kuşak Bir Yol Projesini hayata geçirmek için çalışmalar yapmış ve iş birliği içinde olduğu ülkelerde ise önceliği küreselleşme merkezli politikalar yürüten ülkelere vermiştir. Aşamalı olarak hayata geçirilmesi düşünülen proje iki bölümden oluşmaktadır. Birincisi kara ve demir yolu, ikincisi ise deniz yoludur. Kara yolunda Uzak Doğu, Rusya ve Avrupa'nın birbirine bağlanması için güzergahlar belirlenmiştir. Deniz yolunda ise Hint Okyanusundan Akdeniz'e bağlanmak için rotalar oluşturulmuştur. Deniz İpek Yolundaki rotaların bu şekilde belirlenmesinin nedeni hem var olan yolların maliyetli olması, hem de güvenlik ağının tam olarak gerçekleştirilememiş olmasıdır (Atlı, 2014: s.76). Deniz ve kara yolu beraber değerlendirildiğinde toplamda 65 ülke bu projede ekonomik iş birliği içerisinde. Ülkelerin genel özelliklerine bakıldığında ise gelişmekte olan ve ekonomik entegrasyonu hedefleyen ülkeler oldukları görülmektedir (Karagöl, 2017: s.174). Bu ülkeler nüfus yoğunluğu ve hasıla yönünden zengin ülkelerdir. Bu yönden baktığımızda Çin'in bu projesinin küresel anlamda denge oluşturma amacı güttüğünü söylemek de mümkündür. Bu projeye katılan ülkeler, bölgesel ve küresel olarak büyümelerini hızla gerçekleştirecektir (B.R.Deepak, 2018: s.9).

ABD'nin aksine Çin bu proje ile küresel dengeyi sağlamak, ortak bir politika yaratmak ve karşılıklı etkileşimi sürekli kılmak istemektedir. Süper güç olma yolunda ilerleyen Çin ile ABD arasındaki güç yarışının sıcak savaş olma ihtimaline de vurgu yapılmıştır.

Türkiye'de elleçleme kapasiteleri 3 milyon TEU (Twenty-Foot Equivalent Unit) kapasiteli Ambarlı Limanı, 2,5 milyon TEU kapasiteli Asya port ve 1,7 milyon TEU kapasiteli Mersin Limanlarına sahip olmasına rağmen projede yer almamaktadır. Anlaşma yapılan bu ülkelerle onlar için faydası çok büyük yatırımlar yapıldığından, bu çalışmada ülkemizde bulunan liman kapasiteleri üzerinde durulacaktır.

Tablo 1: Yeni İpek Yolu Kısımları-Rotaları, Şeritleri, Ülkeleri ve Şehirleri

Önerilen Yeni İpek Yolu İçin Rotalar	
Yeni İpek Yolu için denizden rota	Venedik (İtalya), Atina (Yunanistan), Nairobi (Kenya), Kalküta (Hindistan), Kolombo (Sri Lanka), Cakarta (Endonezya), Kuala Lumpur (Malezya), Hanoi (Vietnam), Haikou, Guangzhou, Fuzhou (Çin)
İpek Yolu ekonomi kuşağı	Venedik (İtalya), Rotterdam (Hollanda), Duisburg (Almanya), Moskova (Rusya), İstanbul (Türkiye), Tahran (İran), Duşanbe (Tacikistan), Semerkant (Özbekistan), Bişkek (Kırgızistan), Almatı (Kazakistan), Urumçi, Xi'an (Çin)
Çin-Pakistan ekonomik koridoru	Gwadar, İslamabat (Pakistan), Kaşgar (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)
Boru hatları	
Ham petrol	Aktav, Atrav (Kazakistan), Tayşet, Nahodka (Rusya), Daqing, Kunming (Çin), Kyaukpyu (Myanmar)
Doğal gaz	Kunming (Çin), Kyaukpyu (Myanmar)
Yapım aşamasında önerilen	Beyneu (Kazakistan), Duşanbe (Tacikistan), Daqing (Çin), Nahodka, İrkutsk (Rusya)

Kaynak: British Broadcasting Corporation 2020 kaynağından alınarak yazar tarafından derlenmiştir.

2.1. Yeni Deniz İpek Yolu

Çin, deniz ulaşımını kolaylaştırmak ve hızlandırmak için güney komşularından olan Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) ile ilgilenmektedir. Bunun için 'Deniz İpek Yolu' fikrini öne çıkarmıştır. Çin Hükümeti bu projenin yürürlüğe konulması için Çin-ASEAN zirve toplantısını düzenlemiş ve

projeden ana hatlarıyla bahsetmiştir. Söz konusu toplantıda esas alınan nokta projenin mali yükü ve getirisi, ortak projelerde iş birliği, deniz rotalarında güvenliğin artırılması için "21. yüzyıl deniz İpek Yolu" fikri dahil olmak üzere, "Deniz ulaşımı ve ekonomisi, çevresel ve bilimsel ortaklıklar" ile güçlü ve stratejik işbirliklerini oluşturmanın önemi ve iyi komşuluk ilkesine dayalı bir stratejiden bahsedilmiştir (Temiz, 2019: s.1338).

Bu proje aynı zamanda 2+7 yıl iş birliği bölümünde de gündeme gelmiştir. Proje ile ilgili alınan kararlarda denizcilik alanında güvenliğin artırılması, ülkelerin daha yakın denizcilik işbirliği içerisinde olması, ortak alt yapı ve projelerin oluşturulmasıyla müzakerelerde etkinlik, kültürel, çevresel ve bilimsel ortaklıklar açısından yakın ilişkiler kurmak olarak tanımlanmıştır (Szcudlik-Tatar, 2013: s.18). Çin'in Güney denizinde yaşadığı anlaşmazlıklardan dolayı İpek Yolu Projesi ile ASEAN ülke ve eyaletlerine barış imkânı, güvenliğin sağlanması ve ticaretin kolaylaşması için çaba sarfettiği görülmektedir.

2.2. Deniz İpek Yolu Uzantıları

Çin küreselleşme adımlarını ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile olan rekabetini sadece kara ve demiryolları üzerinden değil, deniz yollarında da sağlamak için geçmişten günümüze birçok çalışma yapmıştır. TRACECA³ projesinde olduğu gibi çalışmalarını deniz ticaretine kaydıran Çin; son yıllarda çalışmalarına hız vermiş ve birçok yatırım yapmıştır. Deniz güzergahı incelendiğinde Çin'den Vietnam, Malezya, Endonezya, Sri Lanka, Hindistan, Kenya, Yunanistan ve son olarak da İtalya ile Avrupa'ya uzanmayı hedefleyen projenin gerçekleşmesi için birçok yatırım yapılmıştır (Kalaycı, 2013: s.102). Akdeniz'den Avrupa'ya uzanan bu yolculuğun kesintisiz ve güvenli bir şekilde ulaşımının sağlanmasını isteyen Çin şirketi COSCO (China Ocean Shipping Company) Akdeniz limanlarında önemli proje ve ortaklıklara imza atmıştır.

Tablo 2: Akdeniz'de En Yüksek İşlem Hacmine Sahip İlk 10 Konteyner Limanı (Bin TEU)

Sıra	Liman	Ülke	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2020
1	Algeciras	İspanya	2,81	3,603	4,114	4,501	4,555	4,761	4,8
2	Valencia	İspanya	4,207	4,327	4,469	4,328	4,442	4,722	5,4
3	Pire	Yunanistan	0,513	1,68	2,734	3,164	3,585	3,737	5,43
4	Ambarlı	Türkiye	2,54	2,7	3,097	3,378	3,488	3,084	3,105
5	Gioia Tauro	İtalya	2,851	2,305	2,721	3,087	2,97	3,221	3
6	Marsaxlokk	Malta	2,371	2,36	2,54	2,75	2,75	2,298	3,313
7	Genoa	İtalya	1,759	1,847	2,064	1,988	2,173	2,237	2,5
8	Barcelona	İspanya	1,946	2,034	1,756	1,72	1,839	1,513	3,42
9	Mersin	Türkiye	1,024	1,127	1,263	1,378	1,499	1,453	2,6
10	La Spezia	İtalya	1,285	1,307	1,247	1,298	1,303	1,3	1,409
Toplam			21,306	23,29	26,005	27,592	28,604	28,326	34,977
Dünya toplamı			540,816	587,484	624,48	651,201	684,429	715,259	795,947

Kaynak: (World Bank Data, 2020; Containerisation International Yearbook, 2017; Containerisation International Data, 2017; İMEAK Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi, 2018).

Tablo 3: Akdeniz'in En İyi Limanları, 2013-2017 (1000 TEU)

Sıra	Port	2013	2014	2015	2016	2017	Büyüme oranı (2017/2013)%	Ülke
1	Valencia	4,328	4,442	4,616	4,732	4,832	112	İspanya
2	Algeciras	4,501	4,556	4,516	4,761	4,389	98	İspanya
3	Pire	3,164	3,585	3,33	3,736	4,145	131	Yunanistan
4	Marsaxlokk	2,745	2,869	3,064	3,084	3,15	115	Malta
5	Ambarlı	3,378	3,487	3,221	2,798	3,131	93	Türkiye
6	Barcelona	1,72	1,894	1,954	2,236	2,968	173	İspanya

³ Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA) Örgütün Amacı: TRACECA, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerini Kafkasya ve/veya Karadeniz üzerinden Avrupa'ya bağlamak amacıyla Avrupa Birliği (AB) önderliğinde üye ülkeler tarafından oluşturulan bir Doğu-Batı Koridorudur. Kuruluş Tarihi: 1993, Merkezi: Bakü/Azerbaycan, Genel Sekreter: Mircea Ciopraga (Romanya)

7	Genoa	1,988	2,173	2,243	2,297	2,622	132	İtalya
8	Gioia Tauro	3,087	2,97	2,547	2,797	2,448	79	İtalya
9	Sines			1,332	1,513	1,669		Portekiz
10	Mersin	1,378	1,499	1,466	1,453	1,453	105	Türkiye
Toplam		26,289	27,475	28,289	29,407	30,807	117	
Dünya toplamı		587,484	624,48	651,201	-	-		

Kaynak: International Association of Ports and Harbors IAPH (2018) verileri.

Pire Limanının COSCO yatırımlarından önce oldukça düşük işlem hacmine sahip olduğu Tablo 2 ve Tablo3'te görülmektedir. COSCO yatırımlarının büyüme ve gelişme oranları da yıllara göre hızla artış göstermiştir. Yatırımlar olmadan da yüksek işlem hacmine sahip limanlarımız COSCO yatırımlarını bünyesine çektiği takdirde Pire Liman büyüme hızını katlayacağı, yükünü paylaşacağı ve hatta rol çalacağı liman coğrafi konumu ve niteliğini göz önünde bulundurduğumuzda olasıdır.

Tablo 4: Avrupa'nın En İyi Limanları, 2013 - 2017 (1000 TEU)

Sıra	Limanlar	2013	2014	2015	2016	2017	2020	Büyüme % (2020/2014)	Ülke
1	Rotterdam	11,621	12,297	12,235	12,385	13,734	14,82	121	Hollanda
2	Anvers	8,578	8,978	9,654	10,037	10,45	23,76	265	Belçika
3	Hamburg	9,302	9,729	8,821	8,91	8,86	8,5	87	Almanya
4	Bremen	5,831	5,8	5,479	5,535	5,51	5,5	95	Almanya
5	Valencia	4,328	4,442	4,616	4,732	4,832	5,4	122	İspanya
6	Algeciras	4,501	4,556	4,516	4,761	4,389	4,8	105	İspanya
7	Pire	3,164	3,585	3,33	3,736	4,145	5,43	151	Yunanistan
8	Duisburg	3	3,4	3,6	3,7	4,1	4	118	Almanya
9	Felixstowe	3,74	4,1	3,98	4,016	3,849	3,85	94	UK
10	Marsaxlokk	2,745	2,869	3,064	3,084	3,15	3,313	115	Malta
11	Ambarli	3,378	3,487	3,221	2,798	3,131	3,105	89	Türkiye
12	Barcelona	1,72	1,894	1,954	2,236	2,968	3,42	181	İspanya
13	Le Havre	2,486	2,55	2,56	2,51	2,87	2,2	86	Fransa
14	Genoa	1,988	2,173	2,243	2,297	2,622	2,5	115	İtalya
15	Gioia Tauro	3,087	2,97	2,547	2,797	2,448	3	101	İtalya
16	Londra		2,097	2,217	2,537	2,431	3,5	167	UK
17	Southampton	1,491	1,895	1,933	1,957	2,04	1,9	100	UK
18	St Petersburg	2,515	2,375	1,715	1,458	1,848	2,13	90	Rusya
19	Sines			1,332	1,513	1,669	2,3		Portekiz
20	Mersin	1,378	1,499	1,466	1,453	1,592	2,6	173	Türkiye
Toplam		74,853	80,696	80,483	82,452	86,638	106,03	142	

Kaynak: International Association of Ports and Harbors IAPH (2018) verileri.

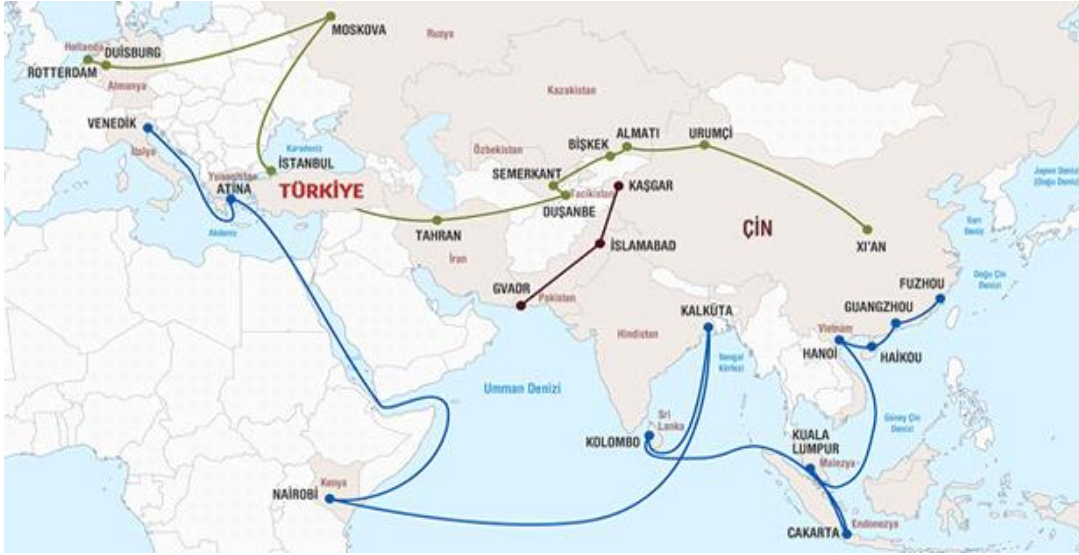
COSCO, son dönemlerde yatırımlarını deniz aşırı ticaret limanlarına yönlendirmiş olup Belçika Zeebrugge limanı, Kumport Limanı, İspanya Valencia Limanı ve son olarak Yunanistan Pire limanına büyük yatırımlar gerçekleştirmiştir. Gelişmekte olan Akdeniz ülkelerine yapılan bu yatırımlar pek çok ülkenin ekonomik anlamda Çin'e bağlanmasına neden olurken, küresel zincirde kazan-kazan ilkesine dayalı ekonomik iş birlikleriyle ülkelerin ekonomik büyümesine önemli katkılar sunacaktır.

2.3. Akdeniz'den Avrupa'ya Uzanan Kapı: Pire Limanı

Çin, ticaretini Avrupa'ya taşımak ve ABD ile olan rekabetini güçlendirmek için ticaret yollarını deniz ulaşımına da taşımıştır. Bu proje için 10 yıllık planlama yapılmış ve son 5 yılda çalışmalar hız kazanmıştır. COSCO; Zeebrugge (Belçika) Limanı'na, Valencia Limanı ve Pire Limanı'na önemli yatırımlar yapılmıştır. İpek Yolu'nun en kısa ve en güvenli sürede Avrupa'ya ulaşmasının temel hedef olduğu projelerde kapasite artırımı ve elleçleme önemli role sahiptir. Bunun için birçok çalışma ve Uluslararası Antlaşmalar imzalayan Çin Hükümeti'nin yaptığı en önemli yatırım ise 2008 yılında Pire Limanı yatırımdır. O dönemde büyük bir finansal kriz ile boğuşan Yunanistan bu limanda ticaret maliyetlerini karşılayamaz durumda iken Çin'in anlaşma teklifini kabul etmiştir. Bu çerçevede 2008

yılında Pire’de belli konteyner terminalleri üzerinde 35 yıllık hak tanınan Çin Hükümeti’ne daha sonra 2016 yılında ise; liman hissesinin %67’si satılarak özelleştirilmiştir.

Figür 2: Planlanan Yeni İpek Yolu Güzergâhları

Kaynak: (Haber7, 14.10.2019 tarihli 2906082 sayılı haber yazısı).

Çin’in Avrupa’ya en kestirme yoldan mal taşıma hedefi için bu yatırımı ile 10 yıl içerisinde Pire Limanı’nın Akdeniz’deki en büyük kapasiteli ve ticaret hacminin büyük kısmını karşılayan liman olması hedeflemiştir. Yunan hükümeti açısından da büyük bir fırsat olan bu proje ile hem istihdam sağlanmış hem de Liman kapasitesi artırılarak ticareti canlanmış ve karlılığı artmıştır. Yunanistan’ın en büyük üç endüstrisinden biri olan denizcilik, iyileştirme yatırımları ve Pire limanının 2008 yılında COSCO tarafından işletilmeye başlamasıyla bugüne kadar yaklaşık altı kat artmıştır.

Pire Limanı, Yunanistan ekonomik krizi sırasında bir çöküş yaşamış 2006 yılında özelleştirme gerçekleşinceye kadar birçok grevlerin de etkisiyle elleçleme miktarı 1,4 milyondan 400 bin TEU’ya kadar gerilemiştir. Bu sırada Ambarlı limanı aktarmanın Karadeniz yönünü üstlenerek Pire’de oluşan bu krizi fırsata çevirmiştir (Esmer, 2019: s.26).

Çin yatırımıyla tekrar şaha kalkan Pire Limanı Akdeniz deniz ticaretinin büyük kısmını üstlenerek 2016 yılında dünyanın en büyük kapasiteye sahip limanları arasında 36.sıraya yükselmiş, 21. Yüzyıl İpek Yolu Projesi ile limanda ticaret trafiği yıllara göre büyük oranda artmış ve Akdeniz’in incisi olmuştur.

Tablo 5: Pire Limanı Konteyner Trafikçi

Konteyner trafiği							
(in TEUs)							
	2010	2011	Yıllık fark%	2012	Yıllık fark%	2013	Yıllık fark%
İthalat ve ihracat	229.457	52.797	-76,99	42.555	-19,40	48.884	14,87
Aktarmalar	172.959	378.196	118,66	483.972	27,97	520.722	7,59
Boş konteynerler	110.903	59.911	-45,98	99.387	65,89	74.449	-25,09
Toplam	513.319	490.904	-4,37	625.914	27,50	644.055	2,90
(1)TEUs : Yirmi feet konteyner eşdeğeri birim							

Kaynak: OLP Piraeus Port Authority (2013) PPA Statistics 2010-13 verileri.

Not: 1 Haziran 2010’dan itibaren konteyner trafiği, Pire Limanı Otoritesi SA’nın I. İskele’nin konteyner trafiğini ifade eder. O tarihten bu yana, Pire Konteyner Terminali SA, Pire Limanı ile imtiyaz sözleşmesi kapsamında Pire Limanı II. İskele’nin münhasır işletmesini yapmaktadır.

Tablo 6: Pire Limanı Gemi Trafikliği

Gemi trafiği						
	2010		2011		Yıllık Fark%	
	Gelenler	(b.t.)(1)	Gelenler	(b.t.)(1)	Gelenler	(B.T.)(1)
Yurtdışı (Deniz aşırı)	3.241	98.701.360	3.997	134.604.000	23,33	36,38
Kargo gemileri	2.436	65.020.908	3.076	87.289.530	26,27	34,25
	2012 ⁽³⁾		Yıllık fark%			
	Gelenler	(b.t.)(1)	Gelenler	(b.t.)(1)		
Yurtdışı (Deniz aşırı)	3.031	104.608.978	-24,17	-22,28		
Kargo gemileri	2.268	64.121.258	-26,27	-26,54		
	2013		Yıllık fark%			
	Gelenler	(b.t.)(1)	Gelenler	(b.t.)(1)		
Yurtdışı (Deniz aşırı)	2.860	92.752.917	-5,64	-11,33		
Kargo gemileri	2.150	49.829.421	-5,20	-22,29		

Not: (1) Brüt tonaj, (2) 1/5/2012 tarihinden itibaren Piraeus Limanı Otoritesi SA, Piraeus Konteyner Terminali SA'da yalnızca Piraeus limanının II. İskelesine uğrak yapan gemilerin palamar ücretlerini devretmiştir. Kargo gemilerinin gelişlerine gemiler dahil değildir.

Kaynak: (OLP Piraeus Port Authority (2013) PPA Statistics 2010-13 verileri)

Pire Limanı COSCO şirketi yatırımlarından önce 2011 yılında 1,6 milyon TEU kapasiteye sahip iken yatırımlardan sonra 3,62 kat büyüyerek 5,43 milyon TEU kapasiteye ulaşmıştır. Yeni yatırım planları ile 10 milyon TEU kapasiteye çıkarmayı hedeflenmektedirler. Pire Liman kapasitesinin bu yükü daha ne kadar taşıyabileceği ise tartışma konusudur.

2.4.Dünya Limanlarında Türkiye Limanlarının Yeri

Türkiye'nin 2019 verilerine göre içinde liman pazar bölümünde altıncı sırada yer almaktadır. Pek çok Avrupa ülkesini geride bırakan Türkiye liman ticaretine son yıllarda ağırlık vermiş ve güvenlik ile kapasiteyi artırmaya yönelik çalışmalarda bulunmuştur.

Tablo 7: 2019 Yılı Pazar Segmentine Göre Limanlar

Ekonomi	Liman çağrılarının sayısı	Limanda medyan süre (gün)						
		Tüm Pazar segmentleri	Sıvı yağın	Yük gemisi	Kuru dökme	Kuru yağın	LPG taşıyıcıları	LNG taşıyıcıları
1 Norveç	586.161	0,4	0,6	0,3	0,3	0,8	0,7	0,3
2 ABD	290.748	1,4	1,6	1,0	1,8	1,9	2,0	1,3
3 Japonya	280.874	0,4	0,3	0,3	1,1	0,9	0,3	1,0
4 Çin	254.868	1,0	1,1	0,6	1,2	2,0	1,0	1,2
5 İtalya	233.081	1,3	1,3	0,9	2,0	3,5	1,4	..
6 Türkiye	200.494	1,2	1,2	0,6	1,5	3,6	1,3	1,3
7 Birleşik Krallık	197.893	1,1	1,0	0,7	1,5	2,0	1,1	1,3
8 Endonezya	175.242	1,3	1,2	1,0	1,3	3,3	1,1	1,4
9 Yunanistan	159.583	0,7	0,5	1,1	1,1	0,3	0,9	1,1
10 İspanya	142.773	0,9	0,9	0,7	1,2	1,9	1,0	1,0

11	Hollanda	124.059	0,6	0,5	0,8	0,4	0,6	0,9	1,1
12	Danimarka	113.170	0,8	0,7	0,5	0,9	0,8	1,0	..
13	Almanya	108.634	0,5	0,4	0,7	0,3	2,4	0,7	..
14	Kanada	104.330	0,8	1,1	1,5	0,4	0,4	1,6	..
15	Kore Cumhuriyeti	95.992	0,8	0,7	0,6	1,2	2,0	0,8	1,0
16	İsveç	78.766	0,8	0,7	0,6	1,1	0,4	0,9	..
17	Fransa	72.014	1,1	1,0	0,7	1,6	3,0	1,1	1,1
18	Rusya Federasyonu	71.412	1,3	1,0	1,3	1,6	2,2	1,2	1,1
19	Hırvatistan	71.023	1,3	1,1	0,7	2,7	2,5		..
20	Avustralya	66.076	1,4	1,3	1,2	1,7	1,6	0,9	1,2

Not: Toplam varışlar, limandaki zamanın hesaplanmadığı feribot, roll-on roll-off ve yolcu gemilerinin gelişlerini içerir.

* Porto Riko ve Amerika Birleşik Devletleri Virjin Adaları, limandaki ortanca saatte dikkate alınmaz.

* Manş Adaları ve Man Adası, limandaki ortanca saatte dikkate alınmaz.

* Fransız denizaşırı departmanları limanda ortanca saat olarak dikkate alınmaz.

Kaynak: (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) (2020) Deniz taşımacılığı göstergeleri, İstatistik El Kitabı).

2020 liman verilerine göre;

Tablo 8: Ocak - Aralık 2020 Elleçlenen Konteyner Adetleri

Limanlar	Dolu		Boş		Dolu + Boş		Artış-azalış % oranı	Türkiye % oranı
	2019	2020	2019	2020	2019	2020		
	TEUS	TEUS	TEUS	TEUS	Toplam TEUS	Toplam TEUS		
Mersin	1.482.349	1.547.424	456.680	462.300	1.939.029	2.009.724	3,65	18,09
Asyaport	1.154.781	1.267.012	198.628	170.909	1.353.409	1.437.921	6,24	12,94
Kumport	1.031.148	1.022.717	250.702	188.063	1.281.850	1.210.780	-5,54	10,9
Toplam	8.328.194	8.519.241	2.660.364	2.590.672	10.988.558	11.109.913	1,1	100

Kaynak: OLP Piraeus Port Authority (2013) PPA Statistics 2010-13 verileri

Tablo 9: Ocak - Aralık 2020 Elleçlenen Transit Konteyner Adetleri

Limanlar	Dolu		Boş		Dolu + Boş		Artış-azalış % oranı	Türkiye % oranı
	2019	2020	2019	2020	2019	2020		
	TEUS	TEUS	TEUS	TEUS	Toplam TEUS	Toplam TEUS		
Asyaport	968.410	1.069.556	74.559	65.292	1.042.969	1.134.848	8,81	37,61
Kumport	536.690	481.531	88.959	60.528	625.649	542.059	-13,36	17,96
Mersin	448.172	399.108	32.805	29.962	480.977	429.070	-10,79	14,22
Toplam	2.946.352	2.806.806	234.506	210.761	3.180.858	3.017.567	-5,13	100

Kaynak: OLP Piraeus Port Authority (2013) PPA Statistics 2010-13 verileri

Tablo 10: Ocak - Aralık 2020 Elleçlenen İhracat Konteyner Adetleri

Limanlar	Dolu		Boş		Dolu + Boş		Artış-azalış % oranı	Türkiye % oranı
	2019	2020	2019	2020	2019	2020		
	TEUS	TEUS	TEUS	TEUS	Toplam TEUS	Toplam TEUS		
Mersin	698.185	766.181	144.694	98.711	842.879	864.892	2,61	21,03
Kumport	220.741	239.557	81.359	75.713	302.100	315.270	4,36	7,67
Asyaport	100.277	100.559	19.206	27.917	119.483	128.476	7,53	3,12
Toplam	3.429.456	3.572.682	565.676	539.912	3.995.132	4.112.594	2,94	100

Kaynak: OLP Piraeus Port Authority (2013) PPA Statistics 2010-13 verileri

Tablo 11: Ocak - Aralık 2020 Elleçlenen İthalat Konteyner Adetleri

Limanlar	Dolu		Boş		Dolu + Boş	Dolu + Boş	Artış- azalış % oranı	Türkiye % oranı
	2019	2020	2019	2020	2019	2020		
	TEUS	TEUS	TEUS	TEUS	Toplam TEUS	Toplam TEUS		
Mersin	335.468	382.007	278.977	333.528	614.445	715.535	16,45	17,99
Kumport	273.717	301.629	80.384	51.822	354.101	353.451	-0,18	8,89
Asyaport	86.094	96.897	104.863	77.700	190.957	174.597	-8,57	4,39
Toplam	1.951.660	2.138.806	1.859.159	1.838.807	3.810.819	3.977.613	4,38	100

Kaynak: OLP Piraeus Port Authority (2013) PPA Statistics 2010-13 verileri

Tablo 12: Ocak-Aralık 2020 Yılı Genel Kargo Türkiye Liman Toplamı

Firma Adı	2019	2020	2019	2020	2019	2020
	İthalat	İthalat	İhracat	İhracat	Kabotaj	Kabotaj
Mersin	4.681.018	4.710.223	3.337.557	2.772.611	145.255	72.428
Asyaport	936.647	609.035	0	0	0	0
Kumport	14.042	5.419	12.797	1.025	73.181	57.742
Toplam	90.368.538	92.174.177	32.739.011	42.939.800	13.329.212	13.964.688
Firma Adı	2019	2020	2019	2020	Artış- azalış % oranı	Türkiye % oranı
	Transit	Transit	Toplam	Toplam		
Mersin	38.403	42.543	8.202.233	7.597.805	-7,37	5,08
Asyaport	3.035	0	939.682	609.035	-35,19	0,41
Kumport	3.563	1.802	103.583	65.987	-36,3	0,04
Toplam	609.499	397.364	137046261	149476029	9,07	100

Kaynak: OLP Piraeus Port Authority (2013) PPA Statistics 2010-13 verileri

Tablo 13: Türk Limanları Gemi Kabul Sayıları

Firma Adı	2019	2020	Artış - azalış % oranı	Türkiye % oranı
Mersin	4.154	3.584	-13,72	8,03
Kumport	2.642	3.154	19,38	7,07
Asyaport	1.173	1.139	-2,9	2,55
Toplam	43.235	44.635	3,24	100

Kaynak: OLP Piraeus Port Authority (2013) PPA Statistics 2010-13 verileri

Pire Limanı yönetiminin çoğunluğu dünyanın en büyük 3. konteyner gemisi şirketi olan COSCO (China Ocean Shipping (Group) Company)'ya aittir. 2003 yılında liman halka arzı ile %74,5'i Yunan Devleti'ne geri kalanı ise yatırımcılara aktarılmıştır. Pire Limanı 2010 yılında 513 bin TEU konteyner hacmine sahipken, günümüzde 5,43 milyon TEU yıllık konteyner hacmine sahiptir. Çin Hükümeti ve firmaları ile yapılan anlaşmalar sonucunda 2011 yılında %300 büyüyerek 1,68 milyon TEU'ya, 2013 yılında yaklaşık %200 büyüyerek 3,164 milyon TEU kapasiteye yükselmiştir. 2015 yılında da 3,737 milyon TEU'ya ulaşmış ve önemini artırmıştır. Doğu Akdeniz'de bulunan ülkeler, başka ülke konteynerlerini kendi limanları üzerinden geçişini sağlamak için yoğun bir rekabet halinde bulunurken, Çin'in mega konteyner taşımacılık firması COSCO, bu rekabette Yunanistan'ın Pire Limanı tercih etmekte ve kapasitesini yılda 10 milyon TEU'ya çıkarmayı planlamaktadır.

Tablo 14: Çeşitli Konteynerler ve Yük Kapasiteleri

Konteyner çeşitleri	Yük kapasitesi / Tonaj		Yük kapasitesi / m ³	
	Kg	Lbs	m ³	ft ³
20' Kuru yük konteyneri	21,800	48,060*	32,9	1,164
40' Kuru yük konteyneri	26,635	58,720*	67,0	2,368
40' Yüksek Küp Kuru Konteyner	26,530	58,488*	75,8	2,679
20' Üst Raylar Arasında Üstü Açık	21,879	48,235*	32,1	1,134
40' Üst Raylar Arasında Üstü Açık	26,517	58,460*	65,4	2,310
40' Soğutmalı Konteyner	25,760	56,790*	57,2	2,022
40' Yüksek Küp Soğutmalı	26,381	58,160*	66,1	2,334

Kaynak: Konteyner ölçüler, nakliye rehberlerinden yazar tarafından düzenlenmiştir.

Türkiye, Akdeniz’de en yüksek işlem hacmine sahip ilk 10 konteyner limanı içerisinde 4. sırada bulunan Ambarlı ve 9. sırada bulunan Mersin Limanlarına sahiptir. 2010 yılında Ambarlı Limanı 2,54 milyon TEU ve 1,024 milyon TEU iken, 2015 yılında %22’lik bir artış göstererek 3,084 milyon TEU’ya, Mersin Limanı %42’lik bir artışla 1,453 milyon TEU’ya ulaşmıştır. Türkiye, Pire Limanı’na göre coğrafi olarak avantajlı konumda olan Kuzey Ege Çandarlı Limanı (İnşası hala devam etmektedir.) 2015 yılında sadece 856511 TEU kapasite ile alternatif bir aktarma merkezi olma iddiası ile yola çıkmıştır. Pire Limanı’yla ortalama gemi hızı ile arasında 14 saatlik bir mesafe bulunmasından dolayı bölgede olan rekabette önemli bir avantaja sahiptir. Liman inşaatı devam etmekte olan 4 Milyon TEU kapasiteli liman ülkemiz için önemli bir projedir ve coğrafi yönden Akdeniz’in sayılı büyük limanlarından biri olmaya adaydır. Türkiye halen Ambarlı Limanı 3,17, Mersin Limanı 1,67 milyon TEU konteyner hacmine sahiptir. Ayrıca Türkiye’nin en büyük transit konteyner limanı olan Asyaport yatırım projelerinin gerçekleşmesiyle yılda 4 milyon TEU’luk kapasite ile bölgenin en önemli limanı olması hedeflenmektedir.

3. Sonuç ve Öneriler

Çin, Yeni İpek Yolu ile yavaşlayan büyümesini hızlandırmayı, aşırı endüstriyel kapasite için yeni pazarlar açmayı ve tüketim mallarını en hızlı ve güvenli şekilde Avrupa’ya ulaştırmayı hedeflemektedir. Bu stratejiler ışığında ASEAN 2013 zirvesinde deniz ipek yolu planlarından bahsederek çalışmalarına başlamıştır. Bu proje güzergahına baktığımızda Çin hükümeti proje rotalarında bulunan ülkelere ciddi yatırımlarda bulunarak ekonomik büyüme ve gelişmesine önemli katkıda bulunmaktadır. Çin yatırımları sonrasında büyüyen Pire Limanı Yunanistan için kalkınmada önemli bir rol oynamaktadır. Ancak bu liman kapasitesi bu uzun yük alışverişini uzun süre karşılayabilecek durumda değildir.

Yeni İpek Yolu güzergahının Orta Asya- Avrupa köprüsüne alternatif olarak önerdiğimiz; Mersin ve Çandarlı Limanlarının, “liman hacmi ve elleçleme oranı” verilerinin, Pire Limanının yatırım öncesi değerlerine göre, oldukça yakın olduğu görülmektedir. Ayrıca, son yıllarda Mersin ve Çandarlı limanlarının, kargo ve transit yük potansiyelinin de bir hayli arttığı görülmektedir. Ülkemizin nitelikli iş gücü ve coğrafi konumu dolayısıyla da bu limanlar oldukça değer kazanmaktadır. Bu nedenle, Çin için de daha avantajlı olacağı açıkça görülen, Mersin ve Çandarlı limanlarının bu potansiyelinin değerlendirilmesi daha avantajlıdır. Bu durumun her iki ülkenin de yararına olacağı konusu teknik olarak da paylaşılmalıdır. Çin’in söz konusu yatırımlarını Türkiye’ye yönlendirmesi halinde yalnız ekonomik olarak değil, aynı zamanda Çin-Türkiye siyasi ve kültürel ilişkileri bağlamında da gelişmeler yaşanacaktır. Bu sayede ticari sirkülasyon aksamadan devam edecek, Türkiye açısından büyük potansiyel yatırımlar harekete geçecektir. Ayrıca bu durum Türkiye’nin istikrarlı ve sürdürülebilir büyümesine katkı sağlayacaktır.

Proje ’de Türkiye’nin yer edinmesi deniz ticareti gelişiminin yanı sıra ülkemizin turizmi canlanacak, tarihi ve kültürel yapıları da yabancıların ilgisini çekecektir. (Yılmaz vd., 2020; 12) Bu sayede hem siyasi birlik, ikili ekonomik antlaşmalar hem de turizm açısından Türkiye’nin ekonomik büyüme ve kalkınması sağlanmış olacaktır.

Bir Kuşak Bir Yol Projesi’nin deniz ağı, Türkiye açısından çok önemli bir fırsattır. Değerlendirilebildiği takdirde, kara yolundan çok daha düşük maliyet ile yüksek tonajlı taşımacılık

yapılabileceğinden ciddi rekabet avantajı ortaya çıkacaktır. Sürekli gelişen Çin ekonomisi ile yakın ticari ilişkilerin kurulmasının ülkemiz için yararlı olacağı açıktır. Bu bağlamda Türkiye küresel rekabette aktif rol alacak, ciddi yatırımlar sayesinde ekonomik kalkınmasını sağlayarak yeni yatırımlarda bulunabilecek, dış politikada etkin bir strateji uygulayabilecektir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Birinci yazarın makaleye katkı oranı %50, ikinci yazarın makaleye katkı oranı %50'dir.

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışmanın yazarları araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Atlı, A. (2014). *Çin ve Yeni İpek Yolu Projesi*, Sayfa: 74-77, Asya Pasifik Dergisi: <http://altayatli.com/wp-content/uploads/2018/07/Analist44IpekYolu.pdf>, [Erişim: 13.03.2021].
- B.R.Deepak. (2018). *China's Global Rebalancing: Will It Reshape the International Political and Economic Order?*, Edit: B.R. Deepak) *China's Global Rebalancing and the New Silk Road*, Springer, pp. 1-12. Singapur.
- BBC (2020). *Italy takes a shine to China's New Silk Road*, <https://www.bbc.com/news/world-europe-47640196>, [Erişim: 16.01.2021].
- Cinkara, A. (2019). "Uygurlar ve İpek Yolu". *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (2): 329-346.
- Çalık, Ü. (2011). "Çin Ekonomisi (Mao ve Mao Sonrası Dönem)". *Liberal Düşünce Dergisi*, (64): 185-206.
- Dreher, A. (2006). Does Globalization Affect Growth? Evidence from a New Index of Globalization, *Applied Economics*, 38(10): 1091-1110.
- Esmer, S. (2019). "Bir kuşak bir yol" Hikâyesi: Sahi Pire Limanı Bizden Ne Kaptı? D.E.Ü. Denizcilik Fakültesi: <https://www.7deniz.net/yazar-bir-kusak-bir-yol-hik-yesi-sahi-pire-limani-bizden-ne-kapti-164.html>, [Erişim: 30.03.2021].
- Haber7 (2019). *İpek Yolu Projesi Nedir? Hangi Ülkeleri Kapsayacak? Ne Zaman Bitecek?*. 03.11.2019 tarihli 6070803 sayılı haber yazısı, <https://www.haber7.com/dunya/haber/2906082-ipek-yolu-projesi-nedir-hangi-ulkeleri-kapsayacak-ne-zaman-bitecek>, [Erişim: 30.0.2021].
- IAPH (2018). *World Container Traffic Data 2018 Statistics*: International Association of Ports and Harbors. <https://www.iaphworldports.org/statistics>, [Erişim: 30.01.2021].
- IMEAK Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi (2018). *Dünya Ekonomi Ve Deniz Taşımacılığı İstatistikleri*, <http://www.dtoizmir.org.tr/dosyalar/denizdenmerhaba/PDF%20SAYILAR/dm%20sayi%2018%20istatistik%20ekk.pdf>, [Erişim: 30.01.2021].
- Kalaycı, İ. (2014). "Deniz Ticareti ve Küresel Mali Kriz: İpek Yolu'nda Türkiye İçin Yeni Stratejiler". *Avrasya Etüdlere*, 45 (1): 87-122. Karagöl, E. T. (2017). *Modern İpek Yolu projesi*, Sayı: 174: SETA Perspektif <https://www.setav.org/modern-ipek-yolu-projesi/>, [Erişim: 03.04.2021].
- KOF Swiss Economic Institute (2018). *KOF Globalisation index*, <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>, [Erişim: 09.01.2021].
- Leverett, F., & Bingbing, W. (2017). "The New Silk Road and China's Evolving Gran Strategy". *The China Journal*, 77: 110-132.
- Mahapatra, C. (2018). "One Belt, One Road": *China, US and the Emerging Hegemonic Struggle in Asia*, B. Deepak (Dü.), (Edit: B.R. Deepak) *China's Global Rebalancing and the New Silk Road*, Springer: pp.181-190. Singapur. https://doi.org/10.1007/978-981-10-5972-8_15 [Erişim: 15.06.2021].
- Nakliye Rehberim (2021). *Konteyner Ölçüleri*, <https://www.nakliyerehberim.com/asya%20konteyner%20ebat%20boyutlar.htm>, [Erişim Tarihi: 30.01.2021].
- Piraeus Port Authority (2013). *PPA Statistics 2010-13*, OLP <https://www.olp.gr/en/statistics/item/6688-ppa-statistics-2010-13>, [Erişim: 28.01.2021].

- Szczudlik-Tatar, J. (2013). China's New Silk Road Diplomacy, 34 edn., PISM: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych The Polish Institute of International Affairs [https://www.files.ethz.ch/isn/174833/PISM%20Policy%20Paper%20no%2034%20\(82\).pdf](https://www.files.ethz.ch/isn/174833/PISM%20Policy%20Paper%20no%2034%20(82).pdf) [Erişim Tarihi: 13.01.2021].
- Şahin, G, Kalaycı, İ. (2014). “Yeni Bir Küresel Kalkınma Paradigması: Sürdürülebilir İpek Yolu”. *Avrasya Etütleri*, 45 (1):4-35.
- Temiz, S. (2019). “Asean’ın Bölgesel Sorunların Çözümüne Yönelik Sistematiği ve Bu Bağlamda Asean – Çin İlişkileri’ne Bir Bakış”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33 (4): 1319-1343.
- The United Nations Conference on Trade and Development (2020). *Fact Sheet #15 Maritime transport indicators*, Handbook of Statistics: UNCTAD https://unctad.org/system/files/official-document/tdstat45_FS15_en.pdf, [Erişim Tarihi: 30.01.2021].
- The World Bank (2020). *Container port traffic (TEU: 20 foot equivalent units)* <https://data.worldbank.org/indicator/IS.SHP.GOOD.TU>, [Erişim Tarihi: 15.06.2021].
- Tırport (2021). Konteyner Ölçüleri, <https://tirport.com/konteyner-olculeri> [Erişim Tarihi: 30.01.2021].
- Wang, Y. (2018). “*Dealing with the Risk of the Belt and Road Initiative*”, (Edit: B.R. Deepak) *China's Rebalancing and the Silk Road*, Springer, pp. 207-227. Singapur. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/issue/43994/538496> [Erişim Tarihi: 15.06.2021].
- Wikipedia (2021). *İpek Yolu*, [https://tr.wikipedia.org/wiki/İpek_Yolu#/media/Dosya: Transasia_trade_routes_1stC_CE_gr2.png](https://tr.wikipedia.org/wiki/İpek_Yolu#/media/Dosya:Transasia_trade_routes_1stC_CE_gr2.png) [Erişim: 11.01.2021]
- Yaman, A.(2020). *Yeni Dünya Düzeninin Kuruluş Projesi: Kuşak ve Yol Girişimi-Yeni İpek Yolu*, 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/asya-pasifik-arastirmalari-merkezi/yeni-dunya-duzeninin-kurulus-projesi-kusak-ve-yol-girisimi-yeni-i-pek-yolu>, [Erişim Tarihi: 11.01.2021]
- Yılmaz, Z, Erdem, C, Kaya, K. (2020). “Yeni İpek Yolu’nun Türkiye Ekonomisine Etkisi”. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 5 (9): 198-214.

EKONOMİK ENTEGRASYONLARA KATILIMIN TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ: PANEL VERİ ANALİZİ*

Oğuzhan ÖZÇELİK¹
Elçin AYKAÇ ALP²

Öz

Küreselleşen dünyada ekonomik büyüme ile uluslararası ticaret arasında kurulan pozitif yönlü ilişki, uluslararası ticarete verilen önemin artmasına sebep olmuştur. Artan bu önemle birlikte ülkeler 1950’lilerden itibaren yoğun bir şekilde ekonomik entegrasyonlara yönelmişlerdir. Türkiye dünya konjonktüründe yaşanan bu değişime paralel olarak, dış ticaretini artırmak için başta 1996’da Avrupa Birliği Ülkeleriyle Gümrük Birliği anlaşması olmak üzere farklı ülkelerle pek çok ekonomik entegrasyon anlaşması imzalamış ve hayata geçirmiştir. Bu çalışmada Türkiye’nin katılım gösterdiği bütün ekonomik entegrasyonlar ayrı ayrı ele alınarak 1974-2017 dönemi için karşılaştırmalı analizler yapılmıştır. Bu kapsamda 1984-2017 yılları arasında Türkiye’nin dış ticaretinde en az %0.01 paya sahip olan 75 ülke ile örneklem oluşturulmuştur. Örneklem ülkelerin ikili ticaret verileri ve Çekim Modeli kullanılarak tahminler üretilmiştir. Yapılan analizlerden elde edilen temel bulgular literatürle uyumlu olarak ekonomik entegrasyonların Türkiye’nin dış ticaretini artırdığı yönündedir. Buna karşın, bu çalışmada ekonomik entegrasyonlardan tercihli ticaret anlaşmalarının; beklentinin aksine Türkiye’nin ihracatını incelenen dönemde negatif etkilediği gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Entegrasyonlar, Tercihli Ticaret Anlaşmaları, Gümrük Birliği, Çekim Modeli, Poisson Pseudo En Çok Olabilirlik (PPML).

JEL Kodları: F15, F41, P45.

EFFECTS OF PARTICIPATION TO ECONOMIC INTEGRATIONS ON FOREIGN TRADE OF TURKEY: PANEL DATA ANALYSIS

Abstract

The positively directed relationship between economic growth and international trade in the globalizing world caused the importance attached to international trade has increased day by day. Countries, by the effect of this increasing importance, have headed towards economic integrations intensely. Turkey entered into much economic integration agreement, notably, the customs union agreement with European countries in 1996 to improve the foreign trade in parallel to this change in the world conjuncture. This study scrutinized all the economic integrations of Turkey one by one and applied comparative analysis for the 1974-2017 period. Within this scope, a sample was established so as to include 75 countries that had 0.01% share at least in Turkey's foreign trade between the years of 1984 and 2017. There were produced estimations by utilizing bilateral trade data of countries and the Gravity Model. Analysis findings jibe with the literature and show that economic integrations increase the foreign trade of Turkey. However, according to this research, partial scopes arrangements from among economic integrations negatively affected the trade of Turkey in the related period.

Keywords: Economic Integrations, Partial Scopes, Customs Union, Gravity Model, Poisson Pseudo Maximum Likelihood (PPML)

JEL Codes F15, F41, P45.

*Bu çalışma, yazar tarafından İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Uluslararası Ticaret Anabilim Dalında hazırlanan “Ekonomik Entegrasyonlar Teorisi Işığında Türkiye’nin Dış Ticareti ve Çin Etkisi” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹Dr., Kırklareli Üniversitesi, oguzhanozcelik@klu.edu.tr,

²Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İktisat Bölümü, ealp@ticaret.edu.tr,

Makalenin Geliş Tarihi (Received Date): 16.01.2021

Yayına Kabul Tarihi (Acceptance Date): 01.04.2021

Atıf (Citation):Özçelik, O. & Aykaç Alp, E. (2021), “Ekonomik Entegrasyonlara Katılımın Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkileri: Panel Veri Analizi”, *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 4(1):101-114.

Giriş

1944 yılında hayata geçirilen Bretton Woods sistemi öncesi ülkelerin ithal ikameci dış ticaret politikası izlemeleri, oluşan dış ticaret açıklarını kapatmak için mal ve hizmet ticaretine kısıtlama getirmeleri ve son olarak da İkinci Dünya Savaşı, ülke ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bretton Woods ile dünya refahının iyileştirilmesinin, dünya ticaretinin artırılmasıyla ilişkilendirilmesi ve küreselleşmeyle birlikte coğrafyaların birbirine yakınlaşması, uluslararası ticaretin ülke ekonomileri için öneminin gün geçtikçe artmasına yol açmıştır. Kuşkusuz ki dış ticaretin ülkeler için önemli olmasının altında yatan bir diğer sebep de ülkelerin kendi kendilerine yeterli olamamasıdır (Krugman, Obstfeld ve Melitz, 2015).

Adam Smith 1776’da yayınlanan *Ulusların Zenginliği* adlı kitabında iş bölümü, uzmanlaşma ve serbest dış ticaretin önemine vurgu yapmıştır. Buna göre her ülke, en ucuz mal edebildiği ürünlerin üretiminde uzmanlaşmalı, üretiminin fazla kısmını diğer ülkelere serbestçe satarak, diğer ihtiyaçlarını dış ülkelere temin edebilmelidir. Bu durumda hem kıt kaynaklar en etkin biçimde değerlendirilecek, hem de seri ve kitlesel üretime bağlı olarak ölçek ekonomilerinden yararlanılarak, maliyetler düşürülecek, karlılık ve küresel refah artırılacaktır (Erim ve Doğangün Yasa, 2010).

Bu çalışmada serbest dış ticaret anlaşmaları, Gümrük Birliği ve tercihli ticaret anlaşmalarının Türkiye’nin dış ticaretine etkileri deneysel olarak incelenmiştir. Bunun için Türkiye’nin dış ticaretinde 1984-2017 yılları arasında on binde 1 (%0.01) ve daha fazla paya sahip olan ülkeler tespit edilerek örneklem (75 ülke) oluşturulmuştur. Söz konusu 75 ülkenin 1974-2017 dönemi dış ticaret verileri kullanılarak Çekim Modeli ve panel veri yöntemleri kullanılarak ekonomik entegrasyonların Türkiye’nin dış ticaretine olan etkileri tahmin edilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde; dünya dış ticaretinin gelişimi ve ekonomik entegrasyonların buna etkileri grafik ve tablolar yardımıyla analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde literatür özeti sunulmuş, dördüncü bölümde ekonometrik analizler gerçekleştirilmiştir. Sonuç bölümünde ise; genel bir değerlendirme ve politika önerilerine yer verilmiştir.

Bu çalışmada ele alınan konu, örneklem genişliği, analiz yöntemlerinin güçlü yanları ve ulaşılan bulgular itibarıyla ülke ekonomisine ve literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Literatürde Türkiye’nin hem Gümrük Birliği üyeliği, hem de Türkiye’nin imzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye’nin dış ticareti üzerine etkileri pek çok ampirik çalışmada ele alınmış olmasına rağmen Türkiye’nin dahil olduğu tercihli ticaret anlaşmalarının ihmal edildiği görülmüştür. Araştırma hem analizde kullanılan zaman aralığının geniş tutulması hem de ekonomik entegrasyonlara tercihli ticaret anlaşmalarının da dahil edilmesi bakımından literatürden ayrılmaktadır.

1. Dünya Geneline Ekonomik Entegrasyonlar ve Dış Ticaretin Gelişimi

İkinci Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) Bretton Woods kasabasında toplanan gelişmiş ülkeler, dünyadaki uluslararası ödeme sisteminin güvenilirliğini tekrar sağlayabilmek, ulusal paraların değerini stabil hale getirebilmek ve serbest dış ticaretin önündeki engelleri kaldırabilmek için bir dizi önlemler almışlardır. Bretton Woods anlaşması olarak tarihe geçen bu görüşmelerde ilk olarak ABD Doları altına, diğer ülke para birimleri de ABD Dolarına bağlanmış, böylece ulusal paraların hızla değer kaybetmesinin ve enflasyon artışının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. İkinci olarak; dış borçlarını ödemede güçlüğü düşen ülkeleri uluslararası ticaret ağının içinde tutabilmek için onlara teknik destek ve kredi sağlamak üzere Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund: IMF) kurulmuştur (Özkaya, 2009).

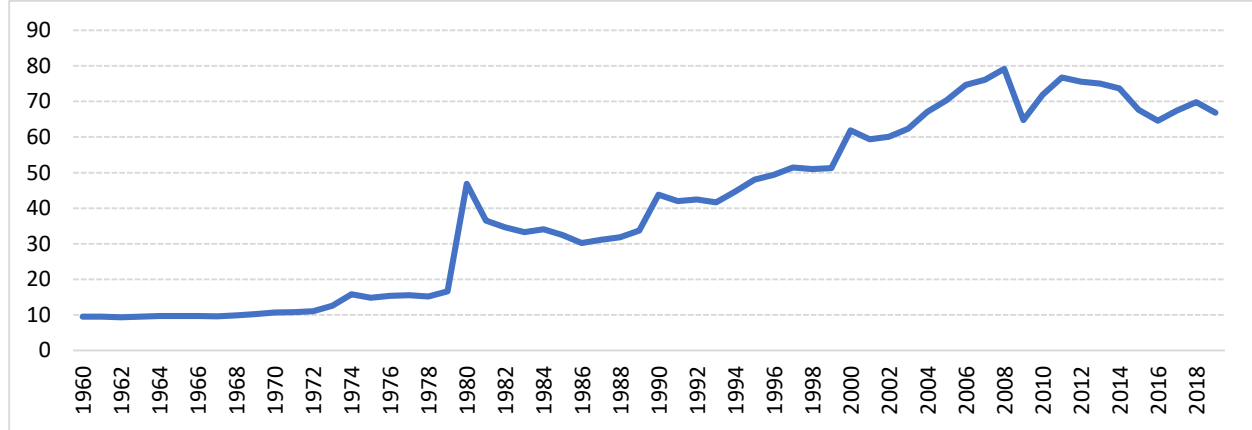
Bretton Woods konferansı sonrası dünya ticaretinde serbestleşme hareketi iki kanattan ilerlemiştir. Birincisi ekonomik birleşmeler yani diğer bir ifadeyle Bölgesel Ticaret Anlaşmaları (RTA) ile diğeri ise Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) bünyesindeki çok yanlı ekonomik görüşmeler ile başlayan küresel açılamdır (Seyidoğlu, 2007). Hoekman ve Mavroidis (2016)’nın da belirttiği gibi II. Dünya Savaşı sonrası dönemde dünya ticaretini liberalleştirebilmek için uluslararası sistem, dünya

ticaretinin önündeki engelleri kaldırmaya yönelik olarak 1948 yılında 24 ülkenin taraf olduğu GATT (General Agreement Tariff and Trade) anlaşmasını yürürlüğe koymuştur. Söz konusu anlaşma, GATT 1947’de Cenevre ile başlayan ve “round” olarak nitelendirilen üye ülkelerin yıllar süren ve toplam 8 müzakerede gösterilen çabalar sayesinde geliştirilmiştir. En son 1986-1994 yılları arasında süren Uruguay müzakerelerinin (Uruguay Round) sonucu olarak 1995 yılında ülkelerin taraf olduğu bir tür anlaşma olarak ilerleyen süreç, ülkelerin üyeliğine dönüştüğü ve DTÖ ismini alan kurumsal bir yapıya kavuşmuştur (WTO, 2011, s.10).

Bu bağlamda ülkeler arası ekonomik iş birliği / entegrasyon çabaları hız kazanmış, Batı Avrupa ülkelerini birleştirmek amacıyla Fransa, Batı Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında 18 Nisan 1951’de imzalanan Paris Anlaşması ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kurulmuştur. Bu birlik zamanla genişleyerek 1986 yılında 12 üyeye çıkmış, 1 Kasım 1993’te imzalanan Maastricht Antlaşması ile Avrupa Birliği adını almıştır. Aynı dönemde (1 Ocak 1994’te) ABD, Kanada ve Meksika arasında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (North American Free Trade Agreement: NAFTA), Japonya ve Asya Ülkeleri arasında Şangay İşbirliği Örgütü (Shanghai Cooperation Organisation: SCO), Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü (South Asian Association for Regional Cooperation: SAARC), Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (Asia-Pacific Economic Cooperation: APEC) ve Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (Association of Southeast Asian Nations: ASEAN³) anlaşmaları devreye girmiştir (Tunçarslan, 2019: 44).

Bu durum Şekil 1’den de anlaşılacağı üzere dünya ihracatının, dünya gayri safi yurtiçi hasılasındaki (GSYH) payının yıllar itibarıyla artmasının önünü açmıştır. 1960-2018 döneminde dünya ihracatının dünya GSYH’si içindeki payı Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1: Dünya İhracatının Dünya GSYH’sine Oranı (%)

Kaynak: DTÖ (2020a) ve IMF (2020) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 1’den de izlenebileceği üzere; özellikle 1980 sonrasında dış ticaret ivmelenmiştir. Bu şekilden çıkarılabilecek bir başka sonuç da dünya ticaretinin artış hızının 1980’lerden sonra dünya GSYH’nin artış hızından daha fazla olduğudur⁴.

Dünya ticaretindeki bu ivmeli artışın, uluslararası ticaretin önündeki gümrük duvarlarının kaldırılmasına imkân veren, ülkelerin birbirleriyle oluşturdukları ekonomik entegrasyonlar ile ilintili olduğu bilinmektedir. Ekonomik entegrasyonlara ilişkin ilk katkı gümrük birliği çalışmasıyla Vinner (1950) tarafından gerçekleştirilmiş olsa da bu teoriyi asıl geliştirenin Balassa (1961) olduğu literatür taramasında görülmüştür. Balassa (1961) ekonomik entegrasyonu; "bir alan içinde ayrımcılığın kaldırılması" olarak tanımlamaktadır.

³ ASEAN 1967’de kurulmuş, 1984’te Bruney Darussalam, 1995’te Vietnam, 1997’de Lao PDR ve Birmanya ve 1999’da Kamboçya’nın katılımıyla genişlemiştir.

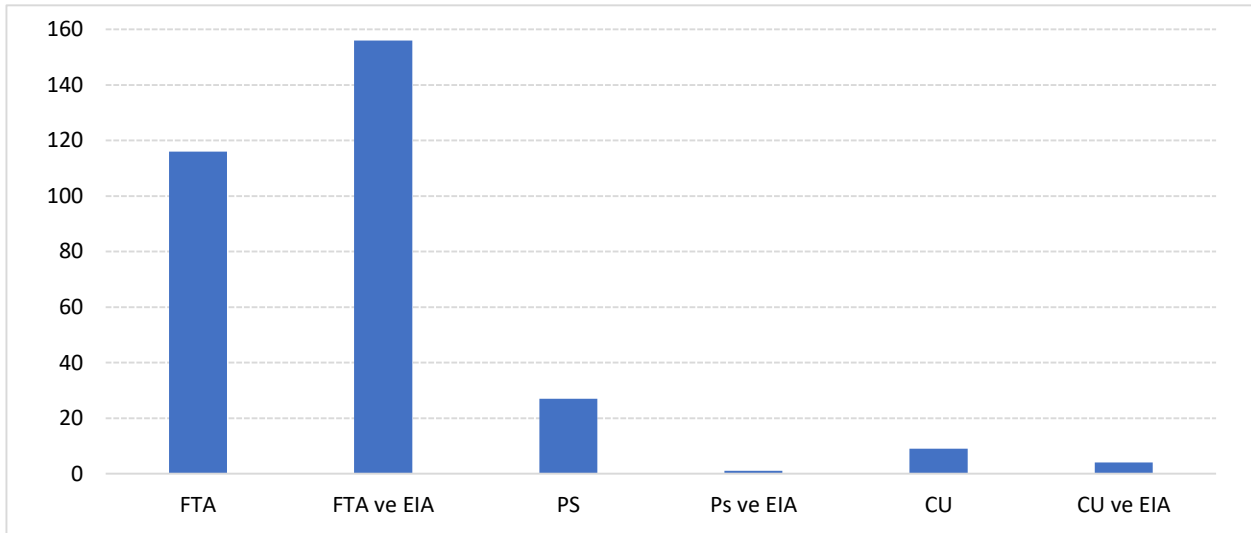
⁴ Çünkü eğrinin eğimi artmıştır.

Ballasa (1994) ekonomik entegrasyonları, kapsamına göre 5 temel farklı grupta (serbest ticaret alanı, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik birlik ve tam entegrasyon) sınıflandırmıştır. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)’nün veri tabanının incelendiğinde ise ekonomik entegrasyonların içerik ve derinliklerine göre 4 ana grubun hem tekil hem de çeşitli varyasyonların birleşimi ile çeşitlilik kazandığı, uygulamada yerini aldığı saptanmıştır. DTÖ ekonomik entegrasyonları; Bölgesel Ticaret Anlaşmaları (Regional Trade Agreement: RTA) ismi altında ikili ve çok taraflı anlaşmalara verilen genel isim olarak tanımlamıştır. DTÖ kayıtlarına göre 1950-2019 yılları arası hala yürürlükte olan ve olmayan toplam 516 adet bölgesel ticaret anlaşması bulunmaktadır. RTA’ların birbirini dışlamayan temelde dört çeşidi vardır ve bu dört çeşidin çeşitli kombinasyonların oluşabilir (DTÖ, 2020b):

- Serbest ticaret anlaşması (Free Trade Agreement: FTA),
- Ekonomik birleşme anlaşması (Economic Integration Agreement: EIA)
- Gümrük birliği (Customs Union: CU)
- Belirli malları kapsayan tercihli ticaret anlaşması (Partial Scope: PS)

DTÖ veri tabanı incelendiğinde Aralık 2020 tarihi itibarıyla DTÖ’ye bildirim yapılan ve yürürlükte olan anlaşmalar aşağıdaki Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: DTÖ’ye Bildirimi Yapılan Ekonomik Entegrasyonlar

Kaynak: DTÖ verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 2’den de izlenebileceği üzere entegrasyon anlaşmalarının ağırlıklı olarak FTA’lar ile gerçekleştiği, EIA anlaşmalarının diğer anlaşmalarla birlikte hayata geçmesine karşın, uluslararası ticarete tek başına uygulamasının olmadığı görülmektedir. DTÖ veri tabanı incelendiğinde bir diğer öne çıkan unsurun da EIA’ların ağırlıklı olarak hizmet sektörlerini kapsaması olmuştur.

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, demokrasi ile yönetilen, ekonomik ve sosyal yönlerden uygar ülkelere yetişmeye çalışan, 1963’ten itibaren Avrupa Birliği’ne girmeye aday bir ülkedir. 1980 yılına kadar görece dışa kapalı, ithal ikamesine dayalı bir ekonomik büyüme modeli uygulayan Türkiye, 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları ile dışa daha fazla açılma ve ihracata dayalı ekonomik büyüme programı uygulamaya başlamıştır. 1986 yılında hisse senedi borsasını (İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, İMKB, 2012 yılında ismi Borsa İstanbul, BIST olarak değiştirilmiştir) kurmuş, 1989 yılında kabul edilen 32 sayılı kanun ile Türk Lirasını uluslararası paralar karşısında konvertibl hale getirmiştir. Böylece ticari ve finansal alanlarda liberal ekonomi politikaları uygulamaya başlayan Türkiye, 1996 yılında Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği anlaşmasını uygulamaya koymuştur. Böylece Avrupa Birliğine üye ve aday

ülkelerle gümrüksüz dış ticaret yapma imkânına kavuşmuştur. DTÖ verilerine göre Türkiye'nin katıldığı ekonomik entegrasyonlara aşağıda yer alan Tablo 1'de yer verilmiştir:

Tablo 1: Türkiye'nin Ekonomik Entegrasyonlara Katılımı

	RTA'nın Türü	RTA Anlaşmasının Olduğu Ülke
1	Kısmi Malları İçeren Anlaşmalar (Partial Scope)	İran, Pakistan, EFTA (İzlanda, Norveç, İsviçre, Lihtenştayn), Bangladeş, Brezilya, Şili, Mısır, İsrail, Kore, Meksika, Pakistan, Paraguay, Peru, Filipinler, Romanya, Tunus, Uruguay, Rusya
2	Serbest Ticaret Anlaşması (Free Trade Agreement)	Mısır, Kore, Arnavutluk, Bosna Hersek, Şili, Gürcistan, Malezya, Moritus, Moldova, Karadağ, Fas, Makedonya, Filistin, Sırbistan, Suriye, Tunus
3	Serbest Ticaret Anlaşması ve Ekonomik Entegrasyon	Singapur
4	DTÖ'ye bildiri yapılmış ama henüz içeriği netleşmemiş ve yürürlüğe girmemiş RTA'lar	Ukrayna
5	Gümrük Birliği	Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Lüksemburg, Danimarka, İngiltere, İrlanda, Yunanistan, İspanya, Portekiz, Avusturya, Finlandiya, İsveç, Macaristan, Litvanya, Polonya, Slovenya, Malta, Güney Kıbrıs, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Romanya, Hırvatistan

Kaynak: DTÖ veri tabanı kullanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 1'den de takip edileceği üzere, Türkiye ekonomik entegrasyonları dünya coğrafyasına dağılmış bir şekilde birçok ülkeyle gerçekleştirmiştir.

2. Literatür Taraması

Yapılan literatür taramasında Türkiye'nin dış ticaretinin temel parametrelerinin modellenmesinde çekim modeli ve panel veri analiz yöntemleri kullanılarak pek çok çalışma yapıldığı görülmüştür. Türkiye'nin dış ticaretini etkileyen en önemli gelişme hiç kuşkusuz ki Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliği olmuştur. Türkiye'nin GB üyeliğine ilişkin yapılan çalışmalar temel olarak üyeliğin statik ve dinamik etkileri ile Türkiye'nin çeşitli ülkeler/ülke gruplarıyla olan dış ticaretine etkilerini incelemiştir. Yazından seçilmiş bazı çalışmaların özeti aşağıda tarih sırasına göre sunulmuştur. Kandoğan (2005), 1962-2002 dönemi için geçerli olmak üzere çeşitli entegrasyonları karşılaştırdığı çalışmada Türkiye'nin GB üyeliğinin Türkiye'nin hem birlik içi ülkelerle olan ihracat ve ithalatını hem de birlik dışı ülkelere gerçekleştirdiği dış ticaretini arttırdığı bulgusuna ulaşarak, GB'nin Türkiye için ticaret artırıcı etkisine vurgu yapmıştır. Aynı çalışmada Kandoğan Türkiye için ticaret saptırıcı etkinin az sermaye yoğun sektörlerde yaşandığının altını çizmiştir.

Antonucci ve Manzocchi (2006), 1967-2001 yıllarını içeren ticaret verilerini ve çekimi modelini kullanarak yaptıkları araştırmada, GB üyeliğinin Türkiye'nin dış ticaretine ilave katkı sağladığına dair bir kanıt bulamamışlardır.

Lehmann, Herzer ve Zarzoso (2007), 1988-2002 yıllarını kapsayan panel veri analizlerinde GB sonrasında Türkiye'nin tarım sektörü ihracatında önemli, sanayi mallarında ise düşük düzeyde artış olduğunu göstermişlerdir.

Kızıltan, Ersungur ve Polat (2008), 1985-2005 yıllarını içeren panel veri analizinde Türkiye'nin GB üyeliğinin Türkiye'nin dış ticaretini artırıcı etkide bulunduğunu ortaya koymuşlardır.

Kalaycı ve Artan (2009), panel veri analizi ve tesadüfi (rassal) etkiler modeliyle elde etkilere bulgulara göre Türkiye'nin GB'ye üyeliğiyle birlikte GB'ye üye 15 ülke ile ihracatının önemli ölçüde arttığını ortaya koymuşlardır.

Nart (2010), 1990 -2007 yılları dahilinde 35 ülke ile yaptığı panel veri analizinde GB üyeliğinin Türkiye'nin ticaret hacmini arttırdığını göstermiştir.

Aysun, Öksüzler ve Yılgör (2012), GB’ye üye 15 ülkenin 1980-2009 yılları arası ticaret verilerini kullanarak ürettikleri tahmin sonuçlarına göre; GB üyeliğinin Türkiye’nin ithalatı üzerinde daha büyük etkisi olurken, ihracatı üzerindeki etkisinin daha önemsiz olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Işık (2015), çekim modeli kullanarak 2001 – 2013 yılları arasında Türkiye’nin GB’ye üye ülkelerle ticaretinin, Türkiye’nin dış ticaretine olumlu katkı yaptığı, ilgili dönemlerde yaşanan ekonomik krizlerin Türkiye’nin ticaretinin yoğun olduğu seçilmiş yedi ülkeyle ticaretini ise olumsuz etkilediğini göstermiştir.

Magge (2015), 1991-2010 dönemi için yaptığı 125 ülkeli çekim modeli analizinde Türkiye’nin GB üyeliğinin 1996-2010 yılları arasında ticaret artırıcı etkisinin (%12.1) ticaret sapmasına kıyasla (%4.8) daha fazla olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Ticaretin yaratılması (piyasa aksaklıklarının yokluğunda) her zaman refah artırıcı etki gösterirken, ticaret sapmasının refah etkilerinin belirsiz olduğunu vurgulamıştır.

Demir ve Bilik (2018) Türkiye’nin dış ticaretini çekim modeliyle analiz ettikleri 31 ülkeli 2003-2014 yıllarını kapsayan çalışmalarında, Türkiye’nin GB üyeliğinin Türkiye’nin dış ticaretini azaltıcı bir etki gösterdiğini bulgusuna ulaşmışlardır.

Akçay ve Saygılı (2019) 1996-2015 yıllarını içeren çalışmalarında, panel çekim modeli bulgularına göre hem serbest ticaret anlaşmalarının hem de GB üyeliğinin Türkiye’nin ihracatı üzerinde olumlu etkide bulunmakla birlikte, GB üyeliğinin etkisinin daha fazla olduğu bulgusuna elde etmişlerdir.

Demiroğlu (2019), 1988-2016 dönemi için serbest ticaret anlaşmalarının (Serbest Ticaret Anlaşmaları: STA) Türkiye’nin dış ticareti üzerinde genel anlamda pozitif yönde etkilerken, her bir anlaşma özelinde söz konusu etkilerin farklı çıktığını, yapısal çekim modelini kullanarak göstermiştir.

Literatür taraması özetlenecek olursa dış ticarete çekim modelinin genel olarak; ülkelerin dış ticaretini etkileyen temel parametrelerini (mesafe, GSYH, nüfus vb.) tespit etmede, politika kararlarının (ekonomik entegrasyonlara katılım, RTA’lar vb.) sonuçlarını ölçmede kullanıldığı izlenmiştir. Ayrıca yukarıdan sıralanan amaçlardan farklı olarak da araştırma konusunun özelliğine bağlı olarak bir açıklayıcının değişkenin dış ticarete etkisini görmek için kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada literatürden farklı olarak; gümrük birliğinin etkilerinin yanında tercihli ticaret anlaşması (Partial Scope: PS) Türkiye’nin dış ticaretine etkisi araştırılıp, diğer entegrasyon türlerinin etkileriyle karşılaştırılmıştır. Çalışmanın bu yönüyle literatüre önemli bir katkı sağlaması hedeflenmektedir.

3. Ekonometrik Analiz

Bu bölümde araştırmanın konusu olan Türkiye’nin dış ticaretine ekonomik entegrasyonların etkisini modellemede kullanılacak olan Çekim Modeline (Gravity Model) ve modelin kullanılmasından ele edilen bulgulara yer verilmiştir. Çekim Modelinin tercih edilmesinin temel sebebi; Demiroğlu’nun (2019) çalışmasında da belirttiği gibi, modelin ekonomi bilimindeki en başarılı ampirik modellerden biri olmasıdır. Çekim Modelinin başarısı temelde beş sebebe dayanmaktadır: (i) Sezgiseldir, (ii) Sağlam teorik temellere dayanır, (iii) Genel denge çerçevesinde çalışır, (iv) Çok esnek yapıdadır ve (v) Tahmin gücü yüksektir (Yotov vd., 2016). Yotov vd. (2016) çalışmasını destekler nitelikte olarak Leamer ve Levinsohn (1995) Çekim Modelinin, uluslararası ticaret akımlarını analiz etmede en net ve sağlam bulgular elde etmeye imkân verdiğini belirtmişlerdir

3.1.Yöntem ve Veri Seti:

Çekim modeline ilişkin literatür incelendiğinde modelin, iki veya daha fazla coğrafi konum arasındaki akımları (ticaret, göç, turizm, trafik, sermaye, enerji vb.) ve bu akımların sebeplerini tahmin etmek için kullanılan bir matematiksel model olduğu karşımıza çıkmaktadır. Model teorik dayanağını Newton’un evrensel kütle çekim kanunundan alması adını bu yasadandır almaktadır. Söz

konusu kanuna göre; iki cisim arasındaki çekim gücü F ; evrensel çekim sabiti (G) ve iki cismin kütleleri (M_i , M_j) ile doğru, aralarındaki mesafenin (D_{ij}) karesiyle ters orantılı olup bu durum Denklem (1) ile gösterilmiştir (Genç, 2011: 80).

$$F_{ij} = G \frac{M_i M_j}{D_{ij}^2} \quad (1)$$

F_{ij} : (i) ve (j) kütleleri arasındaki kütle çekim kuvvetini

G : Evrensel çekimi sabitini

M_i : (i) cisminin kütlelerini

M_j : (j) cisminin kütlelerini

D_{ij} : (i) v (j) ülkesi arasındaki mesafeyi temsil etmektedir.

Tarihte çekim modelinin dış ticareti açıklamada ilk kez modellenerek ampirik uygulaması 1962’de Jan Tinbergen’in yönetiminde Hollandalı bir grup iktisatçı tarafından gerçekleştirilmiş ve Newton’un fizik kanununu aşağıda yer alan Denklem (2)’deki analojiye dönüştürülmüştür (Golovko, 2014: 86-90):

$$Trade_{ij} = \alpha_0 \frac{Y_i^{\alpha_1} Y_j^{\alpha_2}}{D_{ij}^{\alpha_3}} \quad (2)$$

$Trade_{ij}$: (i) ülkesinden (j) ülkesine gerçekleşen dış ticareti (ithalat ya da ihracatı)

$Y_i^{\alpha_1}$: (i) ülkesinin GSYH’sini

$Y_j^{\alpha_2}$: (j) ülkesinin GSYH’sini

$D_{ij}^{\alpha_3}$: (i) ve (j) ülkesi arasındaki mesafeyi göstermektedir.

α_0 , α_1 , α_2 ve α_3 de modelin parametreleridir.

Literatürde kullanılan çekim modellerinde gelir, mesafe vb. temel benzerlikler olsa da uygulamada araştırmacılar yaptıkları çalışmanın amacına yönelik olarak başka açıklayıcı değişkenler de eklemekte özgürdüler (Shepherd, Doytchinova ve Karavchenko, 2019: 13). Bu nedenle çekim modeline zamanla çalışmaların amacına uygun olarak çeşitli değişkenler eklenmiş ve model bu haliyle “genişletilmiş çekim modeli” ismini almıştır (Demiroğlu, 2019).

Anderson ve Van Wincoop (2003) çalışmasıyla literatüre kazandırılan Yapısal Çekim Modeli; temelde ülkeler arası ticaret maliyetlerini ele alarak modelin teorisine katkıda bulunmuştur. Yazarlar ticaret maliyetlerini “ticaret direnci” ile ilişkilendirdikleri çalışmalarında, iki ülke arasındaki ticaret direncinin artmasının, başka bir ifadeyle maliyetlerin artmasının, iki ülke arasındaki ticaretin azalmasına sebebiyet verdiğini, ticaret dirençlerinin azalmasının ise ticareti artırıcı rol oynadığını belirlemişlerdir. Bu saptama, yalnızca iki ülkeli bir dünyada geçerliliğini korumaktadır. Mevcut sistemde yani çok ülkeli bir ekonomik yapıda (i) ülkesinin sözcelimi (k) ülkesiyle yürürlüğe koyacağı bir ticaret politikası (örneğin tercihli ticaret anlaşması), ticaret maliyetlerini düşürecek ve ticareti bu yöne kaydıracaktır. Serbest ticaret anlaşmalarının ticaret artırıcı ve saptırıcı etkileri bu şeklide oluşmaktadır. Anderson ve Van Wincoop (2003) sadece iki ülke arasındaki ticaret dirençlerinin dikkate alınarak yapılan tahminlerin yukarıda özetlenen sorunlara yol açtığını, bu nedenle göreceli ticaret maliyetlerinin kontrol edileceği bir çekim modelinin önemli olduğunu ifade etmiştir. Yazarlar, sorunu çözmeye yönelik olarak tüm ülkelerin maruz kaldıkları ortalama ticaret direncini çok yönlü ticaret direnci (Multilateral Trade Resistance) olarak isimlendirdikleri kavram ile açıklamışlardır. Çok yönlü ticaret dirençleri kavramı iki ülke arasındaki ticaret akımlarının belirleyicisinin (i) ve (j) ülkeleri arasındaki ticaret maliyetlerinden ziyade, diğer ülkelerin ticaretlerinin göreceli maliyetleri olduğunun altını çizmişlerdir. Çok yönlü ticaret dirençlerinin hem direkt gözlemlenebiliyor olmaması hem de yukarıda yer alan kısıtlar sebebiyle, çok yönlü ticaret dirençlerinin ampirik çalışmalarda, sabit etkiler yöntemi aracılığıyla tahmin edildiği izlenmiştir (Golovko, 2014:139).

Dış ticaret verilerinin ekonometrik olarak ele alındığında iki temel sorunla karşılaşmaktadır. Birincisi; değişen varyans (heteroskedastisite) diğeri ise sıfır ticaret problemidir. Poisson Pseudo Maximum Likelihood (PPML: Poisson Pseudo En Çok Olabilirlik) heteroskedastisite ve bağımlı değişkende ölçüm hatalarına sahip modellerde bile düşük seviyede sapmaya sahiptir ve hem ihracat hem de ithalatta logaritmik dönüşüm yapmadan düzey değerlerde analiz yapılmasına izin verdiğinden, sıfır ticaret değerlerinin veri setinden dışlanmasına gerek bırakmamaktadır (Silva ve Tenreyro, 2006). Diğer bir ifadeyle bu çalışmada katsayıların tahmini için, bağımlı değişkenin logaritması almadığı için gözlemlerde özellik kaybına sebep olmayan, zamana göre değişmeyen değişkenleri modelden düşürmeyen ve heteroskedastisiteye karşı dirençli olan PPML tahmincisinin kullanılması tercih edilmiştir.

TÜİK veri tabanında Türkiye’nin yıllara ve ülkelere göre dış ticaret verileri incelendiğinde Türkiye’nin 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte ticaret ortaklarının sayısında dramatik artışlar yaşandığı gözlenmiştir. Türkiye’nin 1984 – 2017 yılları arasında Dünya’da siyasi bağımsızlığını elde etmiş farklı ekonomik büyüklükte 270’den fazla ülke ile ticari faaliyet içinde olduğu izlenmektedir.

Bu çalışmada tüm bu ülkelerle analiz yapmak yerine, Türkiye’nin ticaretinde hacimsel olarak belirli büyüklükte yer tutan ülkelerin önce tespiti, sonra seçimi yapılarak, analizlere başlanması tercih edilmiştir. Bu doğrultuda 1984 - 2017 döneminde Türkiye’nin dış ticaret hacminden (ihracat ve ithalat toplamları) on binde bir ve üstünde pay alan ve verisine ulaşılabilen 75 ülke ile örneklem oluşturulmuş ve Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: *Analize Dahil Edilen Ülkeler*

Gümrük Birliği Ülkeleri	Diğer Ülkeler
İngiltere, Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, İsveç, Finlandiya, Yunanistan, İrlanda, Malta, Portekiz, İspanya, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan, Litvanya, Hırvatistan, Slovenya, Polonya, Romanya	Amerika Birleşik Devletleri, Norveç, İsviçre, Kanada, Japonya, Avustralya, Güney Afrika, Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Meksika, İran, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, Bangladeş, Hong Kong, Hindistan, Endonezya, Güney Kore, Malezya, Pakistan, Singapur, Tayland, Vietnam, Cezayir, Letonya, Libya, Fas, Nijerya, Tunus, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Rusya, Tacikistan, Çin, Türkmenistan, Ukrayna, Özbekistan, Moğolistan, Makedonya, Bosna Hersek, Kuzey Kore

Türkiye’nin Tablo 2’de yer alan örneklem ülkeleriyle olan ikili ihracat ve ithalat verileri 1974-2017 dönemi için IMF’nin Directions of Trade Statistics (DOT) veri tabanından temin edilmiştir.

Modelde yer verilmesi düşünülen çekim modelinin temel bağımsız değişkenler olan (*i*) ve (*j*) ülkeleri arasında var olan gümrük birliği (CU), serbest ticaret anlaşması (FTA), ekonomik entegrasyon anlaşmaları (EIA) ve bazı mal gruplarını kapsayan anlaşma (PS) ve son olarak yukarıda sözü edilen tüm entegrasyon anlaşmalarının toplamını gösteren bölgesel ticaret anlaşmalarını gösteren (RTA) değişkenleri olmak üzere beş grupta ele alınan (1) ve (0) değerlerinden oluşan kukla değişkenleri olup, bu veriler Universitat Bayreuth⁵’un veri tabanı kullanılarak elde edilmiştir. Modelin diğer açıklayıcı değişkenleri olan ülkeler arasındaki mesafe (*lndist*) iki ülkenin en kalabalık şehirleri arasındaki km cinsinden mesafenin basit logaritması (km), ülkelerin yıllara göre değişen nüfuslarının logaritması (*lnpop_i* ve *lnpop_j*) Le Centre

⁵ <https://www.ewf.uni-bayreuth.de/en/research/RTA-data/index.html>

d'études prospectives et d'informations (CEPII)⁶ dan temin edilmiştir. Ülkelerin gayrisafi yurtiçi hasılları (GSYH) için Dünya Bankası⁷, nın internet sayfasından yararlanılmıştır.

Aşağıda yer alan tüm modeller için öncelikle birim (ithalatçı ve ihracatçı etkiler) ve zaman etkilerinin varlıkları sınanmış ve modellerin hepsinde bu etkiler görüldüğünden modele dahil edilmişlerdir. Türkiye'nin imzaladığı diğer RTA'ların (CU, RTA, FTA ve PS) dış ticarete etkisini ölçebilmek amaçlı temel çekim modeline anlaşma olan ülkeler için 1, olmayan ülkeler için 0 değerini alan (anlaşmanın yapıldığı tarihler dikkate alınarak) kukla değişkenler (CU_{ijt} , RTA_{ijt} , FTA_{ijt} ve PS_{ijt}) eklenmiştir. Bu kukla değişkenlerin kendi aralarındaki korelasyonlarının yüksek olması, bu durumun modele çoklu doğrusal bağlantı olarak yansımaları ve değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkilerinin net olarak görülebilmesi gibi muhtemel gerekçelerle modeller ayrı ayrı tahmin edilmiştir.

Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliğinin etkilerini modellemeye yönelik olarak ihracat için (3) ve ithalat için (4) no.lu denklemler kurulmuştur.

$$EX_{ijt} = \exp(\beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{jt} + \beta_2 \ln DIST_{ij} + \beta_3 \ln POP_{jt} + \beta_5 D1_{jt} + \beta_6 D2_{jt}) u_{jt} \quad (3)$$

$$IMP_{ijt} = \exp(\beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{jt} + \beta_2 \ln DIST_{ij} + \beta_3 \ln POP_{jt} + \beta_5 D1_{jt} + \beta_6 D2_{jt}) u_{jt} \quad (4)$$

Yukarıda yer alan modellerde Gümrük Birliğinin Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkisini tahmin etmek amacıyla (3) ve (4) numaralı temel çekim modeline iki adet kukla değişken eklenmiştir. Bir önceki bölümde CU olarak tanımlanan bu değişken iki kategoride ele alınmıştır. Bunlardan birincisi Türkiye'nin gümrük birliğine girdiği 1996 sonrasında ihracat ve ithalatının nasıl değiştiğini tahmin etmek için oluşturulan gümrük birliği öncesi dönem (1974-1995) için 0, sonrası (1996-2017) için 1 değerini alan kukla değişken ($D1_{jt}$)'dir. Diğeri ise, Türkiye'nin gümrük birliği ülkeleri ile yaptığı dış ticaretin etkisini ölçebilmek amaçlı gümrük birliği ülkeleri için 1, gümrük birliği olmayan ülkeler için 0 değerini alan kukla değişkendir ($D2_{jt}$)'dir. Bu kukla değişken oluşturulurken her bir üye ülkenin gümrük birliğine girdiği yıl dikkate alınmış, bu yıldan öncesine 0, sonrasına ise 1 değerleri verilmiştir.

Denklem (3) ve (4) kullanılarak Gümrük Birliği üyeliğinin Türkiye'nin dış ticaretine etkisi modellenmiş ve elde edilen sonuçlar aşağıda yer alan Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Türkiye'nin Dış Ticaretine Gümrük Birliğinin Etkisi

Açıklayıcı Değişkenler	EX_{ijt}	IMP_{ijt}
GDP_{jt}	0.759*	0.800*
$DIST_{ij}$	-1.678*	0.633*
POP_{jt}	0.302*	-0.495*
$D1_{jt}$	0.162*	0.184*
$D2_{jt}$	2.427**	1.928*
<i>Sabit Terim</i>	6.532*	826*
Gözlem Sayısı	2728	2686
R²	0.959	0.964
Ortalama VIF	1.71	1.71
Sabit Etkiler	Birim ve zaman	
Birim (μ) ve zaman (λ) etkileri için LR testi	2196.15*	1300.68*
Birim (μ) etkileri için LR testi	1664.46*	1177.59*
Zaman (λ) etkileri için LR testi	534.21*	122.66*

*p<0.01, **p<0.05

⁶ http://www.cepii.fr/CEPII/en/bdd_modele/presentation.asp?id=8

⁷ [https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2aeries=NY:GDP.MKTP.CD=#\)org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.CD&country=#](https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2aeries=NY:GDP.MKTP.CD=#)org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.CD&country=#)

Modellerde öncelikle ülke (ihracatçı ve ithalatçı) ve zaman (yıl) etkilerinin anlamlılığını sınamak amacıyla temel hipotezleri $H_0: \sigma_{\mu} = \sigma_{\lambda} = 0$ (birim ve zaman etkisi yoktur), $H_0: \sigma_{\mu} = 0$ (birim etki yoktur) ve $H_0: \sigma_{\lambda} = 0$ (zaman etkisi yoktur) olan olabilirlik oranı (likelihood ratio (LR) testleri yapılmıştır. Birim ve zaman etkilerinin varlığını sınamak için birleşik ve ayrı ayrı yapılan LR test sonuçlarına göre hem ihracat hem de ithalat modelinde ülke (ithalatçı ve ihracatçı) ve yıl etkilerinin anlamlı olduğu görüldüğünden, her iki etkinin de olduğu model PPML tahmincisi ile tahmin edilmiştir. Ortalama VIF değeri, 10’dan küçük olduğundan⁸ modelde çoklu doğrusal bağlantı problemi olmadığı görülmektedir.

Beklenildiği gibi Türkiye’nin ihracatında partner ülkenin GSYH’si, nüfusu ve iki ülke arasındaki mesafe etkilidir. Sonuçlara göre diğer değişkenlerin etkisi sabitken partner ülkenin GSYH’sindeki her %1’lik artış Türkiye’nin bu ülkelerle ihracatını yaklaşık %0.75 ve ithalatını yaklaşık %0.80 arttırmaktadır. Çekim modelinde yer alan nüfus değişkeni (POP_{jt}) ülkelerin arz ve taleplerini modellemekte kullanılmakla birlikte partner ülkelerin nüfuslarının artması Türkiye’nin ihracatını olumlu etkilerken, ithalatını olumsuz etkilediği görülmüştür. Türkiye ve partner ülkeler arasındaki mesafedeki artış, Türkiye’nin bu ülkelerle ihracatını artırırken ve ithalatını azaltmaktadır.

Türkiye’nin gümrük birliğine üye olması ithalatı ve ihracatı üzerinde pozitif etki yapmış, ithalatına oranla toplam ihracatını daha fazla artırmıştır. Türkiye’nin Gümrük Birliğine girdikten sonra, önceki döneme göre toplam ihracatı örneklemde yer alan ülkelerle %799, toplam ithalatı ise %224 artmıştır. Pek tabii ki GB üyeliğinin Türkiye’nin ihracatını, ithalattan daha fazla artırıyor olması Türkiye lehine olumlu etkidir. Ayrıca Türkiye’nin Gümrük Birliğine üye olan ülkelerle (üyelik tarihleriyle itibariyle) yaptığı ihracat üye olmayanlara göre %15, ithalatı ise %20 daha fazla olması; bu süreçte Türkiye’nin GB üyeleriyle olan dış ticaret açığının artmaya devam ettiğini göstermektedir. Burada her iki katsayının da pozitif olması; GB üyeliğinin Türkiye için ticaret yaratıcı etki gösterdiğine işaret etmektedir.⁹

Türkiye’nin imzaladığı diğer RTA’ların (RTA, FTA ve PS) dış ticarete etkisini ölçebilmek amaçlı temel çekim modeline anlaşma olan ülkeler için 1, olmayan ülkeler için 0 değerini alan (anlaşmanın yapıldığı tarihler dikkate alınarak) kukla değişkenler (RTA_{ijt} , FTA_{ijt} ve PS_{ijt}) eklenmiştir. Bu kukla değişkenlerin kendi aralarındaki korelasyonlarının yüksek olması, bu durumun modele çoklu doğrusal bağlantı olarak yansımaları ve değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkilerinin net olarak görülebilmesi gerekçeleriyle modeller (ihracat için 5, 7 ve 9 no.lu modeller ve ithalat için 6, 8 ve 10 no.lu denklemler) ayrı ayrı tahmin edilmiştir.

$$EX_{ijt} = \exp(\beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{jt} + \beta_2 \ln DIST_{ij} + \beta_3 \ln POP_{jt} + \beta_5 RTA_{ijt}) u_{jt} \quad (5)$$

$$IMP_{ijt} = \exp(\beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{jt} + \beta_2 \ln DIST_{ij} + \beta_3 \ln POP_{jt} + \beta_5 RTA_{ijt}) u_{jt} \quad (6)$$

$$EX_{ijt} = \exp(\beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{jt} + \beta_2 \ln DIST_{ij} + \beta_3 \ln POP_{jt} + \beta_5 FTA_{ijt}) u_{jt} \quad (7)$$

$$IMP_{ijt} = \exp(\beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{jt} + \beta_2 \ln DIST_{ij} + \beta_3 \ln POP_{jt} + \beta_5 FTA_{ijt}) u_{jt} \quad (8)$$

$$EX_{ijt} = \exp(\beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{jt} + \beta_2 \ln DIST_{ij} + \beta_3 \ln POP_{jt} + \beta_5 PS_{ijt}) u_{jt} \quad (9)$$

$$IMP_{ijt} = \exp(\beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{jt} + \beta_2 \ln DIST_{ij} + \beta_3 \ln POP_{jt} + \beta_5 PS_{ijt}) u_{jt} \quad (10)$$

Yukarıda yer alan denklemler kullanılarak Gümrük Birliği dışındaki entegrasyonların Türkiye’nin dış ticaretine etkileri modellenmiş ve sonuçlar aşağıda yer alan Tablo 4’te gösterilmiştir.

⁸ Yerdelen Tatoğlu (2020: 115) $VIF < 10$ olduğunda ilgili tahminde çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmayacağını ifade etmektedir.

⁹ Bu çalışmanın tamamında gölge değişkenlerin yorumlamasında kullanılan hesaplamalar için $\% \Delta = 100 * [\exp(\beta) - 1]$ formülasyonu temel alınmıştır (Silva ve Tenreiro, 2006)).

Tablo 4: Türkiye'nin Dış Ticaretine İmzaladığı RTA'ların Etkisi

Değişkenler	EX_{ijt}	IMP_{ijt}	EX_{ijt}	IMP_{ijt}	EX_{ijt}	IMP_{ijt}
GDP_{jt}	0.750*	0.801*	0.779*	0.804*	0.763*	0.806*
$DIST_{jt}$	-1.513*	-0.178	-1.723*	-0.164	-1.664*	0.710
POP_{jt}	0.726*	-0.537*	0.285*	-0.586*	0.290*	-0.541*
RTA_{ijt}	0.227*	0.212*	-	-	-	-
FTA_{ijt}	-	-	-0.054	0.038	-	-
PS_{ijt}	-	-	-	-	-0.867*	-0.33
Sabit Terim	5.797*	9.522*	6.737*	9.425*	6.462	0.831*
Gözlem Sayısı	2728	2686	2728	2686	2728	2686
R²	0.959	0.907	0.959	0.963	0.959	0.964
Ortalama VIF	1.63	1.63	1.73	1.73	1.63	1.63
Birim (μ) ve zaman (λ) etkileri için LR testi	3139.30*	1754.44*	3186*	1798.93*	2831.22*	1518.86*
Birim (μ) etkiler için LR testi	2453.13*	1503.97*	2442.78*	1551.32*	2082.51*	1264.86*
Zaman (λ) etkiler için LR testi	1490.23*	595.20*	1524.04*	619.10*	1378.18*	504.72*

*p<0.01, **p<0.05

Tablo 4'teki model tahmin sonuçlarına bakıldığında; tüm alt modellerde Türkiye'nin ithalatı ve ihracatı üzerinde temel değişkenler olan GSYH, nüfus ve uzaklık değişkenlerinin etkileri önsel beklentilerle uyumludur. Partner ülkenin GSYH'si pozitif, nüfusu ihracat için pozitif ve ithalat için negatif, ülkeler arasındaki mesafenin ihracatta negatif, ithalatta ise anlamsız etkilerinin olduğu görülmektedir. Türkiye'nin imzaladığı RTA'ların etkisine bakıldığında sadece bölgesel ticaret anlaşmalarının (RTA) dış ticaret üzerindeki etkileri anlamlı ve olumlu çıkmıştır. Bölgesel ticaret anlaşmaları imzalanan ülkelerle, bu anlaşmaların imzalanma tarihinden sonra anlaşması olmayan ülkelere göre ihracatı yaklaşık olarak %27.6, ithalatı ise %23.24 artmıştır. Her iki katsayının da pozitif olması; RTA üyeliklerinin Türkiye için ticaret yaratıcı etki gösterdiğine işaret etmektedir. Serbest ticaret alanı anlaşmalarının (FTA_{ijt}) Türkiye'nin dış ticareti üzerinde etkisi bulunmamakta olup, tercihli ticaret anlaşmalarının (PS_{ijt}) anlaşmaların sadece ihracat üzerindeki etkisinin negatif olduğu görülmüştür¹⁰. Elde edilen bulgulardan hareketle Türkiye'nin dış ticaretini artırabilmesi için; bölgesel dış ticaret anlaşmalarına daha fazla ağırlık vermesinin yararlı olabileceği ifade edilebilir. Ayrıca, ihracatın katsayısının ithalata oranla daha büyük olması da bölgesel ticaret anlaşmalarının, Türkiye'nin lehine sonuçlar verdiğini göstermektedir.

4. Sonuç

Ticari partnerlerinin milli gelirinin ve nüfusunun artmasının, Türkiye'nin ihracatını önemli ölçüde artırdığı görülmüş olup, bu sonuçtan hareketle Türkiye'nin özellikle yüksek gelirli ve kalabalık nüfuslu ülkelere yönelik ihracat çalışmalarına ağırlık vermesinin, ülkenin ihracat gelirlerini artırarak, dış ticaret açığını ve cari işlemler açığını azaltmada yararlı olabileceği değerlendirilmektedir.

Türkiye'nin ihracatının uzaklık esnekliğinin çok yüksek olması sebebiyle Türkiye'nin ihraç mallarının kolay ikame edilebildiğinden, ihracatının ulaşım maliyetlerinden (uzaklıktan) olumsuz yönde etkilendiği görülmüştür. Bu nedenle Türkiye'nin dış satımının mesafeyle artan maliyetler sonucu fiyatlamada rekabet kaybı yaşayacağı mallar yerine, katma değeri yüksek mallara odaklanması daha yararlı olacaktır. Ulaşım maliyetlerini düşürerek, ihracatta rekabet gücünü artırabilmek için; demir yolu ve deniz yolu gibi daha ucuz taşıma yöntemlerinin kullanımına önem vermesi, Türkiye'nin kendisine görece daha yakın ülkelere yönelik ihracat faaliyetlerine ağırlık vermesi daha faydalı olabilecektir. Ayrıca pazara yakın sınır dışı coğrafyalarda üretim üsleri

¹⁰ Türkiye'nin PS anlaşması olan ülkelerle yaptığı ihracatın, üye olmayanlara göre %137 daha az olması, PS anlaşması olmayan ülkelere doğru bir ticaret sapmasının olduğunu göstermektedir.

kurularak üretim ve dağıtımın bu üsler üzerinden yapılması, mesafeden doğan dezavantajın bertaraf edilmesine imkân verebilir.

Türkiye’nin dış ticaretini olumlu yönde etkilemesi beklenen ekonomik entegrasyonların, Türkiye’nin dış ticaretini farklı düzey ve yönlerde etkilediği görülmüştür. Ele alınan zaman aralığında, Türkiye’nin katıldığı en kapsamlı entegrasyon olan Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin dış ticaretini artırıcı etki göstermesine karşın, daha az kapsamlı serbest ticaret anlaşmalarında (FTA’larda) ele alınan dönem itibariyle bu etkinin ortadan kalktığı, tercihli ticaret anlaşmalarında (PS’lerde) ise bu etkinin ihracat noktasında olumsuzla döndüğü, ithalatta ise olmadığı görülmüştür. Oysa yapılan literatür taramasında PS’lerin dünya ticaretini olumlu yönde etkilediği diğer bir ifadeyle ticaret artırıcı etki gösterdiği saptanmıştır. Bu nedenle Türkiye’nin PS gibi hem ülke sayısı hem de mal grupları itibariyle dar kapsamlı entegrasyonlardan kaçınması ve mümkün olduğunca mal grupları itibariyle daha çok ürünü kapsayan entegrasyonlar içinde yer alması gerekmektedir.

Bundan sonraki araştırmalar için öneriler:

Dünya ticaretini olumlu etkilemesine karşın incelenen zaman aralığında Türkiye’nin ihracatında anlaşmanın olmadığı ülkelere ticaret sapmasına neden olan, ithalatında ise istatistiki olarak anlamlı düzeyde etkilemeyen tercihli ticaret anlaşmalarının (PS), her bir anlaşma, ülke ve mal grupları perspektifinde incelenerek söz konusu olumsuzluğun nedenleri araştırılabilir.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Birinci yazarın makaleye katkı oranı %90, ikinci yazarın makaleye katkı oranı %10’dur.

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest) : Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akçay, F. & Saygılı, F.R. (2019). “Türkiye’nin Bölgesel Ekonomik Örgütlerle İhracatı Üzerine Çekim Modeli Uygulaması: Ab Dışında Alternatifler Mümkün mü?”. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 37(2):193-214.
- Anderson, J. E. & Van Wincoop, E. (2003). “Gravity with Gravitas: A Solution to the Border Puzzle”. *American Economic Review*. 93: 170–92.
- Anderson, J. E. & van Wincoop, E. (2004). “Trade Costs”, *Journal of Economic Literature*, 42: 691–751. DOI: <https://doi.org/10.1257/0022051042177649>.
- Aysun, A., Öksüzler, O. & Yılgör, M. (2012). “Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Etkisi: Panel Çekim Modeli Uygulaması”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2): 15-26.
- Balassa, B. (1967). “Trade Creation and Trade diversion in the European Common Market”. *Economic Journal*, 77(305): 1-21. DOI: <https://doi.org/10.2307/2229344>.
- Demir, M.A. & Bilik, M. (2018). “Türkiye’nin Ticaret Etkinliği: Stokastik Sınır Çekim Modeli Yaklaşımı”. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. (11)1: 29-48.
- Demiroğlu, Ö. (2019). *Serbest Ticaret Anlaşmalarının Dış Ticarete Etkisi: Türkiye İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz*. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- DTÖ (2020a). *Documents, Data and Source*. <https://data.wto.org/> (Erişim Tarihi: 17.01.2021)
- DTÖ (2020b). *Regional Trade Agreements*. https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm (Erişim Tarihi: 17.01.2021).
- Erim, N. & Doğangün Yasa, B. (2010). “Wealth of Nations”ı Türkçe’den Okumak”. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1): 19-38.
- Genç, M. (2011). *Bölgeselleşme ve Bölgeselleşmenin Ticaret Akımları Üzerindeki Etkisinin Çekim Modeli İle Analizi*. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon.
- Golovko, A. (2014). *Avrasya Ülkelerinin Dış Ticaretlerinin Çekim Modeli Çerçevesinde Analizi*. Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Işık, N. (2015). “Avrupa Birliği – Türkiye Dış Ticaret Akımlarının Genişletilmiş Panel Çekim Modeliyle Tahmini”. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 23(1): 49-67
- Kalaycı, C. & Artan, S.(2009). “Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkileri: Panel Veri Analizi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27: 301-314.
- KANDOĞAN, Y. (2005), *Trade Creation and Diversion Effects of Europe’s Regional Liberalization Agreements*, William Davidson Institute Working Paper, No: 746.
- Kızıltan, A., Ersungur, M & Polat, Ö. (2008). “Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Avrupa Birliği ile İhracat ve İthalatına Etkisi”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1): 83-99.
- Krugman, W., Obstfeld M. & Melitz, J. M. (2015). *International Economics Theory and Policy*. Pearson Press.
- Krugman, P. and Wells, R. (2011). “*Macroeconomics*”, (Fifth Edition), Macmillan, New York.

- Lehman, F.D.N, Herzer, D., Zarzoso, M.I. & Vollmer, S. (2005). *Turkey and the Ankara Treaty of 1963 : What can Trade Integration Do for Turkish Exports*. Georg-August-Universität Göttingen.
- Leamer, E. and Levinsohn, J. (1995). “International Trade Theory: The Evidence”, *Handbook of International Economics*, 3: 1339–1394.
- Magee, S.P.C. (2016). “Trade Creation, Trade Diversin, and the General Equilibrium Effects of Regional Trade Agreements: a Study of the European Community-Turkey Customs Union”. *Review of World Economics*, 152(2):383-399.
- Nart, E.Ç. (2010). “Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi”. *Journal of Yasar University*, 17(5): 2874-2885.
- Özkaya, M . (2009). “IMF'nin Değişen Rolü: Bretton Woods'tan Günümüze”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2): 102-117
- Shepherd, B. (2012). *The Gravity Model of International Trade: A User Guide*. United Nations ESCAP, United Nations, New York.
- Shepherd, B., Doytchinova, H. S. & Kravchenko, A.. (2019). *The Gravity Model of International Trade: A User Guide [R version]*. Bangkok: United Nations ESCAP
- Silva, S.J.M.C. & Tenreyro, S. (2006). “The Log of Gravity”, *The Review of Economics and Statistics*, 88(4): 641-658.
- Smith, A. (1776). *Ulusların Zenginliği*. (Çev: Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı). Yeni Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Tinbergen, J. (1962). *Shaping the World Economy*, The Twentieth Century Fund, New York.
- Tunçarslan, N. (2019). “Fikirselle ve Normatif Bölgeselleşme: ASEAN Örneği”. *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 7: 38-52.
- Viner, J. (1950). *The Customs Union Issue*. New York: Carnegie Endowment for International Peace.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). *Ekonometri. Stata Uygulamalı*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Yotov, Y.V., Piermartini, R., Monteiro, J.A. and Larch, M. (2016). “*An Advanced Guide to Trade Policy Analysis: The Structural Gravity Model*”, Geneva, WTO Publications.